

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ”
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

СВІТОГЛЯД – ФІЛОСОФІЯ – РЕЛІГІЯ

Збірник наукових праць

Заснований у 2011 р.

Випуск 5

За заг. редакцією д-ра філос. наук, проф. І. П. Мозгового

СУМИ
ДВНЗ “УАБС НБУ”
2014

УДК [140.8:21/29](082)
ББК 87:86-4я43
С24

Засновники: Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”; Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України.

Реєстраційне свідоцтво КВ № 18835–7135Р від 07.09.2011.

Затверджено наказом МОН України від 21.11.2013 № 1609 як фахове видання.

Рекомендовано до друку вченою радою Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, протокол № 7 від 29.01.2014.

Редакційна колегія:

- І. П. Мозговий** – д-р філос. наук, проф. (головний редактор);
М. В. Попович – д-р філос. наук, проф. (співредактор);
А. О. Васюріна – канд. філос. наук, доц. (відповідальний секретар);
З. Н. Ісмагамбетова – д-р філос. наук, проф. (Казахстан);
С. Констанчак – д-р хабілітат, проф. (Польща);
Н. В. Наливайко – д-р філос. наук, проф. (Росія);
О. П. Бойко – д-р філос. наук, проф.;
В. М. Вандишев – д-р філос. наук, проф.;
А. М. Колодний – д-р філос. наук, проф.;
В. А. Косяк – д-р філос. наук, проф.;
В. А. Малахов – д-р філос. наук, проф.;
С. І. Побожій – канд. мистецтвознав., доц.;
М. Г. Проценко – канд. філос. наук, доц.;
О. Н. Саган – д-р філос. наук, проф.;
І. В. Сало – д-р екон. наук, проф.;
Л. О. Филипович – д-р філос. наук, проф.;
В. О. Цикін – д-р філос. наук, проф.;
П. Л. Яроцький – д-р філос. наук, проф.

До збірника увійшли праці науковців, присвячені актуальним проблемам у галузі філософії, релігієзнавства, культурології, та питанням, пов’язаним з процесом формування цілісного світогляду сучасної людини.

Розрахований на науковців, викладачів філософських дисциплін, аспірантів, студентів, які цікавляться проблемами розвитку гуманітарного знання.

УДК [140.8:21/29](082)

ББК 87:86-4я43

Адреса редакції: Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”, 40000, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57, тел.: (0542) 65-50-78, e-mail: kafedra_sgd@meta.ua; mozg_akadem@ukr.net

© ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”, 2014

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ФІЛОСОФІЯ	5
Бойко Ольга АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ТЕХНІКИ	5
Зякун Алла "ПРОЛЕТАРСЬКА" ІДЕНТИЧНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В "ТОТАЛІТАРНОМУ ПЕЙЗАЖІ" 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ	15
Ніколаєнко Світлана ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ВИКЛАДАЧА-ПОЧАТКІВЦЯ ДО РОБОТИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ	22
Ніколаєнко Сергій АСОЦІАТИВНІ МЕТОДИ НАВЕДЕННЯ АКТИВНОГО ГІПНОТИЧНОГО ТРАНСУ ЯК ФАКТОР ВИРІШЕННЯ ВИХОВНИХ СУГЕСТИВНО-ОСВІТНІХ ЗАДАЧ	32
Проценко Микола ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЖИТТЄВО-ДОСВІДНОГО І НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ	42
Соколова Ірина ДИСКУРС ІНТЕРНЕТ-РЕКЛАМИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	52
РОЗДІЛ 2. РЕЛІГІЄЗНАВСТВО	61
Васюріна Алла ПОЛІТИЧНА СКЛАДОВА СУДОВОЇ РИТОРИКИ ДАВНЬОГО РИМУ	61
Мозговий Іван "МІЖЗОР'ЯНІ СКИТАЛЬЦІ" НА ТЛІ НЕБЕСНОЇ ПАНОРАМИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	71
Осадчий Юрій ПРО ПРАВОМІРНІСТЬ АНАФЕМИ ГЕТЬМАНУ ІВАНУ МАЗЕПІ	95
Побожій Сергій МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ У МИСТЕЦТВОЗНАВЧОМУ ДОСЛІДЖЕННІ	105
Сало Іван АНТРОПОГЕНЕЗ ЯК КОСМОЛОГІЧНО ОБУМОВЛЕНА ЕВОЛЮЦІЯ ЖИТТЯ НА ЗЕМЛІ	114
Туляков Олег ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ФІЛОСОФІЇ ПАМФІЛА ЮРКЕВИЧА	123
РОЗДІЛ 3. КУЛЬТУРОЛОГІЯ	132
Vokun Iryna FRAMES AS A CULTURAL CONSTRUCTS	132
Гнаповська Людмила ПРОСТІР МОВИ: ДІАЛОГ КУЛЬТУР, ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ, СВІТОГЛЯДІВ	137
Дорда Світлана ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ	146
Зякун Алла, Зякун Юлія ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ДО ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА ВСЕРОСІЙСЬКОГО ГРОШОВОГО ОБІГУ (НА ПРИКЛАДІ ГРОШОВОГО РИНКУ ГЕТЬМАНЩИНИ)	154

Кулішенко Людмила	
ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ ВИШІВ	162
Лещенко Ольга	
АНТРОПОЦЕНТРИЧНОСТЬ КАК УНИВЕРСАЛЬНЫЙ ПРИНЦИП ОРГАНИЗАЦИИ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА	171
РЕЦЕНЗІЇ.....	180
SUMMARY.....	183
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	184

РОЗДІЛ 1

ФІЛОСОФІЯ

УДК 130.2

Ольга БОЙКО

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ТЕХНІКИ

У статті розглядається розвиток техніки в сучасному світі. Показано, що сучасна техніка та технологія є дуже складними утвореннями, які автоматично не гарантують цілісний прогрес людської цивілізації. Здійснено розгляд осмислення техніки в історико-культурному контексті. Розглянуто амбівалентну сутність техніки. З одного боку, техніка є культурологічним процесом, а з іншого – антигуманним.

Ключові слова: культура, цивілізація, техніка.

Постановка проблеми. Техніка як феномен суспільного життя є предметом дослідження різних наук, в тому числі і філософських (філософія техніки, методологія науки). Але сьогодні все більше потребує уваги морально-етична та культурологічна проблематика, гуманістичні та ціннісні аспекти розвитку науки, техніки та технології. Соціальні наслідки технічного розвитку, особливості сучасної “технотронної ери”, формування системи цінностей в постіндустріальному суспільстві – це ті проблеми, які зачіпають інтереси всього людства. А гострота цих проблем полягає не тільки у тому, що відбуваються незворотні зміни природного середовища, а й відбувається вплив на саму людину – на її свідомість, сприйняття світу, систему ціннісних орієнтацій. Сьогодні техніка та антропологічна криза (деградація людини та втрата духовності) – взаємопов’язані. При цьому, слід зазначити, що саме техніка та технічне відношення до всього є одним із факторів цього глобального неблагополуччя.

Аналіз актуальних досліджень. Техніка, як сфера людської діяльності, з давніх часів привертає до себе увагу філософів. Мислителі стародавньої Греції та Риму, епохи Відродження, Нового часу звертались до розгляду теоретичних і філософських проблем техніки. Сам термін “філософія техніки” був введений Е. Каппом у праці “Основи філософії техніки”, яка вийшла у світ в Німеччині у 1877 році. У XX ст.

проблемами філософського аналізу техніки займалися Ф. Дессауэр, О. Шпенглер, К. Ясперс та багато інших. Відомий інженер П. К. Енгельмайер, один з родоначальників філософії техніки в Росії, ще на початку ХХ ст. написав праці “Техніка творчості” й “Філософія техніки”.

Однак лише з 1960-х років філософські дослідження техніки починають набувати статусу самостійної філософської дисципліни. У 70-ті роки була сформульована програма цього напрямку, яка передбачає всебічний розгляд техніки як одного з важливіших факторів розвитку людського суспільства. Саме гуманітарна складова в сучасній філософії техніки представлена такими іменами, як Л. Мемфорд, Х. Ортега-і-Гассет, М. Гайдеггер, Ж. Еллюль та іншими.

Мета статті. При досить тісному взаємозв’язку людини і техніки та очевидному її впливові на окремого індивіда й суспільство в цілому, соціально-філософський аспект техніки залишається менше всього розробленим, а ще менше антропологічна складова техніки. При цьому морально-етична, культурологічна проблематика техніки, гуманістичні та ціннісні аспекти техніки, на наш погляд, можуть допомогти вирішенню традиційних соціально-філософських проблем.

Виклад основного матеріалу. “Немає людини без техніки”, значав іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет. У цій антропологічній формулі показано нерозривний зв’язок людини і техніки. Так, лише людина, одна єдина з царства тварин, наділена здатністю матеріалізувати свою волю, вносити за допомогою власних виробів зміни в навколишній світ. Цей нерозривний зв’язок відзначався багатьма філософами минулого. (Наприклад, можна згадати вислів Б. Франкліна щодо людини: “людина є тварина, що виробляє знаряддя”. До речі, воно і досі є найточнішим об’єктивно-науковим визначенням людини). Але Х. Ортега-і-Гассет акцентує увагу не на проблемі антропогенезу. Він намагається знайти ту призму, через яку можна досягнути буття людини. І саме техніка є тим “магічним колом”, яке оточує людство як з часів виникнення перших осередків цивілізації, так і нині, в епоху науково-технічного прогресу. Змінюються, твердіють і витончуються лише форми кола, саме ж воно, подібно тіні, незмінно слідує за складною долею людини.

Витоки розуміння техніки знаходяться в глибині віків. Так, давньогрецьке слово “*techne*” в античному світі розумілося достатньо широко. Його тлумачили як вміння ремісника, його високу майстерність у виконанні певних робіт, навіть твори мистецтва. До сфери “*techne*” відносили також землеробство й мисливство, мореплавство й лікування, ткацьке та збройне мистецтво і багато іншого. Арістотель розглядав це поняття в трактаті “Нікомахова етика”, де відокремив “*techne*” від інших видів знання, таких як “*empeiria*” (знання отримане в наслідок

досвіду), та “epistem” (знання теоретичне). У широкому сенсі слово “techne” означає звернення до невідомого, раніше невідомого. “Techne” представляє собою сферу знання, яке безпосередньо пов’язане з людською діяльністю. Знання про те, що раніше не існувало і не могло існувати саме по собі, знання, що з’являється в результаті людської діяльності, народжується завдяки свідомості людини, її праці та слугує її цілям – відноситься до сфери технічного знання.

Взагалі технічний прогрес, можна сказати, багатогранне соціальне явище, яке є результатом, перш за все, постійної взаємодії техніки з іншими сферами діяльності суспільства й індивіда і тому має завжди складний характер. Наприклад, відомий філософ Х. Ленк, розмірковуючи про сучасну техніку, звернув увагу на той факт, що будь-які зміни й удосконалення відбуваються у залежності від досягнутого на даний час рівня розвитку – техніки, природознавства, інших сфер науки, які активно взаємодіють у соціальній та економічній сферах [1, с. 170]. Це дає змогу стверджувати про існування самоприскореного технічного прогресу, який є головною закономірною формою розвитку техніки.

Але техніка розвивається і в культурі, і в цивілізації. Технологічність цивілізації є настільки очевидною та загальноприродною властивістю, що саме по цій прикметі дуже часто її протиставляють культурі, хоча насправді зв’язок культури й технології, технології та цивілізації значно складніший і потребує для свого аналізу більш тонких дистинкцій. На нашу думку, не можна погодитися з тими авторами, які феномен техніки, ознаку технологічності однозначно пов’язують лише з цивілізацією. Це можна пояснити тим, що для нас цивілізація – це, перш за все, виникнення й збільшення вільного часу. І вже в силу цього (оскільки вільний час з’являється завдяки техніці і передовій технології і є умовою розвитку таких феноменів, як наука, мистецтво і таке інше), техніка та технологія не можуть бути абсолютно антагоністичними культурі. З іншого боку, навряд чи можна погодитися з визначенням культури через технологічність. При аналізі взаємозв’язку культури і техніки, все ж таки, потрібно виходити з їх конкретної єдності, здатної, при певних умовах, переростати в антагонізм.

Культура, як форма буття соціальної реальності, проявляється у здатності задавати штучні основи протікання “звичайних процесів”, конструктивно синтезувати, утримувати й відтворювати причини та наслідки, які неможливі поза технологією. Це відбувається тому, що праця, соціальна діяльність, як джерело та субстанція культури, імманентно технічні й технологічні. У техніці найбільш рельєфно виражається опосередкованість людських відносин до природи та конструктивна природа культури. Це відбувається завдяки предметному синтезу природного та соціального, законів природи й людських потреб, природної

необхідності та доцільності. Техніка і технологія забезпечують визначеність, відтворюваність культури як людського світовідношення в безкінечній творчій еволюції природно-історичного.

Роль соціально-технологічного аспекту культури значно підвищується в міру розвитку свідомості, науковості, раціональності культуротворчого процесу на основі пізнання законів та тенденцій її генезису й еволюції. При цьому найбільш важливими проблемами соціальної технології є питання генезису та перетворення ідей, соціальних знань, суспільних проектів в практику соціальної творчості, прогнозування, проектування і таке інше. Акцентуючи увагу на важливому культуротворчому значенні техніки та технології, ми далекі від того, щоб отожднювати культуру з технологією і навіть з соціалізацією. Культура у якості інтенції, по мірі розвитку все більше звернена до людини як суб'єкта. У культурі людина, власне, і виявляє людські основи в протіканні процесів, постійно розширює та відтворює їх, розвиваючи свою родову сутність і суб'єктивність.

Сенс техніки в тому, що вона є засобом людської діяльності і ні в якому разі вона не повинна замінювати її. У дійсності обов'язок техніки – це посилення “органів” та потенцій людини, в тому числі інтелектуальних. Виходячи з вище сказаного, поняття “техніка” можна розглядати у вузькому сенсі, як технічний пристрій (артефакт), який створений людиною з елементів природи для вирішення конкретних культурних завдань, і в ширшому, як усякого роду засоби, які характеризують дії (техніка письма, рахунку, плавання тощо), як штучний або організаційний прийом, який посилює, покращує або полегшує цю дію.

Техніко-технологічний аспект культури виступає механізмом і засобом оволодіння природними та сутнісними силами людини (і тим самим розвитком її свободи). У той же час він здатний змінити своє призначення, набути деструктивний для культури характер. У цьому контексті парадоксально те, що хронологічно це співпадає з виникненням цивілізації, де, здавалося б, культура набуває можливості універсального розвитку на основі вільного часу й раціональної технології. Будучи своєрідним “зовнішнім шаром” універсального розвитку культури, цивілізація, однак, може вступати в протиріччя і навіть конфлікт зі своїм субстанціональним вмістом – культурою, перетворюючись з форми в самоціль.

Ускладнення змісту і будови культури як цивілізації, тягне за собою конфлікти, зіткнення між різними її утворюючими компонентами. У той же час збільшення потужності людської діяльності багатократно зменшує не тільки корисні, але й негативні прояви людей. Так виглядають справи з негативними екологічними та соціально-екологічними наслідками науково-технічного прогресу, які утворюють пряму загрозу існуванню людства як біологічного виду взагалі. Все це викликає

цікавість до феномену “техніка”. У техніці людство акумулювало свій багатовіковий досвід, прийоми, методи пізнання та перетворення природи, втілило усі досягнення людської культури. У формах і функціях технічних засобів своєрідно відбилися форми та способи впливу людини на природу.

На відміну від теоретичного знання, зверненого до об’єктивно існуючого, технічне знання можна визначити як знання про те, що виробляється. Отже, предмет технічного знання – це область, де йде процес розгортання у просторі і часі творчої потужності людини, завдяки чому з’являються нові технічні винаходи, пристрої, складні розробки, які набувають свого існування і з часом удосконалюються. Сучасне сприймання терміна “техніка” в багатьох випадках пов’язане з класичним його розумінням. Однак науково-технічний прогрес вніс серйозні доповнення та розширив предметне поле цього поняття. Сьогодні вплив техніки розповсюджується на органічну й неорганічну природу. В області неорганічної матерії – це будівна техніка, електротехніка, теплотехніка, фізико-хімічна техніка, енергетична техніка та ін. В області органічної природи – це техніка сільського господарства, а також біотехнологія, яка дозволяє включати в предметне поле техніки усю біологію.

У той же час існує “техніка” мислення, дискутування, живопису, гри на музичних інструментах, а також і техніка керівництва окремо взятим колективом людей, виробництвом, державою і т.ін. Тому в сучасному розумінні слова “техніка” вміщує в собі широкий зміст: сферу знання; сферу людської діяльності (включаючи усі можливі засоби та процедури), яка направлена на зміну природи і владування над нею у відповідності з потребами людини; сукупність вмінь та навичок, які складають професійні особливості того або іншого роду людської діяльності; мистецтво й майстерність людини, яка займається цією діяльністю.

Феномен техніки є настільки універсальним, наскільки універсальні і мова, духовність, мислення, здатність виробляти предмети для задоволення власних потреб. Але ця універсальність техніки проявляється парадоксальним образом в різних культурах, в різних країнах та у різних народів, і що саме цікаво, здатна розколювати національні і навіть наднаціональні культури на конфліктуючі, ворогуючі сторони. З технікою пов’язані майже усі сфери людського життя, а значить думати, що її роль в суспільстві пов’язана тільки з наукою було б невірно. Розвиток техніки в Європі був пов’язаний не тільки з природно-науковими передумовами, але й з особливими соціальними обставинами, коли ідеали та цінності панування та володіння, з якими звичайно пов’язують феномен техніки, подолали станово-ієрархічні суспільні бар’єри.

Соціальна практика з очевидністю показала, що сучасний науково-технічний прогрес не тільки радикальним чином може перетворити суспільство, людину, але й може внести непоправні, трагічні наслідки в розвиток всієї людської цивілізації. Про це, зокрема, свідчать суперечливі оцінки перспектив розвитку науки та техніки в сучасній філософії й соціології. З одного боку, безпрецедентний розвиток науки та техніки, ускладнення зв'язків науково-технічного та соціального прогресу сприяли відродженню “сцієнтистських” та “технократичних” ілюзій з приводу всемогутності науки і техніки у вирішенні всіх соціальних протиріч. З іншого боку, негативні наслідки розвитку науки та техніки стимулювали появу альтернативних теорій, які оцінюють науково-технічний прогрес як силу, що вийшла з-під контролю людини і ворожу людській природі.

Подібні оцінки не є дивними. Якщо півстоліття тому феномени науки та техніки розглядалися як автономні сили, сфера впливу яких на соціальну дійсність вважалася обмеженою, то в умовах науково-технічної революції зі становленням системної єдності “наука – техніка – виробництво”, розуміння окремих ланцюгів цієї ланки, тенденцій їх розвитку становиться принципово неможливим у відриві від основних напрямків соціального прогресу в цілому. У методологічному плані це потребує осмислення науки і техніки не тільки як елементів матеріального та духовного виробництва, але й як явищ людської культури, співвіднесення перспектив розвитку науково-технічного прогресу з людськими цінностями, з проблемами удосконалення людини та суспільства.

Саме такий підхід, який розкриває діалектику зв'язків науково-технічного та цілісного соціального розвитку, можливий у руслі філософської антропології. Аналіз техніки, як явища культури, стимулюється загальним усвідомленням її ролі в сучасному світі. Сьогодні люди сприймають як належне не тільки тотальне вторгнення техніки в усі сфери матеріального виробництва, транспорту, зв'язку, але й у сфери управління, медицини, спорту, людського побуту та відпочинку. Однак сучасні оцінки соціального ефекту застосування технічних систем виходять за рамки чисто технічних завдань. Як засвідчує досвід, вплив техніки на природу, суспільство та людину має неоднозначні, часто протилежні результати.

Ці реалії науково-технічної революції породили гігантський масив теоретичних пошуків, які намагаються усвідомити техніку в широкому культурно-історичному контексті. Відмітимо, що і раніше філософська думка так або інакше зверталася до проблеми розвитку науки та

техніки під кутом зору їх аксіологічних властивостей. Спроби осмислити нову фазу науково-технічного прогресу почалися ще на початку минулого століття.

Так, наприклад, криза капіталістичних відносин і, як закономірний її наслідок, девальвація традиційних систем цінностей, стимулювали пошук “причин зла” у закономірностях становлення машинної цивілізації, яка постійно отримувала негативну оцінку у працях А. Бергсона, О. Шпенглера, М. Бердяєва та інших. Але ще ніколи ці проблеми не набували такого глобального, всеохоплюючого характеру, як в епоху науково-технічної революції. І це не дивує. Можливості технікоєкологічної реалізації досягнень молекулярної біології та психології, генної інженерії та фармакології, не кажучи вже про вірогідність застосування ядерної зброї в міжнародних конфліктах, викликають далеко не однозначну реакцію у сучасної людини. З одного боку, технологічний бум породжує надії на вирішення багатьох протиріч соціального життя засобами науково-технічного прогресу, з іншого – вселяє жах і тремтіння перед наслідками розвитку науки і техніки, які не прогножуються.

Одна зі спроб осмислення техніки в історико-культурному контексті була здійснена М. Гайдеггером. Це зробило великий, в силу своєї оригінальності та самобутності, вплив на подальшу філософську думку. Основне завдання в розумінні сутності техніки складається, за його висновками, в поясненні її з більш ширшого “нетехнічного” горизонту людського буття, оскільки чисто техніцистське тлумачення незмінно приводить до фетишизації феноменів техніки.

Сама по собі спроба співвіднести техніку, культуру, творчість, котрі мають відношення до граничних підвалин буття, здається безплідною. Дійсно, якщо техніку однозначно визначати і сприймати як ціль технічної раціональності, формальними причинами людської діяльності, то дуже важко пояснити, яким чином сьогодні ми отримуємо неочікувані та навіть суперечливі результати технічного прогресу. М. Гайдеггер вважає, що техніка має “нетехнічні” основи в природі та культурі. Вона не є простим вмінням, маніпулюванням предметами з метою отримання практичного ефекту. Виступаючи поєднанням природного матеріалу та людських задумок, вона представляє собою засіб виявлення сутності буття. “Сутність техніки знаходиться в області, де є місце відкриттям та її потаємності” [3, с. 40].

У такому контексті техніка не просто людська діяльність і людський продукт, але дещо таке, що відповідає потребам буття та є його продуктом. Тому сутність сучасної техніки складається не стільки в діяльності по розкриттю можливостей природи та суспільства, скільки в забезпеченні такого розкриття, в її самовідтворенні. Постаць виробництва, умовою якого є техніка, віддаляє людину від можливостей

проникнення в істину буття. Вона вже не в змозі свідомо уявити виробничий процес в цілому, тому що в сучасній техніці всюди використовуються сили природи, які недоступні безпосередньому досвіду (хімічна, електрична, атомна енергія та ін.). Хоч речі, які побудовані на досягненнях сучасної науки і входять в наш побут, вони не складають природу в попередньому значенні, як це було в епоху ремісничої техніки, коли вироби людських рук з'являлися як, начебто, продовження самої природи.

Складається небезпечне враження, що людина – головна діюча причина усього сутого. Тому, відповідно М. Гайдеггеру, небезпека криється не в техніці (сама по собі вона не містить ні якого демонізму), а в нерозумінні її сутності, яка отримала відносно самостійний розвиток в сучасну епоху.

Отже, можна зазначити, що доки людина відноситься до техніки тільки як до засобу досягнення своїх цілей, вона не може позбутися бажання заволодіти нею в прагматичному сенсі. Тому необхідне нове розуміння суті техніки, нове мислення, яке повинно об'єднати споріднені сфери діяльності – техніку й мистецтво.

На гуманістичну складову науково-технічного прогресу звертав увагу і американський філософ, соціолог та історик культури Л. Мемфорд. Теорію розвитку культури і техніки він будує на передумовах сутнісної єдності історичного розвитку. Він визначає техніку, як одну з ознак цивілізації. І підтвердженням єдності історичного процесу є не замкнутість різних фаз технічного розвитку, а можливість сприймати, засвоювати досвід, технічні досягнення як різних епох, так і різних сфер знання. На протипагу М. Я. Данилевському і О. Шпенглеру Л. Мемфорд вважав, що цивілізації не є автономними організмами. Так, у своїй праці "Техніка і цивілізація" він підкреслює, що коли прослідкувати те, як виникла машина та її подальший розвиток, то ми зможемо по-іншому побачити і зрозуміти походження нашої сучасної цивілізації, надмеханізованої культури, а отже зрозуміти і майбутнє сучасної людини. Л. Мемфорд прискіпливо розслідує шлях виникнення перших машин та їх розвиток. У початковому міфі про машину були відображені надії та бажання, які повністю здійснилися в сучасну епоху. В основі дії машини лежали два елементи: систематизоване знання про природу і незвичайні явища та детально розроблена система віддачі, поповнення і дотримання наказів. Отже, аналізуючи походження машин, Л. Мемфорд висловлює цікаву думку, що техніка своїм походженням зобов'язана грі, і саме грі з іграшками, міфу і фантазії, магичному обряду і релігійному механічному запам'ятовуванню [2].

Своє розуміння техніки дає і відомий німецький філософ К. Ясперс. Він стверджує, що сучасна епоха перетворень носить, перш за все, руйнівний характер. Застосування сучасної техніки в усіх сферах життя і наслідки цього для всіх сторін нашого існування не можуть бути переоцінені. Наявна ситуація в світі, на думку К. Ясперса, відкидає всі гуманістичні традиції. Людина може втратити себе, а саме людство, внаслідок жахливих катастроф, може увійти в період нівелювання й механізації. Таку трансформацію людського існування К. Ясперс пов'язує з процесом “демонізації техніки”, процесом, в якому, на його думку, зникають традиції, цінності, а люди перетворюються на дрібненькі піщинки і, залишаючись відірваними від свого коріння, втрачають відчуття життєвості. “Техніка, – стверджує К. Ясперс, – стала ні від кого не залежною й такою, що все навколо пригнічує. Людина опинилася під пануванням техніки і навіть не помітила, як це сталося” [5].

Проблема співвідношення техніки і людини, та значення техніки в сучасній цивілізації хвилювали і відомого французького філософа й соціолога Ж. Еллюля. У своїй праці “Техніка або виклик століття”, він намагається знайти оригінальний підхід до визначення її специфіки. Ж. Еллюль проводить розмежування між операційною технікою і технікою як цілісним феноменом індустріального суспільства. Він підкреслює, що у сучасному світі жоден соціальний, духовний чинник не мав такого значення, як техніка [4, с. 27].

Сутність техніки, на думку Ж. Еллюля, криється не в ній самій (в цьому відношенні він розвиває хайдеггерівську концепцію). Її онтологічна природа розкривається через призму культурних і духовних особливостей сучасного світу. На цій основі Ж. Еллюль проводить межу між машиною і технікою та підкреслює, що техніка як соціальне явище породжена машиною, але є сутністю техніки, тому що остання представляє собою якісно нову цілісність. Техніка, за його словами, перетворює засоби в ціль, стандартизує людську поведінку і робить людину не просто об'єктом наукового дослідження, а й об'єктом “калькуляції і маніпуляції”.

Отже, техніка виникла для полегшення життя, скорочення щоденних затрат на виконання будь-якої праці, збільшення вільного часу й підвищення комфорту. Зміст техніки в тому, щоб звільнитися від влади природи. Її призначення – звільнити людину як живу істоту від підкорення природі з її бідами, загрозами. Тому сутність техніки полягає у цілеспрямованому маніпулюванні матеріалами і силами для реалізації призначення людини.

Але сутність техніки амбівалентна. Вона як допомагає людині, так і навпаки, перетворює її в частину машини. У техніці вміщені не тільки безмежні можливості корисного, але й безмежна небезпека: техніка перетворилася на, так би мовити, монстра, величезну силу, яка підкоряє все і всіх. Ще ніколи людина не мала таких творчих технічних можливостей і ще ніколи вона не мала таких руйнівних засобів. Технізація охоплює все ширше коло простору – від підкорення природи до підкорення усього життя людини. І, як наслідок, людина вже не знає, що робити зі своїм дозвіллям, якщо її вільний час не заповнений технічно організованою діяльністю.

Висновок. Сучасний стан країн характеризується розвитком науки і техніки, появою комп'ютерів, атомної енергетики, генної інженерії, різноманітних нових високих технологій. І, в той же час, все більше відчувається необхідність вирішення глобальних протиріч шляхом гуманізації, повернення до культурних джерел. Тому що культура це не тільки артефакти. Це, перш за все, люди з їх світосприйняттям, світоглядом, психологією, менталітетом, традиціями, звичаями тощо. Отже, не відмова від культури, не заміна культури технічними інноваціями, а вибір стратегії розвитку, де значення культури як продуктивного початку техніки займало б належне значення.

Література

1. Ленк Х. Размышления о современной технике. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 82 с.
2. Мемфорд Л. Техника и природа человека // Новая технократическая волна на Западе. – М. : Пресс, 1986 – С. 225–239.
3. Хайдеггер М. Питання про техніку // Нова технократическая волна на Западе / под ред. П. С. Гуревича. – М. : Прогресс, 1986. – С. 453.
4. Еллюль Ж. Техніка або виклик століття // Сучасна зарубіжна соціальна філософія : хрестоматія. – К.: Либідь, 1996. – С. 25–57
5. Ясперс К. Истоки истории и ее цель // Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1994. – 527 с.

Отримано 20.01.2014

Summary

Boyko Olga. Anthropological dimension of modern technology.

In the article the development of technology in the modern world has been considered. It has been shown that modern equipment and technology are very complex categories, which do not automatically guarantee a holistic progress of human civilization. Consideration of technology comprehension in a broad historical and cultural context has been done. The ambivalent nature of technology has been considered. On the one hand, technology acts as a cultural process, and the other as an inhumane one. Technology contains not only the limitless possibilities of useful factors but also an unlimited risk.

Keywords: culture, civilization, technology.

УДК 93(477)

Алла ЗЯКУН

“ПРОЛЕТАРСЬКА” ІДЕНТИЧНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В “ТОТАЛІТАРНОМУ ПЕЙЗАЖІ” 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Автором розглянуто процес формування нового типу студентства з позицій цінностних координат “пролетаризації” 20-х років ХХ століття.

Ключові слова: студентство, пролетаризація, молодь.

Постановка проблеми. Студентство в соціумі є специфічною соціальною групою з власними цілями, бажаннями й проблемами. Сучасна студентська молодь – це потужна сила, свідомо орієнтована та здатна до конкретних дій, однак так було не завжди. У період становлення радянської тоталітарної держави в рядах студентства, продукувалася пасивність, безініціативність, байдужість і слухняність. Опозиційність студентства щодо “дорослого суспільства” була остаточно подолана в молодіжних виступах кінця 80-х років, в період помаранчевих подій та зараз, під час Євромайданів.

Аналіз актуальних досліджень. Студентство завжди привертало увагу науковців бо сформовані у студентські роки світоглядні орієнтири значною мірою визначають ментальні особливості певної доби, часу або навіть всього суспільства. Тож дослідження історії студентської молоді 20-х років розпочинається від самого процесу її становлення. Це роботи Я. Ряппо [16; 17], З. Гуревича [3], Д. Ласса [8], І. Ординця [11], в яких поряд із статистичними даними простежуються формування ідеалів, уявлень, світоглядних установок та мови молодого покоління того часу. У наступні десятиліття об’єктом дослідження стає становлення вищої радянської школи в цілому й окремих навчальних закладів, тому в 30-80-х роках студентська проблематика розглядається в межах загальних тем [1; 5; 18; 21]. Новий етап у дослідженні студентської тематики розпочинається в 90-х роках з’являються праці, що різнобічно висвітлюють студентське життя в 1920-х років [7; 9; 10; 12; 13]. Як бачимо історіографія питання представлена різними за науковою значимістю роботами, які урізноманітнюють знання про життя радянської студентської молоді від початку 20-х років.

Мета статті розглянути процес переформування студентства в системі цінностних орієнтирів радянського суспільства 1920-х років.

Виклад основного матеріалу. У період, про який піде мова, розпочався процес культивування “слухняної” вузівської молоді, перетворення її на покірне знаряддя партії й держави. Кожна молода людина 1920-х рр. мала свій шлях до студентських лав. Зрозуміти психологію та образ життя студентів тих років означає суттєво наблизитися до розуміння ментальних особливостей радянської тоталітарної епохи періоду її становлення. Студентство початку 20-х років не задовольняло владу з позицій класового підходу, тому що набір був зроблений до революції і класовий склад студентства був представлений вихідцями з духовенства, міщан і цехових, селян, козаків, дітей почесних громадян і купців, дітей дворян і чиновників, іноземців. Серед всього цього різноманіття у 1920 р. діти робітників у вузах України складали 3 %, а селян – 6 % [4, с. 155]. Такий розподіл аж ніяк не відповідав потребам радянської держави, якій потрібна була своя, класово близька “молода” інтелігенція. Саме тому у галузі вищої і середньої спеціальної освіти з початку 20-х років було запроваджено курс на її “пролетаризацію”. Це означало, по-перше, реорганізацію всієї структури спеціальної освіти, підпорядкування цієї структури завданням нового будівництва, по-друге, різку зміну соціально-класового обличчя інтелігенції. Отже, відповідно до вимог 20-х років, єдино можливим студентом міг бути лише “пролетар”. При цьому це поняття було настільки розмитим, що досить важко сказати, що означало ним бути: походити з робітничої сім’ї, мати стаж роботи на виробництві чи “свідомість робітника”. Тож молодь миттєво відреагувала на запити нової влади: пролетарська ідентичність конструювалася різними шляхами. Робітничо-селянське походження стало однією з гарантій отримання освіти, хоча й воно не завжди допомагало закінчити вищий навчальний заклад. Як показувала практика “пролетарськими” студенти залишалися до першої чистки, перереєстрації чи соціально-академічної перевірки.

Анкети, котрі заповнювали студенти при вступі до вищого навчального закладу, свідчать, що робітниками вони вважалися не лише за фактом народження у пролетарській сім’ї. Необхідний для вступу робітничий стаж можна було отримати, попрацювавши рік – два на виробництві. Найчастіше пролетарський статус студента мало підтвердити відрядження на навчання, яке видавалося комсомольськими, партійними чи профспілковими організаціями. Досить часто користувалися мішаними критеріями – походженням та стажем.

Хоча до соціального складу студентства і ставилися досить прискіпливі умови, вихідці із колишніх привілейованих верств теж могли вступати до вищих навчальних закладів заповнивши певну анкету.

Взагалі анкета у житті радянських громадян відігравала важливе значення. Запитань у ній була солідна кількість, і вони будувалися так, щоб молодь змогла довести відданість радянській владі. Надважливою в ті часи вважалася позиція “Ваше соціальне походження”, а у наступному десятилітті поруч із нею в дужках з’являться три уточнюючі слова – “колишній стан батьків”. Тому, часто молодь без вагань відповідала: батько – службовець, мати – домогосподарка. Особливість заповнення цієї анкети полягала в тому, що свої біографічні дані потрібно було розмістити так, щоб потаємне не стало явним. Від цього залежала не лише можливість отримання освіти, а й життя людини, бо дискредитуючий епізод був присутнім у біографії майже кожного. У кожній сім’ї міг знайтися родич – емігрант чи “буржуй”, куркуль чи депортований, соціально небезпечний чи нетрудовий елемент – тобто такий, про кого непотрібно було згадувати в анкетах, що заповнювалися на всіх етапах життєвого шляху. Тому анкети досить часто та легко підроблялися, й до навчальних закладів нерідко вступали діти з так званих “соціально ворожих” родин. Наприклад, у графі де зазначалася професія батьків, можна було зустріти відповіді туманні, котрі не розкривали суті питання, а нерідко також брехливі: “батьки службовці, померли” або “зв’язку з батьком не маю” чи “вільна професія, столярує і працює на городі” у той час, коли батько був священиком. Одна зі студенток тих років згодом згадувала: “У цілому всі ми були пролетарське студентство, але кожен мав ще своє, недоступне для чужого ока. В анкеті всі були пастухи, батраки, робітники, незаможні, бійці Червоної армії, активісти, висуванці... Хто як міг, так і маскувався” [14].

Сфальшоване пролетарське походження не було цілковитою запорокою вступу до вишу. Щоб стати студентом цього було мало, потрібно було отримати відрядження на навчання, яке видавали організації, що засвідчували потрібне походження та лояльність кандидата у студенти до радянської влади. Ці посвідчення були рівноцінними поняттю “путівка в життя” й означали поворотний момент у біографії молодої людини, що відкривало для неї шлях до кар’єри радянського спеціаліста. Тому молодь чи батьки намагалися дістати довідки, не задумуючись про можливі наслідки, бо кожний, хто мав якесь відношення до “чужого класу”, в будь-який момент міг бути позбавлений усього досягнутого у житті.

Приховування “ворожого” походження розглядалося як тяжкий злочин. В інститутах навіть проводилися спеціальні тижні самовикриття, й тим, хто добровільно розповідав про своє минуле, обіцяли можливість продовження навчання. Але як показувала практика їх все рівно відраховували. Партійні організації вищих навчальних закладів

всіма можливими методами намагалися виявити “соціально ворожих” серед студентства й дізнатися про їх політичні уподобання. Із цією метою у студентське середовище впроваджувалися спеціальні представники ОДПУ, котрі мали відслідковувати настрої молоді та передавати відповідним органам інформацію про них. Про це свідчать документи.

У вищих навчальних закладах протягом 1920-х рр. проводилося систематичне очищення студентських рядів як від академічно невстигаючих так і від “соціально ворожих елементів”. Зміни в соціальному складі студентства здійснювались переважно організаційно-механічним шляхом, так званими “чистками”. У 1921 році у вузах республіки навчалось 56,9 тис. студентів, переважна більшість це вихідці з так званих буржуазних та дрібнобуржуазних прошарків міста і села. Цього ж року було проведено першу масову чистку за класовим принципом. Було виключено 11 тис. осіб “різних контрреволюційних елементів”. Освітня підготовка, успішність при цьому до уваги не бралися. У 1922 році було проведено другу чистку, так звану “перереєстрацію”. За приблизними підрахунками, вузи позбулися близько 8 тис. студентів. Цей метод влаштовував своєю простотою і швидкістю, тому наприкінці 1923 р. було намічено чергову чистку. У 1924–1925 році чистки продовжувалися [6, с. 58–59]. Незважаючи на заходи влади, контингент студентів 20-х років характеризувався як “дрібнобуржуазний” і, як бачимо, для цього були всі підстави.

Отже, в 20-ті не легко було бути студентом. Вступивши до вишу, молода людина повинна була відповідати “пролетарській” ідентичності. Головними критеріями пролетаризації були зовнішній вигляд, одяг, мова й громадська активність студентства. У 1920-ті рр. вбрання виконувало функцію зробити людину непримітною, розчинити її в натовпі, підкреслити лояльність до нової влади. У студентському середовищі 1920-х рр. в одязі була цілковита мішанина. У той період до старих ще “царських” студентських лав долучилися значні групи селянської, робітничої, комсомольської і військової молоді, котра своїм одягом внесла разючий дисонанс в царські студентські уніформи. Що ж носила нова пролетарська молодь?: “Кожушки всіх кольорів, свитки, чемерки, смушкові високі й притоптані шапки, будьонівки з гострим однорогом, низенькі кубанські шапки, солдатські шинелі, галіфе...” [2, с. 154]. Причому верхній жіночий одяг мало чим відрізнявся від чоловічого, бо жінки тоді також носили шинелі й шкіряні куртки. Одяг був своєрідним знаком, котрий мав підкреслити пролетарську сутність тих, кому він належав. На початку 20-х більшість студентства не мала пристойного вбрання. Часто студенти ходили босими до морозів і носили одну й ту ж сорочку без зміни. А коли наставав час її прати, незважаючи на пору року студент ходив у шинелі, застебнутій на всі гудзики,

що прикривала голий торс. Ті, що виділялися зовнішнім виглядом, із загальної маси студентів, отримували прізвиська “інтелігентів”. Як стверджує О. Рябченко, до середини 1920-х рр. слова “інтелігенція” та “інтелігенти” вживалися у відношенні до всіх дореволюційних освічених кіл, котрі працювали на радянську владу, але несли в собі негативні відтінки. Так, молодих безпартійних інтелігенток у періодиці величали “баринями”, на відміну від комсомолок, яких називали “дівчатами”. “Барині” і “дівчата” відрізнялися й зовнішністю. Перші були з довгим волоссям і мали бліде обличчя, а другі – підстрижені та рум’яні. Дітей інтелігентів, котрі, користуючись зв’язками батьків, вступали до вищих навчальних закладів, минаючи класовий набір, називали “жоржиками”. У студентському середовищі із зневагою ставилися до того, що нагадувало буржуазне минуле. Тому “барином” чи “інтелігентом” легко могли обізвати лише за те, що хтось скаже, що плювати на підлогу є “некультурно”, або висловить своє негативне ставлення до похабних анекдотів, які розповідалися у колі студентів [15, с. 137]. Зовнішньому вигляду повинна була відповідати й мова, з відповідним студентським лексичним набором. Вихідці з міст розмовляли лише російською мовою, українська звучала інколи, і швидше з обов’язку. Вихідці з українських сіл, яких називали серед студентства негласно “селюками”, говорили українською.

Нерідко зовнішній вигляд студента міг викликати дискусії серед товаришів, наприклад, чи може комсомолец носити краватку, капелюх чи модні в середині 20-х років гостроносі черевики “джіммі”. Або чи може від комсомольця пахнути парфумами. Як згадував поет М. Шеремет, котрий у кінці 1920-х рр. навчався в Київському інституті народної освіти, “комсомольський осередок виніс мені догану за картатий джемпер, який я придбав за свій перший гонорар” [19, с. 14]. А ось інший приклад, студентку Харківського музично-драматичного інституту М. А. Борц було виключено за “дискредитацію культпоходу”, бо вона одягла капелюх замість хустки [20].

Дещо відрізнялися від загальної маси студентів своїм зовнішнім виглядом робітфаківці. Вони були чисто й акуратно одягнуті, як на ті часи, бо для них на швейних фабриках замовлялася спеціальна форма – гімнастерка та брюки, відповідно до затвердженого Наркоматом освіти зразка. Такий комплект виготовлявся з чорного або синього сукна і коштував 14 руб. 50 коп., але за нестачею цю форму отримували не всі. Жінкам-робітфаківцям її взагалі навіть не замовляли. У кращому разі, їм видавалося сукно для пошиття одягу [15, с. 138].

Окремо слід сказати про дітей священників, офіцерів, різних чиновників царської доби. Їхня чисельність у вищих навчальних закладах,

незважаючи на перевірки та чистки була значною, як зазначає О. Рябченко, “саме їм потрібно було як поведінкою, так і зовнішнім виглядом постійно доводити або імітувати свою пролетарську сутність, щоб не бути вичищеними під час всіляких перевірок” [15, с. 139]. Однак після завершення навчання вони перетворювалися на принців та принцес. Ось як про це згадувала студентка Харківського медичного інституту В. М. Горохова: “....Наш староста Дінерштейн протягом усіх років навчання ходив обірваний, а влітку навіть босим, а як тільки закінчив інститут та отримав місце в клініці Харкова, відразу з’явився у франтівському, з голочки, коверкотовому костюмі, галіфе, в хромових шкарних чоботях. У модній тоді шкіряній куртці. Відразу одружився з однокурсницею, котра також перетворилася з Попелюшки в принцесу. Виявилося, що й в одного, і в іншої були досить заможні батьки. А нам залишилося лише широко відкрити очі від здивування”. Подібні стратегії поведінки були характерними для того періоду не лише для вихідців із “колишніх”. До мімікрії вдавалися й діти робітників, які могли придбати більш респектабельний одяг, але, щоб не викликати зайвих розмов стосовно “міщанства” чи “інтелігентності” й не позбутися стипендії та інших пільг [15, с. 140], ходили як всі. Одним словом, одні одягалися так, як могли, іншим доводилося підганяти свій зовнішній вигляд “під пролетаря”.

На кінець 1920-х рр. закінчувався НЕП, на його зміну поступово впроваджувалася політика індустріалізації та колективізації. Було сформовано союзну державу та розпочато політику коренезації. Суспільство зазнало докорінних змін як соціально-економічного, так і політичного зразка. Чітко розподілися соціальні та професійні ролі в суспільстві. Змінилося й студентство, відповідність між типом одягу й соціально-класовою належністю поступово втрачало свою актуальність, навіть кардинально. Бути модним в 30-ті роки вже означало бути радянським.

Висновок. Таким чином, трансформаційні економічні та політичні процеси, що відбувалися в 20-ті роки, мали вплив як на подальшу долю держави, так і на долю кожної радянської особистості, особливо молоді. У нормальній, природній ситуації кожен би студент грав ту соціальну роль в суспільстві, якій відповідало його походження та виховання. Але дійсність 20-х років вимагала дистанціюватися від всього “ворожого” набуваючи “пролетарського” образу маскованого під відповідним зовнішнім виглядом, мовою та громадською позицією.

Література

1. Вища школа Української РСР за 50 років : у 2-х ч. – Ч. 1 (1917–1945 рр.) / відп. ред. В. І. Пітов. – К., 1967. – 396 с.
2. Гуменна Д. Дар Евдотеї. Іспит пам’яті / Д. Гуменна. – К. : Дніпро, 2004. – Кн. 1. – 520 с.

3. Гуревич З. А. Полове життя студентства / З. А. Гуревич // Студент революції. – 1927. – № 1. – С. 38–46.
4. Зякун А. І. Українська інтелігенція: соціальний портрет крізь 20–30-ті роки ХХ ст. / А. І. Зякун // Сучасна картина світу: природа, суспільство, людина : зб. наук. праць. – Суми, 2008. – С. 153–161.
5. Історія Київського університету (1834–1959) / під ред. О. З. Жмудського. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – 629 с.
6. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920–1930-х років: соціальний портрет та історична доля / Г. В. Касьянов. – К. : Глобус, Вік ; Едмонтон : Канадський Інститут Українських Студій Альбертського Університету, 1992. – 176 с.
7. Лаврут О. О. Студенство радянської України в 20-ті роки ХХ ст. : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. О. Лаврут ; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2004. – 219 с.
8. Ласс Д. И. Современное студенчество: быт, половая жизнь / Д. И. Ласс. – Москва ; Ленинград, 1928. – 120 с.
9. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УРСР у 20-ті роки / В. В. Липинський. – Донецьк, 2000. – 247 с.
10. Липинський В. В. Кто защитит студента? Студенческие организации Украины: история и современность / В. В. Липинський. – Донецьк, 1991. – 115 с.
11. Ординець І. Побут та здоров'я студентства на Україні / І. Ординець // Шлях освіти. – 1926. – № 2. – С. 128–135.
12. Прилуцький В. І. Матеріально-побутові умови життя студентства Радянської України 1920-х рр. / В. І. Ординець // Український історичний журнал. – 2008. – № 3. – С. 86–101.
13. Рябченко О. Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації : монографія / О. Рябченко ; Харк. нац.. акад. міськ. госп-ва. – Харків : ХНАМГ. – 2012. – 456 с.
14. Рябченко О. Студентство у символічному просторі міста радянської України (1920-ті рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.history.univ.kiev.ua/ethnology/journal/ethnic_history_28/28_3.pdf.
15. Рябченко О. Студентство радянської України у пошуках “пролетарської” ідентичності (1920-ті рр.) / О. Рябченко // Український історичний журнал. – 2009. – № 4. – С. 129–143.
16. Ряппо Я. П. Народна освіта на Україні за 10 років революції / Я. П. Ряппо. – Харків, 1927.
17. Ряппо Я. П. Радянське студентство: (Характеристика вузів України) / Я. П. Ряппо. – Харків, 1929.
18. Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет. 1805–1955. – Харьков : Изд-во Харьк. гос. ун-та, 1955. – 385 с.
19. Шеремет М. З глибин пам'яті : документальна повість / М. С. Шеремет. – К. : Радянський письменник, 1981. – 286 с.
20. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) . – Ф. 166. – Оп. 9. – Спр. 1733. – Арк. 111–112.
21. Чанбарисов Ш. Х. Формирование советской университетской системы (1917–1938) / Ш. Х. Чанбарисов. – Уфа, 1973. – 472 с.

Отримано 20.01.2014

Summary

Zyakun Alla. “Proletarian” identity of students in “totalitarian views” of 20-s of the twentieth century.

Higher education institutions in 1920s united in its area people of all social origins but with the same social position, that meets the spirit of a totalitarian society and proletarian culture. “Proletarian identity” demanded from young people learning new cultural norms and commitment to power as a necessary condition for successful graduating. Because of that students distanced from all that was an “enemy”, acquiring “proletarian” image, masked under the appropriate appearance, language and social position.

Keywords: *students, proletarianization, young people.*

УДК 378.12

Світлана НІКОЛАЄНКО

**ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ
ВИКЛАДАЧА-ПОЧАТКІВЦЯ
ДО РОБОТИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ**

У статті досліджуються концептуальні основи професійно-педагогічної адаптації викладача-початківця до роботи у вищому навчальному закладі, що передбачає уточнення понять “адаптація особистості”, “професійна адаптація особистості” та “професійно-педагогічна адаптація викладача-початківця вищого навчального закладу”.

Ключові слова: *адаптація особистості, професійна адаптація особистості, професійно-педагогічна адаптація викладача-початківця вищого навчального закладу.*

Постановка проблеми. Відомо, що професійна адаптація є одним з найбільш важливих етапів професійного становлення особистості, від характеру, результатів та термінів якого багато в чому залежать ефективність всієї подальшої діяльності молодих викладачів, зростання їх професійної майстерності і, відповідно, якості навчально-виховного процесу ВНЗ в цілому.

Як показує практика, поповнення педагогічного персоналу вузу здійснюється в основному за допомогою залучення до викладацької роботи власних випускників. Такий спосіб оновлення педагогічних кадрів, з одного боку, має свої переваги, забезпечуючи навчальний процес за рахунок участі найбільш здібних і активних у наукових дослідженнях випускників. Але, з іншого боку, є і негативна сторона, що виражається в недостатньому рівні спеціальних знань, відсутності психолого-педагогічної та методичної підготовки для роботи у ВНЗ.

Єдиним стабільним джерелом підготовки вузівських викладачів на сьогоднішній день залишається аспірантура. Однак вона, на жаль, готує майбутніх викладачів більше до науково-дослідної, ніж до педагогічної діяльності.

Актуальність дослідження професійно-педагогічної адаптації викладачів вищих навчальних закладів (ВНЗ) обумовлена також і концептуальними чинниками, а саме: 1) недостатнім визначенням понять “адаптація особистості”, “професійна адаптація особистості”, “професійно-педагогічна адаптація викладача-початківця ВНЗ”; 2) перенесенням концептів професійно-педагогічної адаптації вчителя на професійно-педагогічну адаптацію викладача ВНЗ; 3) недостатнім розрізненням двох форм професійно-педагогічної адаптації викладачів ВНЗ – адаптації викладачів, які тільки починають працювати у ВНЗ, та адаптації викладачів без педагогічного стажу, але які вже мали досвід роботи в іншій професійній діяльності та ін.

Аналіз актуальних досліджень. Про важливість дослідження проблеми професійно-педагогічної адаптації викладачів-початківців ВНЗ свідчить звернення до неї багатьох вчених, які розглядали різні аспекти даної проблеми (Я. В. Абсалямова, П. Г. Белкін, С. О. Гура, О. І. Зотова, І. К. Кряжева, О. Г. Мороз, І. І. Облес, С. В. Овдій, О. П. Савченко, М. І. Скубій, В. О. Сластьонін, О. Г. Солодухова, Н. А. Чайкіна, С. М. Хатунцева та ін.).

При цьому у сучасних дослідженнях процесу професійно-педагогічної адаптації викладачів вивчено: 1) пристосування спеціаліста до професійного середовища, до вимог, норм, цінностей майбутньої діяльності в системі “людина – професійне середовище” (М. О. Дмитрієва); 2) процес формування професійно значимих якостей особистості, необхідних для успішної адаптації до професійної діяльності (Г. О. Качан, Л. М. Растова); 3) процес оволодіння особистістю обраною професією, професійними навичками та розвиток професійних якостей особистості (Н. П. Лукашевич, В. В. Шкурко); 4) оволодіння всією сукупністю знань, умінь, навичок, необхідних для повного освоєння професії і виконання вимог, які вона пред’являє (М. О. Свиридов); 5) процес взаємодії особистості і соціального середовища з метою досягнення таких відносин між ними, що найбільшою мірою забезпечують ефективність професійної діяльності (Н. О. Чайкіна).

Мета статті полягає в дослідженні концептуальних основ професійно-педагогічної адаптації викладача-початківця ВНЗ, яке вимагає перш за все уточнення понять “адаптація особистості”, “професійна адаптація особистості” та “професійно-педагогічна адаптація викладача-початківця ВНЗ”.

Виклад основного матеріалу. 1. Розглянемо поняття адаптації особистості. У сучасній вітчизняній та зарубіжній довідковій літературі поняття “адаптація” розглядається як пристосуванням організму, індивідуума, колективу до умов зовнішнього середовища або до своїх внутрішніх змін, що призводить до підвищення ефективності їх існування і функціонування [1, с. 14].

На основі порівняльного аналізу великої кількості визначень адаптації А. Б. Георгіївський запропонував своє узагальнене поняття адаптації: “Адаптація є особлива форма відображення системами впливу зовнішнього і внутрішнього середовища, що полягає в тенденції встановлення з ним динамічної рівноваги” [1, с. 27].

У зарубіжній літературі адаптація розглядається і як форма захисного пристосування людини до соціальних вимог (Ж. Делор), і як засвоєння соціальних ролей (Р. Парсон), і як подолання напруги (Л. Фестингер), і як вихід зі стресової ситуації (Г. Сельє), і як сукупність пристосувальних реакцій, в основі яких лежить активне освоєння середовища, його зміна і створення необхідних умов для успішної діяльності (Т. Шибутани).

Зокрема, з точки зору Р. Хенклі в межах біхевіорального підходу адаптація особистості трактується як пасивне підпорядкування індивіда навколишнім умовам. Ж. Піаже розглядає адаптацію особистості як єдність протилежно спрямованих процесів: акомодатії й асиміляції. Акомодатія забезпечує модифікацію функціонування дій суб’єкта у відповідності з властивостями середовища. Асиміляція змінює ті чи інші компоненти цього середовища, або переробляючи їх у відповідності до структури організму, або включаючи у схеми поведінки суб’єкта. Вказані процеси тісно пов’язані між собою та опосередковують один одного.

У вітчизняній літературі при визначенні поняття “адаптація” вчені виходять з положення про єдність особистості і суспільства, активного характеру їх взаємодії. Тому сутність процесу адаптації розглядається як вираження єдності взаємодіючих сторін (людини і соціального середовища) з притаманними йому суперечливими моментами, що забезпечують не тільки зміну, а й розвиток обох сторін (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, В. І. Войтко, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв, А. В. Петровський, С. Л. Рубінштейн, В. О. Татенко та ін.). В основі цієї єдності знаходиться, з одного боку, активність соціального середовища, з іншого – активність особистості, яка спрямована на пізнання навколишнього світу, на прийняття і певні перетворення його вимог (І. А. Мілославова, Н. А. Свірідов, М. І. Скубій).

Зокрема, Л. С. Виготський особливу увагу звертає на тісний зв'язок процесу адаптації особистості і культурно-історичних умов її життя. Автор підкреслює, що основні психічні функції розвиваються в контексті соціальних відносин, які поступово становляться особистісними. С. Л. Рубінштейн простежує взаємопроникнення людини і середовища засобом дії. При цьому основним рушійним процесом адаптації особистості визнається ситуація, яка, з одного боку, стимулює людину до дій, а з другого – сама несе в собі результати суб'єктивного ставлення і зовнішньої активності суб'єкта. О. М. Леонтьєв розглядає успішну адаптацію особистості через засвоєння людиною провідного виду діяльності як ланки між особистістю і предметним світом.

Таким чином, підсумовуючи різні погляди на поняття “адаптація особистості”, можна виділити такі сутнісні ознаки цього феномену: 1) адаптація особистості функціонує на соціологічному, психологічному, педагогічному та фізіологічному рівнях; 2) адаптація особистості є результатом пристосуванням самоорганізованих систем до мінливих умов середовища; 3) адаптація особистості тісно пов'язана із культурно-історичними умовами життя людини; 4) адаптація особистості є єдністю протилежно спрямованих процесів акомодатії й асиміляції; 5) провідним чинником здійснення адаптації особистості є її життєва ситуація; 6) успішна адаптація особистості реалізується шляхом засвоєння нею провідного виду діяльності.

Специфічність адаптації особистості полягає в тому, що в процесі своєї життєдіяльності вона стикається з необхідністю активного пристосування до різних елементів соціального середовища (виробничих, культурних, побутових, сімейних та ін.). Тому прийнято говорити про різні види адаптації, одним з яких є професійна адаптація, яка і є предметом нашого подальшого дослідження.

2. Розглянемо поняття професійної адаптації особистості. Найбільш суперечливими є точки зору авторів щодо питання про обсяг поняття “професійна адаптація особистості”.

У рамках першої точки зору ряд дослідників пов'язує це поняття з оволодінням особистю знаннями, вміннями, навичками, нормами і функціями професійної діяльності (С. Г. Вершловській, Г. В. Кондратьєва, А. К. Маркова, О. Г. Мороз, І. І. Облес, С. В. Овдєй, М. І. Скубій та ін.). Так, І. І. Облес визначає професійну адаптацію як складний процес урегулювання і гармонізації взаємодії фахівця і професійного середовища, під час якого формуються професійні знання, вміння, професійні якості особистості, необхідні для її подальшого професійного розвитку [5, с. 6].

У рамках другої точки зору ряд дослідників вважає, що професійна адаптація має свій психологічний аспект, який є внутрішньою стороною професійної адаптації і проявляється в розвитку стійкого позитивного ставлення особистості до обраної професії, в появі суб'єктивного почуття задоволеності даним видом діяльності (Н. А. Єршова, Б. З. Вульфов, Ж. де Ландсер та ін.). Так, Ж. Де Ландсер відзначає, що під час професійної адаптації досягається рівновага не тільки в професійному, а й у психологічному плані.

У рамках третьої точки зору ряд дослідників поряд з психологічним компонентом включають в поняття “професійна адаптація особистості” і соціальний компонент, що відображає процес входження молодого спеціаліста в нове соціальне середовище, а саме, в систему міжособистісних відносин певного колективу, під час якого відбувається вироблення еталонів мислення і поведінки відповідно до системи цінностей і групових норм даного колективу (С. Л. Ареф'єв, Г. П. Баранова, В. В. Сінявський, Г. М. Федосімов, М. В. Фірсов, Т. М. Чурекова та ін.). Так, М. В. Фірсов відзначає, що професійна адаптація – це входження в професію, освоєння нової соціальної ролі, професійне самовизначення, формування особистісних та професійних якостей, досвід самотійного виконання професійної діяльності. Е. В. Маслов вважає, що професійна адаптація особистості – це повне і успішне оволодіння новою професією, тобто звикання, пристосування до змісту й характеру праці, його умов і організації [3].

Таким чином, підсумовуючи різні погляди на поняття “професійна адаптація особистості”, можна виділити такі основні характеристики даного феномену: 1) цілеспрямованість, систематичність, складність, тривалість, динамічність процесу професійної адаптації; 2) оволодіння особистістю знаннями, вміннями, навичками, нормами і функціями професійної діяльності, які необхідні для її подальшого професійного становлення; 3) розвиток у особистості стійкого позитивного ставлення до обраної професії та поява у неї суб'єктивного почуття задоволеності даним видом діяльності; 4) формування у особистості еталонів мислення і поведінки відповідно до системи цінностей і групових норм даного професійного середовища; 5) нарешті, повноцінне та ефективне професійне функціонування.

3. Розглянемо поняття професійно-педагогічної адаптації викладача-початківця ВНЗ. Говорячи про професійну адаптацію викладача-початківця ВНЗ, П. А. Шептенко визначає її як процес вдосконалення ним освоєння отриманих у вузі знань, умінь і навичок, педагогічної майстерності, як уміння в процесі діяльності здійснювати оптимальний

вибір методичних прийомів залежно від конкретної ситуації навчально-виховного процесу, передбачити результати педагогічного впливу колективу і окремої особистості, пристосування до конкретних умов організації педагогічної діяльності [10].

А. А. Пережогіна визначила поняття професійно-педагогічної адаптації молодого викладача ВНЗ як процес досягнення оптимальної відповідності професійно-педагогічної підготовленості викладача, його особистого професійного потенціалу вимогам, що пред'являються у даний час до його педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі [6].

О. Г. Мороз вважає професійно-педагогічну адаптацію складним динамічним процесом повного засвоєння професії та оволодіння педагогічною майстерністю на основі сукупності раніше набутих знань, навичок, у результаті чого відбувається активна взаємодія як молодого викладача, так і педагогічного колективу ВНЗ з метою ефективного професійного функціонування [4].

Таким чином, професійно-педагогічна адаптація є складним процесом пристосування педагога у початковий період роботи до особливостей місця роботи та організації праці, в результаті якого відбувається повне оволодіння викладачем-початківцем специфікою фахової діяльності в умовах ВНЗ, що включає систематизацію набутих раніше і засвоєння нових знань і умінь, необхідних для її успішного виконання, формування професійно важливих особистісних якостей, злиття з педагогічним колективом.

Професійна адаптація особистості як складний феномен традиційно розглядається як в процесуальному, так і результативному аспектах. При розгляді професійної адаптації в процесуальному аспекті визначаються її часові характеристики, стадії та їх тривалість, а також форми, різновиди адаптації тощо. При розгляді професійної адаптації в результативному аспекті визначаються як об'єктивні показники ефективності самої професійної діяльності, так і суб'єктивні якості особистості, які утворюються в процесі її пристосування до умов професійної діяльності [2].

Професійно-педагогічна адаптація викладача-початківця ВНЗ у процесуальному аспекті – це процес активної взаємодії особистості і професійного середовища, що забезпечує ефективність професійної педагогічної діяльності викладача і виступає основою його професійного саморозвитку і самовдосконалення.

Професійно-педагогічна адаптація викладача-початківця ВНЗ в результативному аспекті представлена показниками двох видів: зовнішніми по відношенню до фахівця (об'єктивними) та внутрішніми

(суб'єктивними). При цьому результативний аспект професійної адаптації викладача ВНЗ розглядається як основний показник при оцінці успішності адаптаційних процесів особистості.

Об'єктивним показником професійно-педагогічної адаптації викладача ВНЗ є ефективність професійної діяльності, яка інтегрує в собі: 1) успішність виконання всіх видів роботи (навчальної, методичної, організаційної та науково-дослідницької); 2) зростання кваліфікації; 3) успішність взаємодії зі студентами та колегами по кафедрі; 4) здатність фахівця уникати ситуацій, які створюють загрозу для трудового процесу, й ефективно долати загрозу, яка виникла; 5) здійснення професійної діяльності без значущих порушень фізичного та психічного здоров'я.

Суб'єктивним показником професійно-педагогічної адаптації викладача ВНЗ є його професійна адаптованість, яка інтегрує в собі: 1) зростання гармонійності у співвідношенні між суб'єктивними цілями і кінцевими результатами праці фахівця; 2) зростання позитивного ставлення викладача до професійної діяльності та професійного середовища; 3) зростання позитивного ставлення до себе, що виявляється в підвищенні рівня професійних самооцінок в рамках професійного аспекту "Я-Концепції".

Психолого-педагогічними умовами професійно-педагогічної адаптації викладача ВНЗ є: 1) створення завідуючими кафедрами психологічно комфортних умов для професійної діяльності молодого педагога; 2) надання молодому викладачеві необхідної психологічної допомоги при вирішенні проблемних питань, що виникають у процесі педагогічної діяльності; 3) забезпечення соціально-психологічних умов для формування та розвитку професійної компетентності в інтересах ВНЗ та потреб самого молодого фахівця; 4) організація наставництва на етапі адаптації викладача-початківця ВНЗ.

Крім розуміння професійної адаптації особистості в процесуальному результативному аспектах, А. О. Реан розглядає професійну адаптацію особистості також як джерело новоутворень. Цей аспект у певному розумінні інтегрує раніше визначені аспекти (процесуальний та результативний), але в ньому предметом аналізу виступає сукупність психічних властивостей, які сформувалися у процесі професійної адаптації і призвели до того чи іншого результату. За таких умов у систему новоутворень включається не тільки сукупність нових професійних знань, умінь та навичок, що отримав і сформував фахівець, але й система міжособистісної взаємодії із професійним середовищем [8].

Важливим фактором професійно-педагогічної адаптації викладача-початківця ВНЗ є управління організаційно-педагогічними умовами

його професійної діяльності в межах певної кафедри. Так, Л. С. Печена розглядає натульні організаційно-педагогічні кроки у реалізації професійно-педагогічної адаптації викладача ВНЗ [7].

У якості першого кроку в реалізації професійно-педагогічної адаптації викладача-початківця ВНЗ автор пропонує знайомство молодого фахівця з методичними матеріалами по предмету, бібліотекою, навчальними аудиторіями. Проходить також знайомство викладачів із колективами груп, в яких їм доведеться працювати. Далі завідувач кафедрою знайомить молодого викладача зі змістом навчальної, методичної, виховної роботи у ВНЗ, документацією та основними вимогами щодо її ведення й оформлення.

Другим кроком в реалізації професійно-педагогічної адаптації викладача-початківця ВНЗ є організація наставництва. Роботу викладачів-наставників завідувач кафедрою розглядає як одне з відповідальних громадських доручень, до якої залучаються досвідчені, творчо працюючі викладачі. Викладачі-наставники складають індивідуальний план роботи з молодим фахівцем.

Наставництво сприяє професійному становленню молодих викладачів, якщо: 1) здійснюється цілеспрямований відбір та методична підготовка управлінських і педагогічних працівників для наставницької діяльності; 2) наставницька діяльність вибудовується поетапно, відповідно до динаміки професійного становлення молодого педагога у сфері самоосвіти; 3) при реалізації наставницької діяльності забезпечується вільний взаємовибір наставника і молодого викладача та забезпечується їх конструктивна професійна взаємодія; 4) в процесі реалізації наставництва використовуються колективні, групові та індивідуальні форми освітньої діяльності викладача-початківця.

Третім кроком в реалізації професійно-педагогічної адаптації викладача ВНЗ є крок до педагогічної майстерності. Розвиток педагогічної майстерності передбачає формування за індивідуальною програмою дидактичних, конструктивних, експресивних, комунікативних, акторських та інших педагогічних здібностей викладача-початківця.

Четвертим кроком в реалізації професійно-педагогічної адаптації викладача ВНЗ є становлення індивідуального стилю діяльності молодого педагога. У ході професійної адаптації здійснюється співставлення професійно-особистісних орієнтацій з можливостями самої особистості та з реаліями педагогічної діяльності. При цьому саме наставник та педагогічний колектив відповідної кафедри покликаний сприяти формуванню індивідуального стилю професійної діяльності педагога-початківця ВНЗ.

Висновки. Таким чином, підбиваючи підсумки нашого дослідження, можна зробити наступні висновки.

По-перше, поняття “адаптація особистості” має такі сутнісні ознаки: 1) адаптація особистості функціонує на соціологічному, психологічному, педагогічному та фізіологічному рівнях; 2) адаптація особистості є результатом пристосуванням самоорганізованих систем до мінливих умов середовища; 3) адаптація особистості тісно пов’язана із культурно-історичними умовами життя людини; 4) адаптація особистості є єдністю протилежно спрямованих процесів акомодатії й асиміляції; 5) у якості провідного чинника адаптації особистості виступає її життєва ситуація; 6) успішна адаптація особистості реалізується шляхом засвоєння нею професійного виду діяльності.

По-друге, поняття “професійна адаптація особистості” має наступні сутнісні ознаки: 1) цілеспрямованість, систематичність, складність, тривалість, динамічність процесу професійної адаптації; 2) оволодіння особистістю знаннями, вміннями, навичками, нормами і функціями професійної діяльності, які необхідні для її подальшого професійного становлення; 3) розвиток у особистості стійкого позитивного ставлення до обраної професії та поява у неї суб’єктивного почуття задоволеності даним видом діяльності; 4) формування у особистості еталонів мислення і поведінки відповідно до системи цінностей і групових норм даного професійного середовища; 5) повноцінне та ефективне професійне функціонування особистості як показник її професійної адаптованості.

По-третє, поняття “професійно-педагогічна адаптація викладача-початківця ВНЗ” має наступні сутнісні ознаки: 1) оптимальну відповідність професійно-педагогічної підготовленості викладача-початківця ВНЗ, його особистого професійного потенціалу вимогам, що пред’являються у даний час до його педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі; 2) об’єктивну ефективність професійної діяльності, яка інтегрує в собі: успішність виконання всіх видів роботи (навчальної, методичної, організаційної та науково-дослідницької); зростання кваліфікації; успішність взаємодії зі студентами та колегами по кафедрі; здатність фахівця уникати ситуацій, які створюють загрозу для трудового процесу, й ефективно долати загрозу, яка виникла; здійснення професійної діяльності без значущих порушень фізичного та психічного здоров’я; 3) суб’єктивну професійну адаптованість, яка інтегрує в собі: зростання суб’єктивного почуття гармонійності у співвідношенні між суб’єктивними цілями і кінцевими результатами праці фахівця; зростання позитивного ставлення викладача до професійної діяльності та професійного середовища; підвищення позитивного ставлення до себе,

що виявляється в зростанні рівня професійних самооцінок в рамках професійного аспекту “Я-Концепції”.

По-четверте, важливим фактором професійно-педагогічної адаптації викладача-початківця ВНЗ є управління організаційно-педагогічними умовами його професійної діяльності в межах певної кафедри, яке полягає в наступному: 1) створення завідуючими кафедрами психологічно комфортних умов для професійної діяльності молодого викладача; 2) надання молодому викладачеві необхідної психологічної допомоги при вирішенні проблемних питань, що виникають у процесі педагогічної діяльності; 3) забезпечення соціально-психологічних умов для формування та розвитку професійної компетентності в інтересах ВНЗ та потреб самого молодого фахівця; 4) організація наставництва на етапі адаптації молодого педагога; 5) сприяння розвитку педагогічної майстерності та індивідуального стилю професійної діяльності викладача-початківця ВНЗ.

Література

1. Георгиевский А. Б. Эволюция адаптаций (историко-методологическое исследование) / А. Б. Георгиевский. – Л. : Наука, 1989. – 189 с.
2. Дружилов С. А. Индивидуальный ресурс человека как основа становления профессионализма : монография / С. А. Дружилов. – Воронеж : Научная книга, 2010. – 260 с.
3. Маслов Е. В. Управление персоналом предприятия : учебное пособие / Е. В. Маслов, П. В. Шеметов. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 312 с.
4. Мороз О. Г. Професійна адаптація молодого вчителя : навчальний посібник / О. Г. Мороз. – К. : КДШ ім. О. М. Горького, 1980. – 96 с.
5. Облес І. І. Педагогічні умови професійної адаптації викладача вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / І. І. Облес. – Запоріжжя, 2008. – 20 с.
6. Пережогина А. А. Профессионально-педагогическая адаптация начинающего преподавателя вуза : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / А. А. Пережогина. – Курган, 2000. – 165 с.
7. Печена Л. С. Наукові підходи до визначення сутності поняття “професійна адаптація викладачів” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://intellect-invest.org.ua/ukr/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n3_2010_st_15/.
8. Реан А. А. Психология адаптации личности: Анализ, теория, практика / А. А. Реан, А. Р. Кудашев, А. А. Баранов. – М. : Прайм-Еврознак, 2006. – 479 с.
9. Фирсов, М. В. Теория социальной работы : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / М. В. Фирсов, Е. Г. Студенова. – М. : Гуманит. изд. центр Владос, 2001. – 432 с.
10. Шептенко П. А. Профессиональная адаптация молодого учителя сельской школы в процессе стажировки : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / П. А. Шептенко. – М., 1983. – 18 с.

Отримано 20.01.2014

Summary

Nikolaienko Svitlana. The problem of professional adaptation of the young teacher to work at the university

This article examines the conceptual foundations of vocational and educational adaptation teacher of the university, which provides clarification of concepts “adaptation of the individual”, “professional adaptation of the individual” and “professional and pedagogical adaptation teacher of high school”.

Keywords: *adaptation of the individual, professional adaptation of the individual, professional and pedagogical adaptation teacher university.*

УДК 159.962.7

Сергій НІКОЛАЄНКО

АСОЦІАТИВНІ МЕТОДИ НАВЕДЕННЯ АКТИВНОГО ГІПНОТИЧНОГО ТРАНСУ ЯК ФАКТОР ВИРІШЕННЯ ВИХОВНИХ СУГЕСТИВНО-ОСВІТНІХ ЗАДАЧ

У статті обґрунтовується теза про те, що асоціативна стратегія формування активного гіпнотичного трансу є оптимальною технологією підвищення навіюваності учнів у процесі вирішення викладачем виховних сугестивно-освітніх задач. Показано, що для занурення учня в активний гіпнотичний транс у рамках асоціативної стратегії доцільно використовувати такі методи, як розпитування, важільні наведення, розповідання історій.

Ключові слова: *виховна сугестивно-педагогічна задача, підвищення навіюваності, гіпнотичний транс, асоціативна стратегія формування активного гіпнотичного трансу.*

Постановка проблеми. Сугестивно-педагогічний вплив у шкільному, а також вишівському навчально-виховному процесі може відбуватися у формі постановки й вирішення викладачем дидактичних і виховних сугестивно-педагогічних задач.

Необхідною умовою ефективного вирішення конкретної сугестивно-педагогічної задачі є підвищення навіюваності сугеренда (школяра, студента). Підвищення навіюваності сугеренда може здійснюватися, з одного боку, у стані неспання сугеренда (на основі актуалізації певних ситуативних, інтерактивних, соціально-психологічних, особистісних, психофізіологічних факторів сугестивно-педагогічної ситуації), а з іншого боку – в зміненому стані свідомості (на основі формування у сугеренда гіпнотичного трансу) [1; 2; 6; 7].

При формуванні у сугеренда трансу можуть використовуватися техніки наведення як пасивного (класичного) гіпнотичного трансу, так і активного (еріксонівського) гіпнотичного трансу.

У гіпнопедії, як одному з напрямків сучасної сугестивної педагогіки, для підвищення навіюваності сугеренда (сугерендів) при вирішенні сугестивно-педагогічних задач вже досліджувалися прикладні можливості методів формування пасивного (класичного) гіпнотичного трансу.

Однак прикладні можливості методів формування активного (ериксонівського) гіпнотичного трансу для підвищення сугестивності сугеренда (сугерендів) при вирішенні сугестивно-педагогічних задач поки ще не знайшли належного дослідження, специфікації й застосування в сугестивній педагогіці.

Аналіз актуальних досліджень. У сучасній педагогіці та психології сформовані основи теорії навчання й виховання у світлі головних напрямків сугестопедагогіки: гіпнопедії, релаксопедії, сугестопедії (Л. А. Близниченко, О. В. Киричук, В. Н. Куликов, Г. К. Лозанов, В. Ф. Моргун, С. С. Пальчевский, А. Й. Сиротенко, А. М. Свядош, В. О. Татенко, І. Є. Шварц та ін.).

У психології розроблені основи задачного підходу до педагогічного й сугестивно-педагогічному впливу (Г. О. Балл, Л. Ф. Бурлачук, А. К. Маркова, С. О. Ніколаєнко, В. О. Сластьонін, В. О. Якунін та ін.).

У сучасній сугестології й гіпнології апробовані фундаментальні методи наведення й утилізації як класичного (пасивного) гіпнотичного трансу (В. Г. Євтушенко, М. Н. Гордєєв, К. І. Платонов, М. Япко та ін.), так і еріксонівського (активного) гіпнотичного трансу (Ж. Беккіо, Ж. Годен, Т. Джеймс, С. Гіліген, Б. Еріксон, М. Еріксон, Е. Россі, Ш. Россі й ін.).

Таким чином, у педагогіці, психології, сугестології, гіпнології є всі необхідні науково-практичні передумови для виявлення, специфікації й експериментальної перевірки ефективності технік формування в учнів активного гіпнотичного трансу, який є найважливішим фактором підвищення їхньої навіюваності в процесі вирішення викладачем різних видів сугестивно-педагогічних задач.

Мета статті полягає у виявленні оптимальних асоціативних методів наведення в індивідуальних сугерендів активного гіпнотичного трансу, який може застосовуватися для вирішення виховних сугестивно-педагогічних задач в умовах сучасного навчально-виховного процесу школи й вищого навчального закладу (ВНЗ).

Виклад основного матеріалу. У сучасній педагогіці навчально-виховний процес розглядається як процес вирішення певної послідовності педагогічних задач, у які безпосередньо включені педагог і учень як суб'єкти педагогічної й навчальної діяльності [5].

За В. О. Сластеніним, під педагогічною задачею варто розуміти осмислену педагогічну ситуацію із привнесеною в неї освітньою метою у зв'язку з необхідністю пізнання й перетворення психіки, поведінки, спілкування й діяльності учня. Інакше кажучи, педагогічна задача є результатом усвідомлення педагогом мети освіти й умов її досягнення в конкретній педагогічній ситуації, а також планування професійних дій і прийняття їх до виконання. У теорії педагогічної освіти прийнято розрізняти наступні категорії педагогічних задач: по-перше, стратегічні, тактичні й оперативні задачі; по-друге, дидактичні й виховні задачі [5, с. 104].

Різновидом педагогічних задач є сугестивно-педагогічні задачі. Під сугестивно-педагогічною задачею ми розуміємо осмислену педагогічну ситуацію із привнесеною в неї сугестивно-педагогічною метою. Сугестивно-педагогічні задачі також доцільно розділяти, по-перше, на стратегічні, тактичні й оперативні сугестивно-педагогічні задачі, по-друге, на дидактичні й виховні сугестивно-педагогічні задачі.

Дидактичні сугестивно-педагогічні задачі впливають із цілей навчання, їхня реалізація забезпечує засвоєння учнями знань, умінь, досвіду творчої діяльності, розвиток самоконтролю в діяльності школярів. Виховні сугестивно-педагогічні задачі містять у собі виховні цілі, їхня реалізація приводить до розвитку певних особистісних якостей школярів: світогляду, моральних якостей, рівня естетичного розвитку тощо.

У структурі сугестивно-педагогічного впливу, як процесу вирішення конкретної сугестивно-педагогічної задачі, доцільно розрізняти наступні етапи: 1) орієнтовний етап; 2) виконавський етап; 3) контрольний-оцінковий етап.

Необхідною умовою ефективного вирішення конкретної сугестивно-педагогічної задачі є підвищення навіюваності сугеренда (школяра, студента). Підвищення навіюваності сугеренда безпосередньо реалізується в структурі виконавського етапу сугестивно-педагогічного впливу. Одним з фундаментальних чинників підвищення навіюваності сугеренда є формування у нього стану гіпнотичного трансу. А. Вайценхофер зауважує: “Бути навіюваним означає бути загіпнотизованим” [6, с. 15].

У сучасній сугестології прийнято розрізняти два види гіпнотичного трансу: 1) класичний гіпноз (пасивний гіпнотичний транс); 2) еріксонівський гіпноз (активний гіпнотичний транс) [1; 3; 7].

В основі класичного гіпнозу (пасивного гіпнотичного трансу) перебуває депотенціалізація як свідомості, так і несвідомого психічного. Характеризуючи сутність класичного гіпнозу, М. Еріксон, Е. Россі, Ш. Россі, зокрема, стверджують, що “у типовому трансі правопівкульні функції можуть бути пригнічені, так само як і лівопівкульні” [6, с. 306].

В основі еріксонівського гіпнозу (активного гіпнотичного трансу) перебуває з одного боку, депотенціалізація свідомості сугеренда, а з іншого боку – актуалізація його несвідомого психічного. Так, В. С. Ротенберг стверджує, що в активному гіпнотичному трансі “суть гіпнотичної зміни свідомості зводиться до відносного превалювання образного мислення в умовах придушення вербального мислення” [4, с. 225]. При цьому “вимикання лівої півкулі сприяє виявленню складних контекстуальних асоціативних зв’язків між предметами, які у звичайному стані не проявляються” [4, с. 104].

За С. Гілігеном, в еріксонівському гіпнозі розрізняються наступні базові стратегії занурення в активний гіпнотичний транс: 1) асоціативна стратегія; 2) дисоціативна стратегія [2].

В основі асоціативної стратегії формування активного трансу перебуває механізм актуалізації підсвідомих процесів сугеренда. С. Гіліген відзначає, що при реалізації асоціативної стратегії формування трансу тимчасово відключається здатність до критичного аналізу й підсилюється поглиненість чуттєвими переживаннями, що сприяє повному зануренню у підсвідомі процеси. Автор підкреслює, що транс набагато легше викликати, якщо виявляти і утилізувати природні переживання сугеренда (наприклад, спогади, ресурсні переживання та інші аспекти внутрішнього досвіду, які потенційно доступні людині) [2, с. 211].

В основі дисоціативної стратегії занурення в активний транс знаходиться механізм депотенціалізації свідомих процесів сугеренда. С. Гіліген відзначає, що реалізація дисоціативної стратегії “порушує в людини свідомі процеси переробки інформації й тим самим сприяє формуванню чуттєвих процесів трансу” [2, с. 271]. Парадоксально, але дотримуючись принципу співробітництва, дисоціативні методи утилізують усе, що б не робив сугеренд із метою протидіяти трансу в якості основи, що дозволить викликати ці трансові процеси.

Специфіка вирішення виховних сугестивно-педагогічних задач у навчально-виховному процесі школи й ВНЗ полягає в тому, що, по-перше, викладачі можуть проводити виховну роботу не тільки в групах, але й з окремими учнями. Це означає, що вони повинні мати у своєму розпорядженні методи формування активного індивідуального трансу. По-друге, в умовах навчально-виховного процесу основна частина часу повинна бути спрямована насамперед на засвоєння змісту тої або іншої програмної навчальної дисципліни. Це означає, що при вирішенні виховних сугестивно-педагогічних задач формування активного індивідуального трансу повинне здійснюватися з великою швидкістю. По-третє, при вирішенні виховних сугестивно-педагогічних задач наведення трансу повинне бути непомітним і сприйматися як органічна

частина навчального-виховного заходу. Це означає, що методи формування активного індивідуального трансу повинні бути неформальними. В еріксонівському гіпнозі цим вимогам повною мірою відповідають методи занурення в активний транс в межах асоціативної стратегії.

Розглянемо оптимальні методи занурення в активний гіпнотичний транс в межах асоціативної стратегії (асоціативні методи), які доцільно використовувати по відношенню до індивідуальних суб'єктів при вирішенні виховних сугестивного-педагогічних задач.

Розпитування як асоціативний метод занурення в активний гіпнотичний транс. Для активізації процесів пошуку й одержання доступу до переживань, актуалізація яких пов'язана із формуванням активного трансу, щодо індивідуальних сугерендів можуть бути використані в зазначеній нижче послідовності наступні різновиди питань.

По-перше, це питання, що спонукають до дій, які насправді є прихованими командами (“Чи можете ви покласти руки на коліна й поставити ноги всією ступнею на підлогу?”; “Чи не сядете ви зручніше?”; “Не могли б ви пересісти до мене ближче?” та ін.). Як можна помітити, цей тип питань, з одного боку, перевіряє ступінь актуальної готовності сугеренда до співробітництва, а з іншого – підвищує ступінь його навіюваності.

По-друге, це питання, що зосереджують увагу, які є ідеальною формою впливу на початку природного наведення трансу, тому що вони сприяють плавному переходу від невимушеної бесіди до зазначеного наведення. Сугестор може почати, наприклад, зі звичайних, прийнятих у суспільстві питань (“Як погода?”; “Що нового у навчанні?”; “Як ви плануєте провести свої канікули?” та ін.). Це питання, які спрямовують свідомість сугеренда на зовнішні об'єкти у “дальньому колі” уваги.

По-третє, це питання, які стосуються нейтральних зовнішніх стимулів у безпосередній ситуації наведення трансу (“Як вам подобається цей годинник?”; “Цікаво, а який колір кнопок у вашого мобільного телефону?”; “Вам зручно в цьому кріслі?” та ін.). Це питання, які спрямовують свідомість сугеренда на зовнішні об'єкти у “ближньому колі” уваги.

По-четверте, це питання, які спрямовані на актуалізацію кінестетичних відчуттів. Дані питання вже безпосередньо починають формувати початковий трансовий стан сугеренда (“Як ви себе відчуваєте, коли дійсно розслабляєтеся?”; “Чи можете ви пригадати такий момент, коли почували себе розслабленим і в цілковитій безпеці?”; “Чи можете ви пригадати, що відчуваєте, коли приймаєте приємний теплий душ або

ванню після стомлюючого дня?” та ін.). Ці кінестетично-орієнтовані питання викликають трансів реакції за рахунок того, що спрямовують свідомість сугеренда на внутрішні об’єкти в “ближнім колі” уваги.

По-п’яте, це питання, які відкривають доступ до пам’яті. Насамперед, такі питання повинні торкатись переживань, які пов’язані з таким природним феноменом трансу, як вікова регресія (“У вас в дитинстві було яке-небудь прізвисько?”; “Де ви росли?”; “Скільки кімнат було у вашім будинку?”; “Чи можете ви пригадати, як звучав голос вашої матері, коли вона співала вам дитячі пісні?” та ін.).

Далі, особливий тип питань, які можуть відкривати доступ до пам’яті, пов’язаний з актуалізацією попереднього досвіду трансу, якщо він був колись у сугеренда (“Коли ви випробовували найглибший у своєму житті транс?”; “Як ви довідаєтеся, коли починаєте поринати в транс?”; “Чи можете ви пригадати останній раз, коли ви занурювалися в транс?”).

Існують різні способи для того, щоб вдало скористатися реакцією на питання, які відкривають доступ до попереднього досвіду трансу. Один з особливо ефективних прийомів полягає в тому, щоб докладно розпитувати суб’єктів, що вони відчували під час попереднього трансу, а потім повторювати кожне їхнє висловлення. Така техніка дозволяє домогтися повного занурення в транс. Питання, які відкривають доступ до пам’яті, направляють свідомість сугеренда на внутрішні об’єкти в “дальньому колі” уваги.

По-шосте, двоїсті питання є зручним способом підстроювання до протилежних частин психіки сугеренда: з одного боку, до тієї частини, що занурюється в транс, а з іншого боку – до тієї частини, що продовжує контролювати зовнішню ситуацію (“І ви дійсно хотіли б поринати в транс, чи ні?”; “І ви, імовірно, не можете почувати себе дійсно комфортно, або можете?”; “І дійсно, напевно дуже приємно розслабитися, чи ні?” та ін.).

По-сьоме, для того, щоб суггеренд більш глибоко занурився в транс, сугестору рекомендується використовувати риторичні питання, тому що такі питання виконують подвійну функцію: з одного боку, вони концентрують на собі свідомі процеси, а з іншого – активізують процеси несвідомого пошуку. Вони особливо корисні на тих етапах наведення, де планується поглиблення трансу, коли суггеренд повинен не розмовляти, а мовчати.

Як тільки суггеренд явно поринає в активний транс (а гарними ознаками цього служать розфокусування й розширення зіниць, відсутність стрибкоподібних рухів очей, гальмування рухової активності,

затримка вербальних відповідей), необхідно переходити до прийомів, які дозволяють сугеренду перестати реагувати вербально й повністю зануритися в транс (наприклад, до опису природних станів трансу в типових ситуаціях, загальним висловленням або розповіддю історій).

Таким чином, зазначені вище різновиди й послідовність питань можуть бути використані для різних цілей, у тому числі для зосередження уваги, встановлення рапорту, подачі команд, підстроювання одночасно до свідомих і несвідомих процесів, викликання спогадів (особливо тих, що пов'язані з трансом) і, зрештою, викликати у сугеренда досить глибоке занурення в активний гіпнотичний транс.

Важільне наведення як асоціативний метод занурення в активний гіпнотичний транс. При наведенні гіпнотичного трансу можуть виникати такі гіпнотичні феномени, як каталепсія, левітація, амнезія, гіпермнезія, перекручування сприйняття часу, анестезія й аналгезія, гіперестезія, позитивні й негативні галюцинації, вікова регресія й прогресія, керування мимовільними процесами. А. Бакіров підкреслює, що “будь-яка людина увійде в транс, як тільки ви зумієте домогтися від неї хоч якогось із гіпнотичних феноменів. Завдяки цьому ефекту й з'явилася група наведень через провокацію повсякденних проявів гіпнозу, названих важільними наведеннями” [1, с. 210].

Розглянемо деякі техніки актуалізації в учнів і студентів гіпнотичного феномена вікової регресії, що є одним із найважливіших різновидів “важільного наведення”.

1. Техніка використання непрямих навіювань дозволяє втягнути сугеренда в спогади без формальної фрази сугестора: “А тепер можете повернутися в минуле”? Дана техніка включає питання, які пов'язані з особистим досвідом сугеренда, який стосується минулого. При цьому питання направляють сугеренда на його особисту історію й обговорення інформації особистісного або навчального змісту (“Чи можете ви згадати, як ви почували себе два роки тому при святкуванні Нового року?”; “Чи можете ви згадати свій перший навчальний успіх?” та ін.). Подальші вмілі питання занурять учня в спогади конкретного епізоду настільки, що змусять пережити той епізод заново в асоційованому стані.

Для того, щоб полегшити для учня вікову регресію, сугестор може описувати аналогічні переживання в себе або інших людей. Коли описується досвід сторонніх осіб, сугеренд зовсім природно проявляє схильність до проєкції себе на представлену ситуацію, уявляючи собі як би він чув або повівся в такій ситуації. Наприклад, розмова про відчуття інших людей у дитинстві, дозволяє учню ідентифікувати себе з ними на основі власних відчуттів того періоду. Тому вікова регресія

наступає побічно за допомогою ідентифікації й проекції, а сугеренд повертається в часи назад, щоб заново пережити аналогічні події.

2. Техніка афективного або соматичного мосту дозволяє об'єднати почуття або кінестетичні переживання сугеренда, які він переживає в даний період часу, з одним з перших переживань аналогічного типу в минулому (“Усвідомлюючи відчуття недостатнього контролю, яке ви описали мені зараз, ви можете повернутися в часі в минуле й згадати ситуацію, коли ви відчували щось подібне вперше”).

3. Техніка об'єднання прогресії й регресії віку припускає, що сугеренда спочатку ведуть у майбутнє, з перспективи якого він може згадати події власного минулого (“За допомогою уяви переміститеся в майбутнє, а потім з позиції майбутнього подивіться назад, у минуле”). Орієнтуючи даного сугеренда спочатку в майбутнє, сугестор ще більше збільшує емоційну дистанцію до ранніх подій, що полегшує повернення до них та їхнє подальше педагогічне використання в сьогоденні [7].

С. Гіліген формулює прекрасну стратегію, що дозволяє викликати будь-які гіпнотичні феномени в якості різноманітних “важелів” для наведення активного трансу. Для цього сугестору рекомендується: 1) підкреслити цінність і розумність несвідомого в цілому; 2) визначити загальний вид феномена, що буде актуалізуватися (наприклад, вікову регресію, амнезію, каталепсію, позитивну галюцинацію тощо); 3) навести приклади прояву цього загального феномена в природних умовах; 4) перейти до можливих конкретних гіпнотичних проявів визначеного феномена у даного сугеренда, охоплюючи всі його варіанти; 5) дати установку, що несвідоме сугеренда обере такий конкретний прояв феномена, що буде для нього найбільш підходящим; 6) яка б реакція у сугеренда не виникла, її необхідно прийняти й використовувати як основу для подальшого занурення в транс [2, с. 227].

Розповідання історій як асоціативний метод занурення в активний гіпнотичний транс. Одним з основних методів формування активного трансу є розповідь історій. Історії являють собою метафори, оскільки сам сугеренд у таких історіях не фігурує, але деякі найважливіші аспекти історії (наприклад, персонажі, події, теми, цілі) можуть мати відношення до виховної проблеми й внутрішнього досвіду даного учня. Те, що даний сугеренд не фігурує в таких історіях безпосередньо, не дає його свідомості можливості чинити їм опір, але те, що вони мають до нього відношення, сприяє автоматичній активації аналогічних переживань. При вирішенні виховних сугестивно-педагогічних задач можна розповідати цікаві випадки з педагогічної практики, притчі, казки, передавати цікаві фільми або книги, біографії видатних людей і ін.

Історії гарні тим, що в них є сюжет. Герої переживають зльоти й падіння, борються й перемагають, падають і піднімаються, шукають можливості, обходять перешкоди – вони живуть. І разом з ними все це роблять слухачі. Це не просто прекрасний спосіб фіксації уваги – це перехід в іншу (трансову) реальність. Поки сугеренд слухає метафоричну історію, він не “тут”, він – “там”, у створеному оповідачем світі. Слухач не помічає, як біжить час, він забуває про свої справи, реальний світ на час перестає існувати для нього. Він – в активному трансі. У той же час герої цих історій не мовчать, вони спілкуються з іншими, вони міркують уголос, вони роблять висновки. І кожна з їхніх реплік – абсолютно логічна в контексті історії – може навіяти слухачам те, що потрібно оповідачеві.

Тим часом далеко не кожна історія здатна захопити увагу слухачів. У гіпнотичної розповіді є свої специфічні прийоми: 1) “давним-давно”, “далеко-далеко”; 2) “бачу, чую, відчуваю”; 3) “невизначеність”; 4) “метафори занурення в транс”.

Прийоми “давним-давно”, “далеко-далеко”. Завдання історії – вивести свідомість слухача із сьогодення. І чим далі дія історії від ситуації “тут і зараз”, тим краще. Це пов’язане з тим, що людям властиво приміряти на себе безадресні повідомлення. При цьому чим менше слова сугестора стосуються співрозмовника, тим простіше йому відпустити свій свідомий контроль і глибше поринути в активний транс.

Приєм “бачу, чую, відчуваю”. У своєму нормальному стані людина відображає реальність за допомогою органів почуттів. Прямий обов’язок оповідача – перенаправляти зір, слух, дотик, нюх на внутрішню реальність. Щоб слухач почував вітер, що дме в розповіді, а не стілець під собою. Щоб він бачив намальовані словами оповідача хмари, а не його жестикуляцію. Щоб чув спів птахів і не слухав, що саме йому в цей момент навіюється. А відчуття смаку й запаху, викликані розповіддю, нам тільки допоможуть. Тому у співрозмовника не повинне залишитися ні найменшого шансу втриматися в зовнішній реальності.

Мову роблять “живою” наступні прийоми: 1) вказівка на реальні об’єкти, які можна згадати або представити (люди, речі, тварини, рослини, місця); 2) вказівка на процеси і їхні спостережувані ознаки (вітер, хвилі, тепло, поле, шум); 3) використання сенсорних характеристик (близько, праворуч, над, високо, важко, голосно, великий, яскравий); 4) метафори, порівняння, алегорії (“камінь на серце”, “хмурий, як хмари”, “грайливий промінь сонця”). Щоб надійно втримувати увагу слухача, образи повинні перемінатися досить часто.

Прийом “невизначеність”. У розповіданні історій невизначені слова відіграють значну роль, дозволяючи активізувати, де необхідно, власні образи слухача. Вони занурять його в транс надійніше, ніж нав’язані ззовні образи сугестора. Більше того, невизначеність дає можливість зберегти темп оповідання, не занурюючись у купу непотрібних деталей. Таким чином, використання невизначених слів робить слухача мимовільним співавтором історії.

Прийом “метафори занурення”. У принципі будь-який внутрішній образ веде людину від реальності й занурює її в легкий транс. Але є образи, які прямо й недвозначно дають несвідомому співрозмовнику команду на поглиблення стану трансу, наприклад: 1) піша прогулянка по дорозі або стежці; 2) рух по коридорах або печерах; 3) вхід куди-небудь з відкриванням і закриванням дверей; 4) засипання персонажа історії або занурення його в сновидіння; 5) занурення куди-небудь; 6) спуск або підйом по сходах і на ліфті. Якщо в розповіді це є, поглиблення активного трансу гарантовано.

Висновки. Таким чином, основною одиницею педагогічного процесу є педагогічна задача. Різновидом педагогічної задачі є сугестивно-педагогічна задача. У процесі вирішення конкретної сугестивно-педагогічної задачі розрізняються наступні етапи: орієнтовний етап, виконавський етап і контрольно-оцінковий етап. Підвищення сугестивності учня-сугеренда (учнів-сугерендів), що реалізується на виконавському етапі рішення сугестивно-педагогічної задачі, може здійснюватися як у стані бадьорості, так і в стані гіпнотичного трансу. У сугестології прийнято розрізняти два види гіпнотичного трансу: класичний гіпноз (пасивний гіпнотичний транс) і еріксонівський гіпноз (активний гіпнотичний транс). В еріксонівському гіпнозі розроблені такі базові стратегії занурення в активний транс, як асоціативна стратегія й дисоціативна стратегія.

Асоціативна стратегія занурення в активний транс є найбільш оптимальною технологією для підвищення сугестивності учнів при вирішенні виховних сугестивно-педагогічних задач в умовах навчально-виховного процесу школи й ВНЗ. У рамках асоціативної стратегії для занурення сугеренда в активний гіпнотичний транс доцільно використовувати такі методи, як розпитування, важільні наведення, розповідь історій.

Перспективу подальших досліджень ми бачимо у виявленні й специфікації методик формування активного гіпнотичного трансу при груповій виховній роботі зі школярами й студентами.

Література

1. Бакиров А. НЛП-технологии: Разговорный гипноз / А. Бакиров. – М. : Эксмо, 2011. – 416 с.
2. Гиллиген С. Терапевтические трансы: руководство по эриксоновской гипнотерапии / С. Гиллиген. – М. : Класс, 1999. – 416 с.
3. Гордеев М. Н. Классический и эриксоновский гипноз : практическое руководство / М. Н. Гордеев. – М. : Изд-во института психотерапии, 2001. – 240 с.
4. Ротенберг В. С. Сновидения, гипноз и деятельность мозга / В. С. Ротенберг. – М. : Центр гуманитарной литературы “РОН”, В. Секачев, 2001. – 256 с.
5. Сластенин В. А. Целостный педагогический процесс как объект профессиональной деятельности учителя / В. А. Сластенин, А. И. Мищенко. – М. : Прометей, 1997. – 201 с.
6. Эриксон М. Гипнотические реальности: Наведение клинического гипноза и формы косвенного внушения / М. Эриксон, Э. Росси, Ш. Росси ; пер. с англ. М. А. Якушиной. – М. : Класс, 1999. – 352 с.
7. Япко М. Д. Введение в гипноз : практическое руководство / М. Д. Япко. – М. : Центр психологической культуры, 2002. – 191 с.

Отримано 20.01.2014

Summary

Nikolaienko Serhei. Associative methods of hypnotic trance induced activity as a factor in educational decision-suggestive educational problems

The article substantiates the thesis that the associative strategy of forming active trance is the most optimal technology increase suggestibility of students in the process of solving the teacher suggestive educational and pedagogical challenges. It is shown that for dipping uchaschegogsya active in a hypnotic trance within associative strategies appropriate to use techniques such as questioning, lever guidance storytelling.

Keywords: *suggestive educational and pedagogical task, increased suggestibility, hypnotic trance, associative strategy of forming active hypnotic trance*

УДК 159.955

Микола ПРОЦЕНКО

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЖИТТЄВО-ДОСВІДНОГО І НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ

У статті розглядаються деякі аспекти взаємозв'язку життєво-досвідного знання з науково-емпіричним і науково-теоретичним дослідженням. Обґрунтовується точка зору, згідно з якою життєво-досвідне знання є невід'ємним компонентом у розвитку науки. Звертається увага на те, що такі поняття як “здоровий глузд”, “живе споглядання”, “життєве досвідне знання” є занадто складними і потребують подальшого дослідження.

Ключові слова: *наука, життєво-досвідне знання, здоровий глузд, теорія, метод пізнання, емпіричне, теоретичне.*

© Микола Проценко, 2014

Постановка проблеми. На рубежі XX–XXI століть відбуваються якісні зміни в оцінці наукових і ненаукових засобів пізнання. Пізнання природних і суспільних явищ перестає пов’язуватися виключно з науковою діяльністю. Все більше на роль пізнавальної діяльності претендують паранауки і езотеричні вчення (парапсихологія, уфологія, хіромантия, магія, алхімія, астрологія, гностицизм та ін.). Деякі фахівці ставлять питання про виникнення нової науки – нооекології, яка знаменує “перехід від звичного бінарного (раціо-понятійного і чуттєво-образного) до тринорного (раціо-понятійного, чуттєво-образного і інтуїтивно-символічного в їх єдності)” [8, с. 181]. Причини такого становища, як справедливо зазначає С. Е. Крапивенський, полягають в тому, що “наука звинувачується у багатьох гріхах: природознавство не зуміло передбачити такі згубні для людини і людства в цілому наслідки, які сьогодні “видає на гора” атомна фізика, генетика, біоінженерія, хімія синтеза і т.д.; суспільствознавству інкримінується причетність до соціалістичних перетворень на значній частині земної кулі” [9, с. 181].

З іншого боку, сьогодні все більше стає очевидним, що геніальні наукові відкриття і теорії формувались не чисто раціональним, теоретичним шляхом. Навіть на науково-теоретичному рівні пізнання використовується фантазія, інтуїція, здогад, здоровий глузд тощо. Сучасна наука може синтезувати в собі різноманітні види знань. Наприклад, астрологія, використовуючи знання астрономії і математики, здійснила певний внесок у формування “Ефемерід” – таблиці небесних координат Сонця, Місяця, планет та інших астрономічних тіл [9, с. 186].

Стає актуальною проблема визначення меж між науковим і ненауковим у пізнанні, пошуку критеріїв, за якими можна відрізнити науку від псевдонауки, наукове знання від ненаукового. У літературі є обґрунтована точка зору стосовно, що “найбільш звичні і часто використовувані нами донаукові і ненаукові види знань зрозумілі поверхнево і описані більш абстрактно, ніж високоспеціалізовані проявлення наукового знання” [12, с. 271]. Стає зрозумілим, що наука не може претендувати на монополію у духовному забезпеченні людської життєдіяльності.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема взаємозв’язку життєво-досвідного і наукового у пізнанні вирішувалась у різні періоди пізнавальної діяльності людини. На сучасному етапі дана проблема була предметом дослідження багатьох українських (П. В. Копнін, В. І. Шинкарук, С. Б. Кримський, М. В. Попович) та російських (В. С. Стьопін, В. С. Швирьов, П. П. Гайденко, А. М. Плотніков) філософів. Але механізм взаємозв’язку життєво-досвідного і наукового досліджений недостатньо. У порівнянні з життєво-досвідним відображенням дійсності

більшою мірою розкрита специфіка наукового пізнання, закономірності її розвитку.

Мета статті. У рамках даної статті ставиться завдання розглянути деякі аспекти взаємозв'язку життєво-досвідного і наукового у пізнанні, показати, що даний взаємозв'язок є динамічним і що життєво-досвідне є не тільки необхідним і важливим компонентом наукового знання, але й складним соціальним явищем.

Виклад основного матеріалу. Поняття “життєво-досвідне” інколи ототожнюють з такими поняттями як “здоровий глузд”, “життєве”, “життєве”, “буденне”, “стихійно-емпіричне”. Ми визначаємо життєво-досвідне як пізнання, яке безпосередньо виникає і існує в процесі усіх видів життєдіяльності людини і в першу чергу в практичній діяльності. Воно спирається на багатовіковий досвід поколінь, як правило не має чітко визначеного предмета пізнання, різноманітне за проявами, не розчленоване як за змістом, так і формами існування. Життєво-досвідний рівень пізнання більшою мірою спирається на здоровий глузд, основна функція якого – упорядкування, систематизація даних чуттєвого відображення дійсності. У ньому значною мірою домінує наглядно-образне мислення.

Питання, що стосуються взаємозв'язку буденного і наукового у пізнанні, вирішувались в різні часи. В античній філософії виділялись і протиставлялись одне одному поняття здорового глузду і справжнього знання. У Новий час ця проблема пов'язувалась з боротьбою між раціоналізмом і емпіризмом, з усім тим, що заважало розвитку науки і, в першу чергу, схоластикою. Декарт, протиставляючи раціональне чуттєвому, зазначав, що досягнення істини можливе за допомогою чистого теоретичного розуму. Спіноза, який теж недооцінював чуттєвий досвід, вважав вищим видом пізнання раціональну інтуїцію і зазначав, що за допомогою досвіду можна пізнати факти існування модусів, а не істотні ознаки речей [10, с. 328]. Французькі просвітителі XVIII ст. говорили про всесильність науки і розуму, просвітництва і знань. Головною причиною негараздів людського життя вважали невігластво, яке можна подолати за допомогою просвітництва. І. Кант торкається проблеми буденного і наукового у пізнанні в зв'язку з дослідженням трансцендентальних умов пізнання, які є недоступними емпіричному суб'єкту, і на цій основі розмежовує наукове, донаукове і позанаукове знання. Він зазначає: “Хоча ми із досвіду і пізнаємо, що об'єкт має ті чи інші властивості, але ми не знаємо при цьому, що він не може бути іншим” [5, с. 106]. У цілому він вважає, що розум здатний до самого високого узагальнення і синтезу, є вершиною мислення. Гегель також вказує на обмеженість здорового глузду і абсолютезує спекулятивний

розум. Філософ повинен “йти далі здорового глузду, бо те, що зазвичай називають здоровим глуздом, не є філософією...” [1, с. 118].

У цілому в історії філософії превалювали односторонньо-сцієністські установки, життєво-досвідний рівень пізнання, його вплив на науку і практику, значимість у постановці і вирішенні проблем пізнавальної діяльності оцінювалась і досліджувалась в недостатній мірі. Дана обставина обумовлювалась тим, що науково-теоретичне пізнання має певні переваги в порівнянні з ненауковими видами пізнавальної діяльності.

У вирішенні проблеми взаємозв'язку життєво-досвідного і наукового у пізнанні, на нашу думку, слід підійти з позиції принципу єдності історичного і логічного, який потребує вирішення певної проблеми починаючи з дослідження передумов, що сприяли виникненню об'єкта дослідження. У даному випадку важливо якоюсь мірою розглянути причини і умови, через які виникла наука.

Відомо, що до виникнення науки тривалий час існував стихійно-емпіричний, донауковий рівень пізнаваності дійсності, безпосередньо пов'язаний з практичною діяльністю. У даний період формування понять здійснюється в основному на основі виділення загальних ознак одиничних предметів і підпорядковувалось законам природної логіки, які, звичайно, ще не усвідомлювались, не були предметом спеціального дослідження.

Наука виникає в силу певних закономірностей, природнім шляхом. Перш за все слід звернути увагу на соціально-економічні фактори. Як відомо, саме розвиток матеріального виробництва в стародавній Греції з одного боку, потребував знань, які б адекватно відображали предмети і явища, а з іншого – він сприяв діленню суспільства на класи, що дало можливість поділу праці на розумову і фізичну. Таким чином, уже в рабовласницькому суспільстві з'являється можливість відносно невеликій кількості людей, як правило представникам рабовласницького класу, професійно займатися розумовою працею.

Передумовою виникнення науки була величезна кількість знань і досвіду, спостережень, виробничих звичок, загальних уявлень про природу і суспільство, які віками вироблялись ненауковими видами пізнання.

Особливо велику роль у виникненні науки відіграла поява писемності. Вона сприяла тому, що тепер предметом спеціальної діяльності вченого стає само мислення, його форми і закони, пізнавальні засоби. Виникає наука, яка вивчає мову (граматика) і наука, яка вивчає взаємозв'язок між елементами думки, закони і форми мислення, закономірності їх формування – логіка. Дані фактори сприяли розвитку

абстрактно-логічного мислення, формуванню наукових форм відображення дійсності.

Уже грецька математика, на відміну від життєво-досвідного знання, має спеціальний понятійно-категоріальний апарат, систему логічно пов'язаних знань, яка характеризується виводимістю одних положень із інших, доказовістю. У науки значно ширші пізнавальні можливості, вона здатна виконувати пояснювальну і прогностичну функції. Життєво-досвідне пізнання як форма практичної, повсякденної діяльності в першу чергу спирається не на наукові гіпотези і теорії, а на багаторазове повторення поколіннями людей різних практичних дій з предметами, які приносять певний позитивний результат і фіксуються у певних правилах, звичаях, судженнях, умовиводах тощо. Теоретична наука виявляє в усій різноманітності фактів їх необхідну закономірну єдність. Життєво-досвідне знання по суті одностороннє. Ті зв'язки між предметами, які в ньому можуть описуватися, є зовнішніми, вони не розкривають внутрішні, необхідні сторони предметів.

Життєво-досвідне і наукове по різному співвідносяться на науково-емпіричному і науково-теоретичному рівнях пізнання. Специфіка емпіричного пізнання полягає в тому, що в ньому домінують першопочаткові узагальнення, формуються фактофіксуючі судження на основі безпосереднього досвіду. У ньому ставляться і вирішуються проблеми, які безпосередньо виникають у живому спогляданні. Життєво-досвідне знання, природня мова у науково-емпіричному рівні в порівнянні з науково-теоретичним використовується більшою мірою.

У науково-теоретичному пізнанні формуються внутрішньо диференційовані мислимі конструкції, своєрідні теоретичні моделі реальності. У них предметом маніпуляції стає не знакова форма знання, а сам ідеалізований предмет, його змістовне уявлення, яке може мати безпосередній зв'язок з предметною реальністю. Це означає, що наука отримує можливість досліджувати предмети і явища відносно незалежно як від науково-емпіричного, так і життєво-досвідного рівнів пізнання. П. Ф. Рокицький, вказуючи на цінність математичного моделювання у біологічному пізнанні, зокрема, зазначає, що “математична модель дозволяє проаналізувати такі аспекти досліду (схрещування і т.п.), які взагалі не можуть бути відтворені у реальній обстановці” [11, с. 14].

Одна з найважливіших функцій емпіричного дослідження в сучасній науці – бути ланцюгом, який поєднує теоретичні знання з інформацією про предмети, дані у живому спогляданні. Як стверджує П. В. Копнін, сучасна фізична теорія складається як із структур, які виражені мовою математики, так і з емпіричних даних, і що “теоретична побудова включає в себе як елементи, взяті безпосередньо із досліду і

спостережень, так і попередній досвід, зафіксований у певних формах у вигляді мовних структур [5, с. 264]. Таким чином, життєво-досвідне знання зв'язується з науково-теоретичним рівнем опосередковано, через науково-емпіричне дослідження.

На відміну від життєво-досвідного пізнання, наука має свою штучну, формалізовану мову. Історія науки показує, що межа між мовою науки і буденною мовою змінюється. В одному відношенні розрив між двома мовами зростає, а в іншому він зменшується. Наприклад, такі наукові поняття біології, як “біологічний вид”, “популяція”, “генотип”, “мутація” та ін., вживаються в життєво-досвідному пізнанні. Оскільки стихійно-досвідне знання постійно наповнюється науковою інформацією, то межа між ним і наукою не статична, а динамічна. Більше того, як зазначалося, при формуванні наукової мови теорії нерідко використовуються семантичні і граматичні ресурси природної мови. “Поняття класичної фізики, – писав В. Гейзенберг, – є гарно обробленими поняттями нашого повсякденного життя і утворюють важливу складову частину мови, яка є передумовою усього природознавства” [12, с. 278].

Поняття науки є абстракціями більш високого порядку. У життєво-досвідному пізнанні використовуються поняття, які безпосередньо виводяться із досвіду. Такі поняття можуть фіксувати найбільш загальні, істотні ознаки предметів, їм дається коротка дефініція. Вони відображають такі властивості, які сприймалися за допомогою відчуттів. Теоретичне поняття є системою суджень про такі істотні ознаки предметів, які відображаються через призму теорій і законів пізнання. Але їх формування значною мірою здійснюється на основі емпіричних і життєво-досвідних понять. А. Ейнштейн писав, що “природні математичні поняття можуть бути підказані досвідом, але ні в якому разі не можуть бути виведені з нього”, що “будь-яка спроба чисто логічного виводу основних понять і принципів механіки із окремих дослідів приречена на невдачу” [3, с. 220].

Наприклад, із історії біології відомо, що формування поняття “біологічний вид” здійснювалось ще на рівні донаукового, стихійно-емпіричного пізнання. У процесі практичної діяльності людина тривалий час накопичувала інформацію про окремі властивості “біологічного виду”. Займаючись рослинництвом і тваринництвом, люди помічали, що в природі маєтся множина близько родинних і відмінних один від одного організмів, дізнавалися про їх здатність в процесі відтворення потомства зберігати родинну форму в ряді поколінь. “У понятті породи, – писав К. М. Завадський, – були виявлені три майбутні критерії виду: 1) морфологічний – подібність групи особин; 2) фізіологічний – здатність при внутрішньо породних схрещуваннях відтворювати плодове потомство; 3) генетичний – збереження потомством типу батьків”

[3, с. 24]. Дані ознаки виявлені на рівні стихійно-емпіричного пізнання. Але ж така ознака біологічного виду як “фізіолого – біохімічна” (неоднаковість хімічних властивостей і фізіологічних процесів різних видів) могла бути виявлена і зафіксована тільки на рівні науково-теоретичного пізнання.

Наука спирається на спеціально розроблений понятійно-категоріальний апарат, методи, принципи, закони, за допомогою яких здійснює систематизацію знання, вищою формою якого є теорія. Окреме знання оцінюється як наукове в силу того, що є складовою частиною наукової системи. Якщо життєво-досвідне знання як правило виникає на основі узагальнення повсякденного практичного досвіду з застосуванням деяких наукових (наприклад, індуктивний метод єдиної подібності і відмінності, метод аналогії і метод моделювання та ін.), а в основному ненаукових засобів пізнання, то наука використовує такі методи, як аксіоматико-дедуктивний, генетично-конструктивний, метод сходження від абстрактного до конкретно та ін., які безпосередньо оперують з абстрактними об’єктами, зафіксованими у відповідних знаках. Життєво-досвідному пізнанню вони недоступні. Наука використовує власну логіку і закономірності свого розвитку і тому здатна розвиватись на своїй власній основі. У даному сенсі, як писав П. В. Копнін, вона “протиставляється життєво-досвідному знанню, що виникає в результаті узагальнення досвіду повсякденного життя із застосуванням засобів, понять, які не є складовою частиною сучасної науки [6, с. 262].

Але недостатня системність і організованість життєво-досвідного знання компенсується гнучкістю і відкритістю його мови, яка дає можливість засвоювати і використовувати це знання в принципі кожній людині у повсякденному житті, в тому числі і в науковому пізнанні. У даному сенсі життєво-досвідне пізнання є необхідною складовою людського пізнання взагалі. Часто спираючись саме на здоровий глузд, людина висуває, а інколи і вирішує проблеми, які є предметом наукового розгляду. Прикладів цьому історія науки і практики знає багато. Наприклад, відомо при яких обставинах відкрив знаменитий принцип гідростатики Архімед: “На кожне тіло, занурене в рідину, діє виштовхуюча сила, яка спрямована вгору і яка рівна вазі витісненої ним рідини”. Ще один приклад. Одного разу під час польоту на літаку ледь не загинув один із перших російських авіаторів і льотчиків С. І. Уточкін (1876–1916). Аварія скоїлась через те, що не спрацювало магнето (прилад, який механічну енергію перетворює в електричну). Перед відомим авіаконструктором О. О. Мікуліним (1895–1985) виникла складна науково-практична проблема – як удосконалити магнето, щоб забезпечити безпеку польотів. Допоміг життєвий випадок. Одного разу на

вулиці Мікулін побачив чоловіка з дуже пошкодженим оком, яке не могло бачити. Коли незнайомиць підійшов ближче, то підмигнув Мікуліну непошкодженим оком. У геніального конструктора ментально виникла ідея поставити у літаку два магнето.

Але абсолютизувати значимість життєво-досвідного у науковому пізнанні не має підстави. У зв'язку з цим П. В. Копнін зазначав, що Ньютон вважав свої принципи такими, що не виходять за рамки досліду і є його узагальненням, і “якщо б Ейнштейн слідував цьому методу, то ніколи не створив би загальної теорії відносності. У нього не було б не тільки множини, але й одного досліду, із якого б випливали її фундаментальні поняття” [7, с. 357].

Критерієм істинності життєво-досвідного знання є практична діяльність. Але можливості практики як критерія істини обмежені. У різні періоди розвитку науки виникали теорії, які не могли одразу бути перевіреними на практиці. Відомо, що в фізиці довгий час існувала думка про те, що світловий промінь є ідеально прямою лінією. Але згідно з загальною теорією Ейнштейна промінь світла зірки, проходячи мимо Сонця, повинен відхилятися від прямої лінії на певну величину. Дане положення на практиці було перевірене не одразу.

Перевага науки полягає в тому, що вона може застосовувати інші критерії перевірки знань, в принципі недоступні життєво-досвідному пізнанню. Вона, наприклад, застосовує принцип фальсифікованості, який полягає не в підтвердженні, а в спростуванні теорії і наслідків, які з неї випливають; критерій несуперечливості теорії (якщо в теорії є формально-логічна суперечливість типу А і не-А, то з неї випливає все що завгодно); критерій внутрішньої і зовнішньої когерентності знання (вимога системної упорядкованості положень теорії і її узгодженості з фундаментальним знанням) та ін.

Наука більшою мірою спирається на розум як вищий рівень мислення, а в життєво-досвідному пізнанні предмети і явища досліджуються на рівні розсудку. Але ще Гегель зазначав, що в практичній і теоретичній діяльності не можна досягти визначеності без розсудку, спекулятивний розум є синтезом розсудочного і розумного. “Розум без розсудку – це ніщо, а розсудок і без розуму – дещо” [2, с. 54].

Більше того, здоровий глузд не повинен розглядатися як безпосереднє дане, він є достатньо складним явищем. Його зміст формується на основі тривалого історичного розвитку пізнання, постійно асимілюючи науково-теоретичні компоненти знань, які входять в духовну культуру різних епох. У цьому відношенні протиставленню життєво-досвідного і наукового у пізнанні немає достатньої підстави. Звертаючи увагу на те, що розсудок і розум є двома необхідними моментами наукового пізнання, П. В. Копнін зазначає, що “взаємозв'язок розсудку і розуму

в розвитку теоретичного мислення виражається також і в тому, що розсудочне мислення повинне переходити в розумне, завершуватися ним, а останнє, досягаючи певного ступеню зрілості, стає розсудочним” [8, с. 219–220].

У життєво-досвідному пізнанні застосовується стихійна логіка, яка відповідає правилам і принципам формальної логіки. Вона історично довгий час була єдиною логікою наукового дослідження, сприяючи тому, щоб мислення людини було послідовним, визначеним, несуперечливим, доказовим. Вона відображає якісні характеристики предметів, їх відносну незмінність і тотожність один одному. Науково-теоретичне мислення, окрім формальної логіки, застосовує закони і принципи діалектичної логіки, яка є системою правил і принципів пізнання, сформульованих на основі законів розвитку. Діалектична логіка орієнтує людей в їх практичній і пізнавальній діяльності, “розробляє вимоги до мисленно діючого суб’єкта, дає теоретичні обґрунтування форм, в яких здійснюється рух пізнання до істин” [13, с. 17]. Серед принципів діалектичної логіки: принцип всебічності розгляду, принцип сходження від абстрактного до конкретного, принцип єдності історичного і логічного, принцип протиріччя, принцип системності та ін.

Значимість життєво-досвідного компонента чітко проявляється в процесі перевірки складних теоретичних конструкцій на практиці, в експериментальній діяльності. У зв’язку зі с्रोстанням у сучасній науці такого пласта знань про предмети, який не має безпосередньої емпіричної зіставленості, інакше кажучи, безпосередньо не пов’язаного з експериментальними даними, з’являється необхідність у розробці шляхів та методів співвідношення теоретичних конструкцій з емпіричними знаннями про предмети, долати інколи виникаючу в науці відокремленість емпіричного і теоретичного рівнів. Наприклад, в сучасній біології процес теоретизації пов’язаний з застосуванням математичних методів, побудовою різних теоретичних моделей живого і їх дослідження у відносній відособленості від емпіричного дослідження, а також з використанням методів формалізації знання і методів пізнання інших наук і перш за все фізики, хімії, математики [11, с. 7–20]. У подоланні непорозуміння між вченими емпіриками і теоретиками значною мірою використовується семантичний багаж, знання і досвід життєво-досвідного рівня знання.

Висновки. Життєво-досвідне і наукове пізнання є двома необхідними сторонами пізнавальної діяльності людини, між якими існує органічний і динамічний зв’язок. Тому значимість життєво-досвідного знання не повинна недооцінюватись або принижуватись. Одне з його важливих завдань – бути зв’язковим ланцюгом між теорією і практикою.

Значну долю інформації про світ людина отримує із позанаукових джерел, в тому числі і життєво-досвідного пізнання. Науково-теоретичний багаж постійно збагачує життєво-досвідне знання інформацією про природу, суспільство, пізнання.

При вирішенні проблеми співвідношення потрібно дотримуватись диференційованого підходу до сучасної науки, враховувати той факт, що на сучасному етапі розвитку суспільства існують різні види наук як по предмету, науковому рівню, так і завданнях, методах дослідження.

В емпіричних (описових) теоріях в порівнянні з науково-теоретичним дослідженням, в більшій мірі використовується знання і природна мова життєвого досвіду. У формалізованих теоріях математики або логіки, відсутній безпосередній зв'язок з повсякденною життєдіяльністю людини.

Життєво-досвідне пізнання як історично перший рівень у розвитку пізнавальної діяльності постійно перебуває у зміні під впливом соціально-економічних, наукових, просвітницьких та інших факторів.

Сьогодні перед наукою постають грандіозні задачі, які мають практичне і теоретичне значення. Наприклад, в квантовій фізиці – створення квантового комп'ютера, бази для нанотехнології, практична реалізація квантової криптографії; в біології – розшифровка генетичного коду, дослідження процесу реалізації інформації, яка в ньому записана; в медицині – дослідження механізму перетворення нормальних клітин організму в злоякісні, розробка методів клонування органів і тканин організму людини, вивчення механізмів, які викликають алергію і запалення. Вирішення даних проблем може здійснюватися в першу чергу не за допомогою ненаукових засобів пізнання, а на високому науково-теоретичному рівні. Альтернативи науці в даному плані бути не може.

Література

1. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук : в 3 т. – Т. 1. Наука логики / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1974. – 452 с.
2. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет : в 2 т. – Т. 2 / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1971. – 630 с.
3. Диалектическая логика : в 8 т. – Т. 2 / под ред. Э. М. Орруджева, А. П. Шептулина. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 295 с.
4. Завадский К. М. Вид и видообразование / К. М. Завадский. – Л. : Наука, 1968. – 357 с.
5. Кант И. Соч. : в 6 т. – Т. 2 / И. Кант. – М. : Мысль, 1964. – 748 с.
6. Копнин П. В. Диалектика как логика и теория познания / П. В. Копнин. – М. : Наука, 1973. – 264 с.
7. Копнин П. В. Диалектика, логика, наука / П. В. Копнин. – М. : Наука, 1973. – 464 с.
8. Копнин П. В. Гносеологические и логические основы науки / П. В. Копнин. – М. : Наука, 1974. – 508 с.

9. Крапивенский С. В. Общий курс философии : учебник для студентов и аспирантов нефилологических специальностей / С. В. Крапивенский. – Волгоград : Изд-во Волгоград. ун-та, 1998. – 472 с.
 10. Спиноза Б. Избранные произведения : в 2 т. – Т. 1 / Б. Спиноза. – М. : Мысль, 1957. – 631 с.
 11. Рокицкий П. Ф. Специфика современного этапа развития биологии / П. Ф. Рокицкий // Биология и современное научное познание. – М. : Наука, 1980. – 367 с.
 12. Филатов В. П. Единство и многообразие типов знания / В. П. Филатов // Теория познания в четырех томах. – Т. 2. Социально-культурная природа познания. – М. : Мысль, 1991. – 478 с.
 13. Шептулин А. П. Диалектический метод познания / А. П. Шептулин. – М. : Политиздат, 1983. – 320 с.
- Отримано 20.01.2014

Summary

Procenko Mykola. Communications life-on experience and scientific knowledge.

This paper discusses some aspects of interrelation vital experiential knowledge of scientific, empirical and scientific and theoretical studies. Obruntovuyetsya point of view, according to which life-empirical knowledge is an integral component in the development of science. Attention is drawn to the fact that such a thing as common sense, intuition living, the living experiential knowledge is too complex.

Keywords: *science, life-experiential knowledge, common sense, theory, method, act, theoretical, empirical.*

УДК 811.111

Ірина СОКОЛОВА

ДИСКУРС ІНТЕРНЕТ-РЕКЛАМИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження дискурсу інтернет-реклами є актуальним в аспекті загальних досліджень комунікативних процесів. Дискурс-аналіз може бути використаний як структурний інструмент для аналізу текстової організації, так і як етнографічний інструмент для розширення усвідомлення конкретної культури.

Ключові слова: *дискурс інтернет-реклами, соціолінгвістична компетенція, прагматична мета.*

Постановка проблеми. Дослідження комунікативного процесу продовжує займати провідні позиції у межах лінгвістичних студій. Сучасне суспільство створює нові вимоги до вивчення процесу комунікації, що спричиняє зміщення дослідницьких акцентів з міжособистісної комунікації на масову та міжкультурну комунікації, з функціональних ознак об'єктів дослідження на їх системно-діяльнісні характеристики, все більше заглиблюючись у дослідження ролі та місця індивідуума у процесі комунікації.

Мовна комунікація є складною інформаційно-знаковою системою, у якій взаємодіють індивідуальні, національні, інтернаціональні мовні компоненти. У більш широкому сенсі комунікація визначається як обмін значеннями або інформацією між індивідами засобами спільної системи символів або коду.

Сучасне мовознавство визначає мовну (вербальну) комунікацію як створення, обмін та інтерпретацію повідомлень комунікантами за допомогою мови як коду та позамовних кодів із метою досягнення змін у поведінці чи свідомості адресата, необхідних для спільної діяльності. Комунікативний процес, в свою чергу, визначається як форма об'єктивації вербальної комунікації, за якої комуніканти вступають у вербальний контакт засобами мовного та позамовних кодів з приводу референта, продукуючи та інтерпретуючи дискурс згідно з комунікативними інтенціями та з урахуванням контексту, використовуючи певні комунікативні стратегії і тактики для досягнення комунікативних цілей [2, с. 31].

Дискурс та його дослідження є невід'ємною складовою сучасних лінгвістичних студій, націлених на глибинний аналіз процесів комунікації в їх теоретичній та практичній репрезентації. Системний підхід до вивчення процесу комунікації охоплює дослідження самого поняття "дискурс" у його всебічних проявах, а також аналіз конкретних видів дискурсу, таких як політичний, діловий, медійний, комічний та ін.

Аналіз актуальних досліджень. Для здійснення поставленої мети вважається необхідним ще раз звернутись до тлумачення терміна "дискурс" і визначити, які саме характеристики дискурсу є важливими у рамках даного дослідження. У соціальних науках дискурс характеризується як формалізований спосіб мислення, який може бути маніфестований за допомогою мови, як соціальна межа, що визначає те, що може бути сказаним на певну тему.

Мета даного дослідження потребує дефініції, яка б поєднала підхід до дискурсу, як до "автентичної мови в тій формі, що вона вживається в контексті" [7, с. 4], з більш вузьким тлумаченням дискурсу як тексту. У нашому дослідженні дискурс визначається як "мисленнєво-комунікативна діяльність, що є сукупністю процесу та результату і включає екстарлінгвальний і суто лінгвальний процеси" [3, с. 70]. Основними конститутивними характеристиками дискурсу є настанова мовленнєвої дії, учасники дії, інформація, загальні конверсаційні принципи [3, с. 31]. Таким чином, ми можемо розглядати будь-який письмовий текст як дискурс, що розгортається в конкретних умовах мовленнєвого спілкування, має свою прагматичну настанову, містить конкретну інформацію і відповідає загальним конверсаційним принципам.

У свою чергу, дискурс-аналіз – це дослідження мови, яка функціонує природно, в тому контексті, в якому вона використовується [6, с. 17]. Дискурс-аналіз, за визначенням багатьох науковців, не є кількісним або якісним науковим методом, але є способом ставити питання в межах певного кількісного або якісного методу. Фактично, дискурс-аналіз допомагає розкрити приховану мотивацію за вибором певного методу аналізу тексту.

Одним з факторів, що зумовлюють актуальність новітніх досліджень в сфері дискурс-аналізу, є спроба створення наукового базису для розробки та впровадження навчальних матеріалів для тих, хто вивчає англійську мову для спеціальних цілей, однією з яких є отримання доступу до інформації за своєю спеціальністю.

Дослідники дискурсу, незалежно від того, вивчають вони когерентність розширених структур або займаються інтерпретацією текстів, цікавляться мовним вибором, який здійснюється мовцем задля його конкретної соціальної мети. Дискурс-аналіз може бути використаний як структурний інструмент для аналізу текстової організації, так і як етнографічний інструмент для розширення усвідомлення конкретної культури. Це ще одна грань перетинання теоретичної лінгвістики та методики викладання – адже навчання мові неможливе без навчання відповідній культурі.

Знання культури, які потребують студенти для ефективної комунікації іноземною мовою, так звана соціолінгвістична компетенція, також включає знання про те, як використовувати жанри дискурсу в контексті спілкування. Отже, ефективною стратегією навчання іноземної мови є ознайомлення з асортиментом жанрів, як усних, так і письмових, їх загальною структурою, а також нормами їх використання в контексті навикишнього середовища.

Найбільш доцільним є застосування методу дискурс-аналізу в процесі навчання студентів писемного мовлення та читання задля спеціальних цілей. Заснований на дискурс-аналізі підхід до викладання іноземної мови надає студентам певні переваги. По-перше, сфокусований на організації та змісті дискурсу, даний підхід експліцитно звертається до відмінностей між культурологічно обумовленими жанровими диференціаціями. По-друге, цей підхід надає можливості інтенсивного засвоєння лексики і граматики в контексті спілкування. І нарешті, третя перевага даного методу міститься в тому, що студенти стають більш критично обізнаними в соціальній структурі та ідеології культури і суспільства, які створили певний дискурс.

Мета дослідження. Саме цими факторами обумовлена актуальність даного дослідження, метою якого є аналіз лінгвістичних факторів,

які забезпечують ефективність функціонування дискурсу Інтернет-реклами. Об'єктом дослідження є Інтернет-дискурс; предмет дослідження – лінгво-семантичні й композиційно-структурні параметри даного типу дискурсу. Дослідження проводилось на матеріалі сучасних англomовних інформаційно-рекламних текстів, які функціонують в конкретних екстралінгвістичних умовах (а саме, на Інтернет-сторінках), спрямовані на певну цільову аудиторію, мають певні культурологічні та соціальні умови функціонування.

Дослідження ставить конкретні завдання: 1) розглянути різні підходи до трактування поняття дискурсу; 2) визначити Інтернет-рекламу як тип дискурсу; 3) дослідити конститутивні характеристики Інтернет-реклами; 4) розглянути мовні засоби реалізації прагматичної мети текстів Інтернет-реклами на конкретних прикладах.

Виклад основного матеріалу. Відносно новим видом рекламного дискурсу є Інтернет-реклама, яка, з'явившись нещодавно, зайняла провідну позицію серед інших видів реклами в результаті швидкого розвитку Інтернету. У нашому дослідженні ми визначаємо Інтернет-рекламу як тип дискурсу з його особливими характеристиками: чітка прагматична мета, представленість учасників мовленнєвого акту, актуальна інформація. Комунікативні цілі продуцентів Інтернет-реклами реалізуються через стратегії дискурсу та узгоджуються з ментальними концептами і лінгвістичними засобами їх репрезентації. Як тип дискурсу, Інтернет-реклама знаходиться під впливом загальних конверсацийних постулатів Грайса: постулатів Кількості, Якості, Відношення, Засобу [1, с. 223].

Постулат Кількості знаходить своє відображення в мірі інформативності Інтернет-реклами. Даний тип дискурсу характеризується настановою на надання максимальної кількості актуальної інформації в умовах обмеженого простору. Міра інформативності реклами і умови її реалізації обмежуються психологічними рамками сприйняття інформації. Так, психологи свідчать про те, що думка може бути сформульована в стислому, скомпресованому вигляді і вона може одержати більш розгорнуте оформлення. При цьому ступінь стиснення повинна мати свою природну межу, за якою відбувається її розпад – повна відсутність смислу.

Постулат Якості, стосовно Інтернет-реклами, може бути сформульований як об'єктивність відбиття фактичної інформації про якість товару, що рекламується. Постулат Відношення (релевантності) формулюється П. Грайсом як вимога не відхилятися від теми повідомлення, що в межах рекламного тексту реалізує максимальну інформативність

тексту. Постулат Засобу визначає ясність, точність, логічність викладення інформації. Виконання постулатів П. Грайса сприяє ефективності сприйняття реклами, забезпечує результативність акту комунікації.

Одним з типів Інтернет-реклами, за формою її реалізації, є контекстуальна реклама. Контекстуальна реклама є одним з видів цільової реклами, яка з'являється на веб-сторінці за допомогою автоматичної системи на основі контенту, представленого для користувача. Система контекстуальної реклами сканує веб-сторінку для пошуку ключових слів і надає рекламний текст із отриманими ключовими словами. Контекстуальна Інтернет-реклама вважається найбільш ефективним видом реклами на даний момент.

Інтернет-реклама є надзвичайно різноманітною за об'єктом рекламування, стилем, структурою, використанням мовленнєвих засобів впливу та конотацією. Але однією з спільних характеристик для даного типу реклами є спільне середовище, яке має значний вплив на всі інші риси Інтернет-реклами. Функціональне середовище є основним фактором текстової організації, визначаючи використання лінгвістичних і екстралінгвістичних засобів впливу на аудиторію. Рекламні тексти стають щодалі більш складними. У випадку Інтернет-реклами до процесу реалізації прагматичної настанови тексту також залучені певні технічні засоби (складне апаратне та програмне забезпечення), що надає можливість привернути увагу якнайбільшої кількості користувачів Інтернету до певного продукту.

Слід зауважити, що Інтернет-реклама, так само як і інші види реклами, являє собою здебільшого односторонній комунікативний процес, але у даному випадку з'являється можливість інтерактивності. Інтерактивність, поєднана з мультимедійним потенціалом, надає розширені можливості для сприйняття й розуміння реклами. Структура сучасних Інтернет-оголошень досить складна та багатошарова. Інформація презентується на мовному рівні, а також на рівні графічних іміджів (фіксованих і рухливих) і звуку. Загалом, презентована інформація здійснює максимально можливий ефект на аудиторію, чим досягається актуальна мета продуцента реклами.

Дослідження вербального компоненту Інтернет-реклами дозволяють зробити висновки про його важливість для підвищення рівня інформативності рекламного продукту. Крім вербального компоненту (тексту) рекламний продукт містить імідж (графічну інформацію і звук) та панель дисплея (програмне забезпечення, яке забезпечує можливість для навігації). Дані елементи Інтернет-реклами функціонують у комплексі і забезпечують максимальний вплив на реципієнта. Панель навігації, як унікальна характеристика даного типу реклами, надає такі

можливості, як приєднання до соціальних мереж, а також до веб-сайту компанії-виробника та інших актуальних веб-сайтів. Все це збільшує об'єм рекламного продукту, розширюючи середовище його функціонування й збагачуючи його додатковою інформацією.

Текстовий компонент реклами включає в себе короткий рекламний слоган та розгорнутий текст, присвячений актуальним проблемам сучасного життя і тематично пов'язаний з продуктом, що рекламується. Наприклад, Інтернет-реклама деодорантів та шампунів АХЕ містить посилання на текст про перші побачення, реклама зубної пасти – текст про співбесіду при прийомі на роботу, реклама автомобілі джип – про проблеми на дорогах, пов'язані з поганою погодою. Такий засіб прямої реклами базується на психо-лінгвістичній моделі концептуальних полів і стимулює когнітивні процеси сприйняття реклами.

Лінгвістичний аналіз рекламних текстових повідомлень зі сторінок Інтернету свідчить про широкий вибір мовних засобів впливу, притаманних більшості рекламних текстів. Серед них найбільш частотними є різного роду повтори (як на поверхневому, так і на глибинному, текстовому рівнях), використанні наказового способу, оцінкова лексика. Особливостями Інтернет середовища є те, що практична відсутність просторових обмежень надає можливості презентації додаткової інформації, а саме думки експертів, інформації про відзнаки та нагороди, статистику продажів, тощо. Ця актуальна інформація збільшує інформативний потенціал рекламного тексту, стимулюючи процес сприйняття.

Зазвичай, контекстуальна реклама починається з короткого рекламного слогана, основною прагматичною метою якого є привернення уваги реципієнта. Найбільш частотними засобами привернення уваги, за результатами даного дослідження, є оцінкова лексика, пряме звертання до реципієнта за допомогою займенника “you”, модального дієслова “should” та речень у наказовому способі.

Безпосереднє звертання до реципієнта через використання особового займенника *you* робить процес комунікації більш особистим, а отже впливовим.

Наприклад:

“Extend the life of your clothing and reduce the chance of color fading at the same time. Properly sorting and washing your clothes can make a huge difference in the quality of your garments’ color. Using simple household items like vinegar, salt and a drying rack can also help keep your clothes looking vibrant and fresh. Always read the label of your linens and clothes before washing, and use the gentle cycle on your washer and dryer whenever possible.” [ad of Unilever Comfort Brights]

Разом з цим, непрямий вплив реалізується за допомогою риторичних та провокуючих запитань, а також презентацією особистого досвіду автора рекламного тексту:

“One of the things I love most about London is that it fosters small and independent designers. Everyone in London is looking for that individual item that no-one else has, and who better to make it than the up-and-coming creative types living in the city?” [Rommel-London]

Для фіксації уваги обов'язковим засобом є надання актуальної для реципієнта інформації, основними вимогами до якої є правдивість і новітність. Інтернет надає можливості доступу до найбільш сучасної, своєчасно оновленої інформації великого об'єму, яка знаходиться на офіційних веб-сайтах компанії.

Наприклад:

(1) *“New Era Networks*

Enterprise Networking News & Reviews

New Era Networks are built to power the push by enterprises into cloud computing, mobility, virtualization and new business applications. The NEN attributes require network managers and senior IT professionals to rethink the traditional network infrastructure. Topics include virtualized storage, server and network capabilities as well as where security, privacy, and compliance fit. Also included are: mobility integration products and issues, disaster recovery and network management software as well as all the information you need to design, deploy, monitor, manage, secure and support your Local Area Network (LAN), Wide Area Network (WAN), wireless Local Area Network (WLAN), and Wi-Fi systems.”

(2) *“Manilla Has Delivered 2 Million + Bills & Statements – It Is the Nation’s Leading Digital Mailbox Service >> About Manilla.*

Manilla organizes and simplifies people’s lives by providing one secure access point to all household accounts and services. The free service helps consumers manage their household accounts, including financial, utilities, subscriptions, daily deals, and travel rewards programs, all through Manilla.com or via the Manilla mobile apps. Under a single password, Manilla gives customers an automated, organized view of all of their account information, text and email reminders to pay bills, renew expiring subscriptions and manage soon-to-expire daily deals, all with unlimited storage and seamless document retrieval.”

Інтернет надає великі можливості для одночасного використання декількох перцептивних ефектів – звуку, тексту та іміджу (так звані мультимедійні функції). Це у комплексі реалізується за допомогою динамічного дисплею, коли реципієнт може не тільки читати рекламне повідомлення, а також проглянути відео ролик, приєднатись до інших

сайтів та отримати додаткову інформацію або рекомендації інших користувачів, та навіть зробити власні коментарі. У результаті, певний рекламний текст розширюється до розмірів гіпертексту з притаманними йому характеристиками. Саме у цьому реалізується основний екстралінгвістичний фактор функціонування інформаційно-реklamних текстів, що є неможливим для інших видів реклами. Використання мультимедійних засобів та мережі Інтернету розширює межі рекламного тексту до безкінечності, тим самим реалізуючи багатоплановий та багатонапрямковий характер сприйняття інформації.

Важливим засобом впливу на свідомість реципієнта виступає синтаксична організація рекламного тексту. Дослідивши частотність використання синтаксичних засобів, ми прийшли до висновку, що найбільш вживаними є прості односкладні речення, структури з пасивним станом, дієприкметники й дієприслівники, паралельні конструкції та переліки. Це свідчить про тенденцію до використання простих синтаксичних структур, легких для сприймання з боку реципієнта, які слугують компресії інформації та забезпечують кращий рівень сприйняття рекламного тексту.

Висновки. Основу реалізації прагматичної мети дискурсу Інтернет-реклами складають детальний аналіз цільової аудиторії, створення мотиваційних аспектів сприйняття тексту, а також реалізація прямого і непрямого впливу на свідомість реципієнтів різноманітними лінгвістичними та екстралінгвістичними засобами. В умовах Інтернету це досягається шляхом використання іміджу (графічної відео) інформації і звуку), панелі дисплея (спеціального програмного забезпечення для здійснення навігації), та текстової інформації. Текстова інформація разом з невербальними засобами впливу та контекстом функціонування реклами створюють комплексний ефект на свідомість реципієнта і забезпечуються реалізацію прагматичної мети реклами.

Поглиблення знань про функціонування різних типів дискурсів в конкретних екстралінгвістичних умовах, визначення мовних засобів реалізації прагматичної мети продуцента дискурсу є важливими задля аналізу процесів комунікації в їх теоретичній та практичній репрезентації, отже має великі перспективи як в межах лінгвістичних досліджень, так і у міждисциплінарних студіях.

Література

1. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Изд-во иностр. лит. – 1985. – Вып. XVI. – С. 217–238.
2. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації / О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук. – К. : Академія, 2010. – 240 с.
3. Шевченко И. С. Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение XVI–XX вв. – Харьков : Константа, 1998. – 168 с.

4. Byrnes H. Discourse Analysis and the Teaching of Writing [Електронний ресурс] / H. Byrnes. – 1983. – Режим доступу : <http://www.adfl.org/bulletin/V15N2/152030.HML>.
5. Halliday M. A. K. The Linguistic Science and Language Teaching / M. A. K. Halliday, A. McIntosh and P. Stevens. – London : Longman, 1964. – 245 p.
6. Dellinger B. Critical Discourse Analysis [Електронний ресурс] / B. Dellinger. – 1995. – 7 p. – Режим доступу : <http://users.utu.fi/bredelli/cda.html>.
7. Widdowson H. An Applied Linguistic Approach to Discourse Analysis [Електронний ресурс] / H. Widdowson. – 1973. – 98 p. – Режим доступу : <http://www.oup.com/>.
8. www.vibrantmedia.com // Джерело ілюстративного матеріалу.

Отримано 20.01.2014

Summary

Sokolova I. Discourse of Internet Advertisements: Problems and Perspectives of Research.

Research of Internet advertising is topical in bounds of general investigations into the process of communication. Discourse analysis can be used as a structural instrument for researching textual organization, as well as an ethnographic tool for expanding realization of a concrete culture. One of types of Internet advertising is contextual advertising, which is considered to be one of the most successful types of modern advertising. Pragmatic purpose of contextual Internet advertising is fulfilled through detailed analysis of target audience, creation of motivation of the advertisement perception, as well as realization of direct and indirect influence on the recipient's consciousness by various linguistic and extralinguistic means. In bounds of the Internet it is achieved through the use of image (graphic (video) information and sound, navigation bar, and text information. Textual information together with non-verbal means of influence and context of communication make complex effect on the recipient's consciousness. Studies of discourses of different types have great perspectives for research as one of the aspect of investigating into communication processes in their theoretical and practical representation.

Keywords: *Internet advertising discourse, socio-linguistic competence, pragmatic purpose.*

РОЗДІЛ 2

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

УДК 808.5:343.139.2

Алла ВАСЮРІНА

ПОЛІТИЧНА СКЛАДОВА СУДОВОЇ РИТОРИКИ ДАВНЬОГО РИМУ

Аналізується процес розвитку судової риторики в ранньоримський період. Звертається увага на питання вдосконалення риторичної майстерності в працях провідних діячів римської культури. Оскільки мова йде про судову риторичку, проблеми її політичної складової з'ясовуються на основі аналізу переважно творів риторів, а не політичних діячів.

Ключові слова: *Давній Рим, риторика, ораторське мистецтво, судовий процес, політичні промови, інвектива, мовлення.*

Постановка проблеми. Інтерес до риторики за останній час невпинно зростає. Це пов'язано з багатьма факторами. Одним із найважливіших серед них є збільшення інформаційного простору в житті сучасного суспільства, де можна бути почутим лише за умови опанування риторичною майстерністю. У часи відродження риторики як мистецтва природним є великий інтерес до її історії, зокрема часів Стародавнього Риму, коли агоністичний дух Греції замінюється іншими реаліями соціокультурного життя.

Аналіз актуальних досліджень. Про відмінність давньогрецької та давньоримської риторики писали О. Ф. Лосев, М. Л. Гаспаров, Ф. Ф. Зелінський та інші. Так Ф. Ф. Зелінській говорить, що на зміну агоністичній душі еллінів, яка послідовно вела їх шляхом “позитивної моралі”, прийшла юридична душа римлянина з відповідним прагненням до “негативної моралі” праведності, а не доброчесності [2, с. 13–14]. М. Л. Гаспаров зазначає, що в римській ментальності відсутній культ слова, звукової гармонії, насолоди мистецтвом мовлення. “Як на війні римлянин служить своїй батьківщині із зброєю в руках, так у мирний час він служить їй промовами в сенаті і народному зібранні” [1, с. 15]. Він вказує, що ідеал красномовства був пов'язаний з політикою, і коли був кинутий виклик віджилому свій вік політичному ідеалу, заколивався

і ораторський ідеал. При цьому найдавніший порівняльний аналіз давньогрецької і римської риторики ми зустрічаємо в праці Плутарха “Порівняльні життєписи” [5; 6].

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу судових промов ранньоримського періоду дослідити вплив політичних настроїв на судову риторику того часу.

Виклад основного матеріалу. Дослідники античності погоджуються, що відомостей про красномовство Риму недостатньо. Промов дійшло мало, бо не було традиції письмової фіксації виступів у сенаті. А саме політична риторика була найбільш затребувана. Навіть відомі судові промови М. Т. Ціцерона (106–43) були виголошені на тлі політичної доцільності. У політичній боротьбі судове красномовство виконувало важливу функцію. Так, як захисники інтересів народу прославилися Гай Гракх, Ціцерон. Яскраві виступи на захист народу стають складовою політичного життя. Ціцерон, наприклад, залишає згадку (Сіс. Вр., 85–88) про випадок, коли такий собі Сервій Гальба (II ст. до н.е.) (в минулому жорстокий намісник Лузітанії, за наказом якого в 150 до н.е. лузітани були вбиті або продані в рабство) так старанно захищав якихось малих служників орендаторів, що закінчення кожного розділу його захисної промови закінчувалося оплесками захоплених слухачів [10]. Про те, як Сервій Гальба користувався своїм красномовством, писав Ціцерон (Сіс. Вр., 82): “Саме він першим з римлян став застосовувати в мові особливі, властиві ораторам, прийоми: відступав заради краси від головної теми, зачаровував слухачів, хвилював їх, вдавався до поширення, викликав співчуття, використовував загальні місця” [10].

Дещо про особливості римської риторики можна дізнатися з праці Плутарха. У “Порівняльних життєписах” він також згадує про Гальбу, але вже іншого – Сульпіція Гальбу з роду Сервіїв (3 до н.е. – 69 н.е.). У роботі історика знаходимо характеристику Марка Катона, Цезаря, Тіберія і Гая Гракхів, Ціцерона, Антонія та ін. У творі Плутарха є не лише цікаві відомості про життя тих чи інших героїв, особливості соціального буття Античного світу, але й погляд автора на їх риторику. Так, описуючи життя Марка Катона (234–149), Плутарх пов’язує особливості його риторики з характеристиками його особистості. Він починає з викладення його життєвого шляху, в якому показує, як визнання Марка Катона як політика залежало не в останню чергу від його риторики. Після промови в сенаті проти Сципіона, в якій той обвинувачувався в марнотратності, моральній розбещеності, авторитет Марка Катона підвищився. Його навіть почали називати римським Демосфеном, проте вважали, що він заслуговує ще більш високого імені і більшої

слави. Багато хто в римській державі мав високу риторичну освіту. Змагатися в ораторській майстерності для римської молоді було своєрідною принадою, нібито винагородою переможцю в змаганнях. Але Катон був особливо працьовитим, презирливо ставився до розкошів, вважав, що краще не потребувати зайвого, ніж володіти ним. Через його скромність, стриманість, за думкою Плутарха, римляни ним захоплювалися.

Історик зазначає (Plut. Cat.): “Катон сам говорить, що ніколи не носив одяг дорожче ста денарієв, пив і в час своєї претури, і в час консульства таке ж вино, як його робітники, припасів до обіду купувалося на ринку лише на тридцять асів, та і то лише заради держави, щоб зберегти сили для служби у війську” [5]. Цікавим є те, що римляни схвально ставилися до того, що Катон купував дешевих рабів (не більше, ніж за тисячу п’ятсот денарієв), не “красенів”, а працьовитих конюхів і волопасів. Потім, коли вони старіли, він продавав їх, щоб задарма не годувати, нехай навіть за ас. Дехто називав це скупістю, вказує Плутарх, але, на його думку це жорстокість, яка не визнає ніяких інших зв’язків між людьми, крім корисливих (Plut. Cat.): “...Вичавивши з рабів, немов із в’ючної худоби, всі соки, до старості виганяв їх геть” [5]. Особливості особистості Катона відбилися і на його риторичності (Plut. Cat.): “Він вмів бути одночасно ласкавим і грізним, привітним і страшним, жартівливим і різким, вмів говорити влучно і гостро” [5]. Катону належать висловлювання, які в певній мірі розкривають його сутність:

- “Важка задача, квірити, говорити з шлунком, у якого немає вух” (відповідь римлянам, які несвоєчасно вимагали роздавання хліба);
- “Важко вберегтися від загибелі місту, в якому за рибу платять дорожче, ніж за бика” (звинувачення римлян у марнотратстві);
- “Якщо ви досягли величі доблестю і поміркованістю, не змінюйтесь до гіршого; якщо ж нестриманістю і пороком – змінітесь на краще: адже, застосовуючи ці низькі прийоми, ви вже достатньо піднеслися” (заклик до громадян);
- “Краще не одержати нагороди за добрий вчинок, ніж залишитися без покарання за поганий”;
- “Можна пробачити помилку кожному, крім самого себе”;
- “Розумним більше користі від дурнів, ніж дурням від розумних: перші намагаються не повторювати помилок других, а другі не наслідують доброму прикладу перших;
- “Приватні злодії тягнуть життя в колодках і путах, громадські – у золоті та пурпурі”.

У “Порівняльних життєписах” Плутарх намагається охарактеризувати особливості античного ораторського мистецтва. Він показує, що більш переконливим для слухачів у Римі стає патетичний стиль. Так, порівнюючи особливості публічного мовлення братів Тіберія і Гая Гракхів, він звертає увагу на те, що стиль Тіберія (162–133) був м’яким і стриманим, чистим і виваженим. Проте пишномовство і патетика промов Гая Гракха (153–121) викликали найсильніші емоції (Plut. Grak.): “Гай першим серед римлян став під час промови ходити по ораторському узвишшю і зривати з плеча тогу, – як афінянин Клеон, ...хто, виступаючи перед народом, зірвав з себе плащ і лягнув себе по стегну. ...Гай говорив грізно, пристрасно й запально, а мова Тіберія радувала слух і легко викликала співчуття. Нарешті, склад у Тіберія був чистий і старанно оброблений, у Гая – захоплюючий і пишний. Так само розрізнялися вони і способом життя в цілому: Тіберій жив просто і скромно, Гай у порівнянні з іншими здавався поміркованим і суворим, але поруч із братом – легковажним і марнотратним” [6]. Ціцерон (Cic. De or., III, 56) також згадує промову Гая Гракха, яку він виголосив після вбивства свого брата, зробив це “з таким виразом очей, таким голо-сом, з такими жестами, що навіть вороги не могли утриматися від сліз”.

Римське ораторське мистецтво прагне до пишності і витонченості. Одночасно з аттицизмом (аттичний стиль – стислість, простота), коріння якого сягають давньогрецьких часів, зокрема творчості Лісія, формується і стверджується новий риторичний стиль – азіанізм (азіанський стиль – урочистість, строкатість), прихильником якого був Ціцерон. Азіанізм домінував в Римі до середини I ст. до н.е. Оратори перетворювали свої виступи на яскраве театральне шоу, достатньо ефектно доносили свої ідеї натовпу. Аттицизм починає переважати після падіння республіки. Він набуває поширення завдяки диктатору Юлію Цезарю (49–44).

В основі багатьох політичних промов римлян лежала інвектива. Часто і судові промови набували політичного забарвлення. Марк Катон у звинуваченні “Проти Корнелія” серед його чисельних вад (неохайність, забобонність, безнадійність) називає відстороненість від громадських справ. У Гая Гракха судові промови насичені цікавими риторичними фігурами з політичним контекстом, на кшталт: “Твоє дитинство було безчестям твоєї юності, юність – осоромленням старості, старість – ганьбою держави”. Від виступів Ціцерона чисельні слухачі були у захваті. Найвідомішим героєм його інвектив став Луцій Сергій Катіліна. Більшість дослідників вважають Катіліну політичним авантюристом, який прагнув до влади через корисливі інтереси. Тому Ціцерон

сприймається як захисник давніх устоїв Римської республіки. Серед чотирьох промов проти Катіліни найбільш вдалою вважають першу. Вона була виголошена в Сенаті в храмі Юпітера Статора. Катіліну підозрювали у змові, але він з'являється в сенаті. Нахабство Катіліни обурює Ціцерона і він виступає зі звинуваченням, яке мало би змусити Катіліну залишити Рим. Ця промова була настільки яскравою, що навіть супротивники Ціцерона, як, наприклад, Гай Саллюстій Кріпс, говорили про неї, як про блискучу і корисну для держави. Не маючи достатніх фактів, але, вдаючись до риторичних прийомів і патетики, Ціцерон переконує Катіліну залишити місто. Ціцерон (*Cic. Contr. Cat.*, IV, 1) пишався тим, що врятував державу від Катіліни, що вирвав з полум'я жінок, дітей, щасливе і прекрасне місто Рим, що він відштовхнув мечі, оголені проти держави, і відкинув кинджали, приставлені до горла громадян.

У багатьох судових промовах Ціцерон торкається важливих соціальних проблем. У них висвітлюється не лише питання судового розгляду, а й такі категорії, як справедливість, моральність, свобода, законність, відповідальність. Його судові промови часто перетворюють розгляд справи на гучний політичний процес. Такою стає промова “На захист Секста Росція з Амерії”, в якій молодий Ціцерон демонструє свою риторичну майстерність, обізнаність у психології слухача, розуміння соціальної ситуації. Захищаючи Секста Росція, якого обвинувачували у вбивстві батька, Ціцерон натякає і на події, пов'язані з громадянською війною, і на репресії Сулли проти незгодних із його диктаторським режимом (82–79). Його захисна промова перетворюється на обвинувачувальну, оскільки доводиться не невинуватість підзахисного, а викривається жадібність злочинців, які прагнули нажитися на загибелі громадянина і покласти провину за злочин на його сина. Ціцерон звертається до суддів не з проханням, а з вимогою (*Cic. De or.*, V, 12): “Можливо суворіше покарати за злочин, можливо сміливіше дати відсіч нахабним людям і пам'ятати, що якщо ви в цій судовій справі не покажете, які ваші погляди, то жадібність, злочинність і зухвалість здатні дійти до того, що не тільки таємно, але навіть тут на форумі, перед твоїм трибуналом, Марк Фанній, у ваших ніг, судді, прямо між лавами будуть відбуватися вбивства” [7].

Запально аргументуючи свою позицію, ефектно використовуючи риторичні фігури антитезу, анафору, паралелізм, Ціцерон наполягає (*Cic. De or.*, V, 13): “Звинувачують ті, хто захопив майно Секста Росція; відповідає перед судом той, кому вони не залишили нічого, окрім його нещастя. Звинувачують ті, кому вбивство батька Секста Росція було вигідно, відповідає перед судом той, кому смерть батька принесла не тільки горе, а й злигодні. Звинувачують ті, кому непереборно захотілося

вбити присутнього тут Секста Росція; перед судом відповідає той, хто навіть на цей сам суд з'явився з охороною, щоб його не вбили тут же, у вас на очах. Інакше кажучи, звинувачують ті, над ким народ вимагає суду; відповідає той, хто один уцілів від злодіяння вбивць” [7].

Класикою жанру судово-політичного мовлення стають промови Ціцерона проти пропретора Сицилії, прихильника Сулли, Гая Ліцінія Верреса. Завдяки процесу проти Верреса світова культура отримала в спадок чудові твори з ораторського мистецтва, цікаві за змістом, прекрасні з художньої точки зору. Вони знайомлять не лише з риторикою того часу, а й з особливостями соціального життя, практикою провінційного управління, підкупністю суддів, корумпованістю влади. Ціцерон розумів, що Веррес буде намагатися підкупити і суд, і захист, що він мав великий владний ресурс і будуть використані всі можливості для перешкоджання судовому розгляду цієї справи. Ціцерон багато працював над підготовкою до процесу. Перші аргументи промови направлені суддям. Вони ірраціональні, оскільки спрямовані до обов'язку, совісті, відповідальності за можливе злочинне суддівство. Він натякає на підкупи деякого з членів судових комісій, на несправедливість, що має місце в судах того часу, після того, як їх підпорядкували сенату і більше вони не контролюються римським народом.

Цитує Ціцерон Помпея, коли той за часів свого консульства сказав, що “... грабують і гноблять провінції, що судді поводяться погано і ганебно, і що він бажає вжити заходів до припинення цього зла”. Далі тисне: “Нині ж на черзі суд, де ви будете судити обвинуваченого, а римський народ вас. На ньому ви доведете, чи можуть судді-сенатори винести обвинувальний вирок небезпечному, але найбагатшому члену суспільства” [3, с. 85]. Як результат, попереджає Ціцерон, тепер усі хочуть переконатися, чи залишаться судді вірними своєму обов'язку, чи треба буде їх усіх замінити більш гідними. Ціцерон виграв, хоча пункти звинувачення були загальними. Процес тривав дев'ять днів, суд задовольнив позов сицилійців і відшкодував завдані збитки з майна звинуваченого. Веррес погодився на добровільне вигнання, тому потреби в другій сесії суду не було. У Ціцерона залишилося багато цікавого матеріалу проти Верреса, якій мав стати основою виступів у подальших судових сесіях. Він його опрацював, надав літературного вигляду і оприлюднив разом із текстом виголошеної промови. Цей крок мав риторичну, політичну і юридичну мету. Ціцерон усвідомлював, що дані тексти є взірцем ораторської промови, пам'ятником його політичної діяльності і захистом від можливих нападів ворогів, які могли скористатися зручною ситуацією і представити Верреса безвинно засудженим.

Матеріал, призначений для другої сесії суду, але так і не використаний у суді, Ціцерон розділив на п'ять книг або глав, присвячених окремим видам злочинів Верреса. При цьому він видав промови так, як ніби готував їх до виголошення, тобто у формі судового розгляду, який передбачає присутність Верреса, його захисників, суддів-сенаторів, голови суду і народу. Всі п'ять промов мають загальну назву "*Actio secunda in Verrem*". Ціцерон будує обвинувачення аргументовано, мотивовано, детально. Згадуючи про минуле Верреса, доводить, що його життя – це життя політичного пройдисвіта (Cic. *Actio II*, I, 12, § 34): "Тут не знайдеться жодної години, де б ти не виявився злодієм, злочинцем, тираном або розпусником" [9]. У першій книзі "Про міську претуру" розповідається про життя Верреса ще до призначення в Сицилію. При цьому на користь обвинувачення наводить навіть неперевірені чутки, плітки. Покази свідків він використовує вибірково: необхідні перебільшує, непотрібні ігнорує.

У другій книзі "Про судову справу" мова йде про продажне правосуддя Верреса в Сицилії. У третій – "Про хліб" – Ціцерон викриває злочинність дій при стягуванні хлібної десятини і заміни хлібної повинності на грошову. У четвертій книзі "Про предмети мистецтва" йдеться про незаконне присвоєння Верресом предметів мистецтва як окремих громадян, так і цілих міст. П'ята книга "Про страти" розкриває дії Верреса як полководця в Сицилії. Ціцерон підкреслює, що він виступає не як обвинувач, а скоріше як захисник сицилійців, чесних, працелюбних людей, життя яких під час тиранії Верреса стало нестерпним. Ціцерон (*Actio II*, II, 6, § 17) навіть заявляє, що готовий піти на поступки, "якщо виявиться, що він (Веррес – *A. B.*) заслужив схвалення якого б то не було народу – сицилійців або наших співгромадян, якого б то не було стану – чи селян, чи худобовласників, чи торговців, якщо він не був їхнім спільним ворогом і грабіжником, якщо він кому-небудь у чому-небудь коли-небудь чинив пощаду ..." [9].

Розбираючи судову діяльність Верреса, Ціцерон (Cic. *Actio II*, II, 41, § 101) показує як обкрадалися сицилійці, що справи вигравали лише ті, хто ділився з Верресом. Посади продавалися, "протягом трьох років ні в одному місті у всій Сицилії ніхто не зробився сенатором інакше, як за гроші всупереч законам" [9]. Викриваються і спільники намісника. Ціцерон змальовує образні портрети цих крадіїв і хабарників. При Верресі відміняються вибори цензорів, вони призначаються (звичайно посада купується). Ціцерон (Cic. *Actio II*, II, 65, § 158) показує, з якою силою ненавиділи свого гнобителя сицилійці, якщо його статуї, поставлені в публічних місцях і навіть у храмах, були "люто скинутий цілим народом".

Релігійний звичай греків, в силу якого вони надають пощаду статуям ворогів навіть під час війни, не врятував, за словами Ціцерона (Csc. Actio II, II, 66, § 160), навіть статуї пропретора римського народу під час глибокого миру. Щодо “хлібної” справи, то намальована риторичним пензлем картина спустошення родючих земель через жадібність, ненаситність, беззаконність верресового правління, справляла сильне емоційне враження, викликала непереборне бажання миттєво покарати винних. Цікавою є за змістом четверта книга, в якій Веррес представ як грабіжник творів мистецтва. Ціцерон (Csc. Actio II, IV, 1, § I) починає з твердження, що “не було ні однієї срібної, коринфської або делоської вази, жодної геми або перлини, жодного твору із золота або слонової кістки, жодної статуї з бронзи або мармуру, жодної картини, будь то писана або вишита, – словом, жодного твору мистецтва, якого б він (Веррес – *A. B.*) не розшукав, не розглянув, і – якщо він йому сподобався – не взяв би собі”. Ціцерон намагається довести, що Веррес займався розбоєм, грабуючи мешканців різних міст, відбирав пам’ятки, які належали громаді, навіть не цурався пограбування храмів. Він привласнив бронзову статую Діани Сегестінської, Меркурія Тіндарідського, Аполлона Агрігентського роботи Мірона, Церери Катанської, Церери Егіської та ін. Особливе обурення, зазначає Ціцерон (Cic. Actio II, IV, 55, § 122), викликає пограбування Верресом храмів, що “здавалося, його спустошив не звичайний ворог, який шанує навіть на війні святиню і поважає звичаї, а якісь дикі розбійники”. Ця книга свідчить про обізнаність Ціцерона в мистецтві, а детальний опис творів мистецтва, зокрема релігійного, може бути цікавим для мистецтвознавців.

Окремої уваги заслуговують філіппіки Ціцерона проти Марка Антонія, проте доцільно розглянути їх окремо, в контексті політичного життя Давнього Риму.

Для досягнення визначеної мети Ціцерон використовує все розмаїття риторичного мистецтва: глузування, протиставлення, яскраві образні засоби, прийоми ритмізації тощо. Він добре розуміє, що риторика в руках майстра є надзвичайно сильною зброєю, яка перемагає не за рахунок правди, а завдяки вправності. Про це він зазначає в діалогах “Про державу” (Cic. Or., IX, 11). Наприкінці Книги V один із співрозмовників діалогу Сціпіон, який виступав проти багатослів’я в промовах і, як приклад лаконічності в мистецтві слова, наводить спартанця Менелая, ставить питання про корупційну складову в мовленні. Він говорить, що в державі самим непідкупним має бути голосування, висловлювання думки: “То я не розумію, чому той, хто все це купить за гроші, заслуговує на покарання, а той, хто купить це своїм красномовством, навіть удостоюється похвали. Я особисто вважаю, що у підкупі

судді промовою більше зла, ніж в його підкупі платою, так як підкупити чесну людину грошима не може ніхто, а підкупити промовою може” [8].

У “Порівняльних життєписах” Плутарха знаходимо, як уже зазначалося, розділ про Сульпіція Гальбу (Plut. Gal.), де наголошується, що мало хто з римлян у всі часи перевершував його багатством або знатністю роду [6]. Плутарх пояснює симпатії народу до багатія тим, що “імперські управлінці (за часів Нерона – *А. В.*), це справжні злочинці, які жорстоко терзали і грабували його провінцію; зарадити цьому лиху Гальба був не в змозі, але відкрито давав зрозуміти, що поділяє горе і образи жителів, і тим доставляв якусь втіху засудженим і приреченим на продаж до рабства”. Він не заважав поширенню уїдливих віршиків, у яких висміювався Нерон, нікого за це не переслідував на вимогу Риму. Коло його симпатиків у народі збільшувалося. Проте переможець дракона сам став драконом. Отримавши імператорську владу (68–69), Гальба зробив крок до своєї нікчемної загибелі (Plut. Gal.): “При п’яти імператорах жив він у честі і славі, і не силі, а куди більше добрій славі завдячує перемогою над Нероном. ...Попри похилий вік, він у всьому, що стосувалося зброї і війська, був справжнім імператором..., але віддав себе у владу Вінія, Лакона і своїх вільновідпущених, за гроші, які продавали все і вся без вилучення, – так само, як Нерон віддався під владу самих жадібних у світі людей, – він не залишив нікого, хто б пошкодував про його правління, хоча більшість римлян жалкували щодо його жорстокої смерті” [6].

Серед знаних ораторів Риму, які доклали багато зусиль для вдосконалення теорії і практики ораторського мистецтва, ще називають Марка Фабія Квінтіліана (35–96). Проте за часів його життя риторика починає занепадати, інтерес до неї зменшується. У пошуках пояснення причин такого занепаду Квінтіліан не бере до уваги політичну складову суспільного життя, а зосереджується на питаннях виховання майбутнього оратора. Він переконаний, що саме недосконалість риторичної освіти і є головним чинником проблем в ораторському мистецтві. Зі зміною політичного устрою зникає потреба в політичному красномовстві. Його праця “Виховання оратора” свідчить про те, що тепер до риторики висувуються інші вимоги, ніж це було в часи Ціцерона. Риторика Ціцерона орієнтується на народ. Риторика Квінтіліана – на більш витонченого і освіченого слухача. Квінтіліана оплески не цікавлять, більш цінною для нього стає думка знавця. Ціцерон був переконаний, що у риторики попереду великий шлях процвітання. А Квінтіліан шукав зразки для наслідування в минулому.

Ціцерон шукав ефективні засоби переконання в настроях громади, їх обуреннях, прагненнях до миттєвої справедливості, що ближче була

до помсти, ніж до правди. Квінтіліан же намагається будувати риторику з погляду на домінанту моральності, виваженості, але переконливість такої аргументації не є такою результативною, як емоційна риторична атака Ціцерона.

Висновки. Як свідчать тексти давньоримських судових промов, політизація судової риторики віддаляє суспільство від правового поля незалежних, неупереджених принципів суддівства. Раціональна аргументація підміняється виключно ірраціональним тиском на свідомість як слухачів-спостерігачів, так і суддів. Суд перетворюється на політичні театральні підмостки, де владна мета стає вищою за справедливість і закон. Уважний читач судових промов не зможе не помітити багато аналогій з сучасністю. Багатій, який узурпує і владу, і суд, який продукує необмежену корупцію: їх жадібність безмежна. Банальні пограбування як приватного майна громадян, так і майна міст, релігійних пам'яток стають системними, що неодмінно призводить до народного обурення, соціального вибуху. Все це засвідчує, настільки важливою є риторична спадщина в розгортанні процесу правових реформ у нашому сучасному суспільстві.

Література

1. Гаспаров М. Л. Цицерон и античная риторика / М. Л. Гаспаров // Марк Туллий Цицерон. Три трактата об ораторском искусстве. – М. : Наука, 1994. – С. 4–73.
2. Зелинский Ф. Ф. История античной культуры. – СПб. : Марс, 1995. – 370 с.
3. Кузнецова Т. И. Речи Цицерона против Верреса [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sno.pro1.ru/lib/cicero/8.htm>.
4. Лосев А. Ф. История античной эстетики : в 8 т. – Т. 5. Ранний эллинизм. – М. : Фолио, 2000. – 960 с.
5. Плутарх. Сравнительные жизнеописания [Электронный ресурс] : в 2 т. – Т. 1. – М. : Наука, 1994. – 704 с. – Режим доступа : <http://www.ancientrome.ru/antlittr/plutarch/sgo/intro.htm>.
6. Плутарх. Сравнительные жизнеописания [Электронный ресурс] : в 2 т. – Т. 2. – М. : Наука, 1994. – 672 с. – Режим доступа : <http://www.ancientrome.ru/antlittr/plutarch/sgo/intro.htm>.
7. Цицерон Марк Туллий. Речи. Речь в защиту Секста Росция из Америк [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ancientrome.ru/antlittr/cicero/oratio/roscio-f.htm>.
8. Цицерон Марк Туллий. Философские трактаты. О государстве. Третий день. Кн. V [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ancientrome.ru/antlittr/cicero/phil/republ5-f.htm>.
9. Цицерон Марк Туллий. Речи. Речь против Г. Верреса, назначенная к произнесению во второй сессии. Кн. I. О городской претуре [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1291035819>.
10. Цицерон Марк Туллий. Брут или о знаменитых ораторах [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ancientrome.ru/antlittr/cicero/tractates/brutus-f.htm>.

Отримано 20.01.2014

Summary

Vasyurina Alla. The political component of judicial rhetoric of Ancient Rome.

The process of judicial rhetoric in Early Roman period is analyzed. Attention is paid to the issue of improving the rhetorical skill in the writings of the leading figures of Roman culture. Since this is a judicial rhetoric, the political aspect of the problem investigated by analyzing mainly the works of rhetoricians, not politicians.

Keywords: Ancient Rome, rhetoric, rhetorical art, litigation, political speeches, broadside, speech.

УДК 2:52

Іван МОЗГОВИЙ

“МІЖЗОРЯНІ СКИТАЛЬЦІ” НА ТЛІ НЕБЕСНОЇ ПАНОРАМИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Аналізуються повідомлення численних середньовічних документів (хроніки, літописи, життєписи тощо), переважно релігійного характеру, в яких наявні свідчення, що їх можна витлумачити як дані про космічних прибульців та контакти представників різних цивілізацій.

Ключові слова: палеоконтакт, уфологія, непізнаний літаючий об'єкт, міфи, політ, прибульці, істота, населені світи.

Постановка проблеми. Давним-давно виникла проблема палеоконтакту й палеовізиту (гіпотетичного відвідування Землі в минулому розумними істотами позаземного походження), яка постала з порівняно простого міркування, доступного людям задовго до наших днів. Мрія про політ на небо має багатовікову історію, не менш давня і думка про населеність Космосу розумними істотами. Як видно з логічних побудов найвидатніших умів минулого, проблема палеовізиту виросла з переконаності в населеності Всесвіту не лише живими, але й розумними істотами. Епоха великих географічних відкриттів породила загальну надію, що людина, яка подолала океан, “ось-ось” підкорить і небесний простір. Сьогодні ця ідея перестала бути плодом фантазії і серйозно вивчається провідними науковцями, військовими, інженерами та іншими фахівцями з багатьох країн світу.

Аналіз актуальних досліджень. Про можливість існування паралельних світів та контактів з ними люди замислювалися давно. Вже італійський мислитель Джордано Бруно (1548–1600) висловлював досить крамольні думки для того часу про багато інших населених світів Всесвіту, за що він був спалений на багатті інквізиції (07.02.1600). А Йоганн Кеплер (1571–1630) у 1610 припускав, що у Марса є два

супутники. Але коли монах-капуцин Ширлі кілька років по тому стверджував, що бачив супутники Марса, він явно став жертвою обману, бо за допомогою оптичних інструментів того часу крихітні супутники планети бога війни ніяк не могли бути видимі.

Ствердна відповідь на останнє питання прозвучала в XVII столітті. Ідея палеоконтакту чи не вперше в художній формі була засвідчена в романі Еркюля Савіньєна Сірано де Бержерака (1619–1655) “Інше світло, або Держави й імперії Місяця” (1657). Тут є опис мандрівки людини на Місяць за допомогою пляшок з росю, яка при випаровуванні повинна була створити підйомну силу. Рідкісний випадок в історії літератури: сьогодні читати цей роман, мабуть, навіть цікавіше, ніж у пору його опублікування. У ньому ідеться про нескінченність Всесвіту і природне підґрунтя різних чудес, про психотерапію та корпускули світла, про багатоступінчатий ракетний двигун для польоту на Місяць тощо. І ще на одному місці роману зупиниться погляд сучасного читача. На тому, де житель Сонця розповідає, що він і його друзі неодноразово бували на Землі. “Ви, безсумнівно, чули про нас, адже це нас називали оракулами, німфами, духами, феями, вампірами, гномами, наядами, інкубами, привидами, тінями та примарами...”. Сам оповідач під виглядом демона вселяв ідеї Сократу, спілкувався з Кампанеллою і доктором Фаустом. Зрештою розлючені невіглаством людей космічні гості покинули Землю.

Якби ця версія була висловлена в науковому трактаті, її з повною підставою можна було б назвати першим варіантом “гіпотези про прибульців”. Та й серед освічених сучасників Сірано де Бержерака вона могла б викликати в такому випадку серйозний резонанс. Але обраний автором жанр налаштував на інше сприйняття. Тож блискучі здогадки Сірано були надовго зараховані до розряду “найчистішої гри фантазії” (з передмови до першого видання книги).

Великий фізик Ісаак Ньютон (1642–1727) свого часу писав: “Як усе навколо нас кишить живими істотами... так і небеса над нами можуть бути наповнені істотами, чия природа нам незрозуміла... І як планети залишаються на своїх орбітах, так і будь-які інші тіла можуть існувати на будь-якій відстані від Землі і, більше того, можуть бути істоти, що мають здатність пересування в будь-якому напрямку за бажанням і зупинки в будь-якій області неба, щоб насолоджуватися товариством собі подібних, а через своїх вісників... управляти Землею і сполучатися з найвіддаленішими куточками...”.

Епоха великих географічних відкриттів довела, що Земля всього лише кулька, а не центр світобудови, і показала людству, що навколишній світ величезний. Коли ж наша планета перестала бути для

людства “всім” світом, що “стоїть на китах і черепах”, і виявилася порівняно невеликою планетою в безмежному Космосі, у XVII ст. як гриби після дощу почали з’являтися фантастичні розповіді та наукові трактати про польоти на Місяць і його освоєння, про знайомство з його мешканцями. Подальший хід думки зводився до питання: якщо ми, земляни, збираємося в гості до селенітів, то чому б і їм нас не провідати?

Така логіка присутня на сторінках одного з найпопулярніших творів XVII ст. – “Бесід про множинність світів” Бернара Ле Бов’є де Фонтенеля (1657–1757). Автор так і ставив запитання: “А може інопланетяни взагалі, і селеніти зокрема, нас колись уже відвідували?”. Для більшої жвавості розповіді про серйозні речі книга написана у формі діалогу автора з допитливою маркізою. Зокрема, автор переконує співрозмовницю, що місячні мешканці раніше людей могли оволодіти мистецтвом польоту. “Але тоді жителі Місяця мали б уже до нас з’явитися”, – резонно зауважує маркіза. Відповідь автора по-своєму логічна. Європейці, нагадує він, витратили тисячоліття на удосконалення навігації, перш ніж змогли досягти Америки. Та ж поступовість буде властива і подоланню небесних просторів.

Роздуми Фонтенеля (як і багатьох після нього) упиралися в “цілком очевидну” обставину: поява прибульців з інших планет в земній історії документально ніби то не зафіксована (вірніше, не доведена). Даний факт здавався незаперечним, залишалося начебто лише підшукати йому розумне пояснення. Потрібна була неабияка сміливість думки, щоб засумніватися: чи так уже очевидний цей висновок? Можливо, візит з Космосу був, ми просто поки не знайшли його слідів? Можливо, космічні прибульці таки відображені в історичних джерелах, але – під іншими іменами?

Реально ідея палеовізиту та палеоконтакту постала тільки в середині XIX ст., правда, все ще залишаючись за межею наукових досліджень. Думка про існування стародавніх астронавтів активізувалася на початку еволюції наукової фантастики в кінці XIX – на початку XX століття, наприклад, у творах фантаста Жюль Верна (1828–1905). Вона була запропонована всерйоз Гарольдом Т. Уілкінсом (1954) і отримала статус серйозної гіпотези в 1960-х роках, проте, в основному, обмежувалась областю лженауки і пседонауки. Стародавні астронавти розглядаються як функція НЛО-релігії, починаючи з жанру космічної опери в “Писанні Саєнтології” (1967), а потім в “Реалізмі” (1974).

До розвитку зазначеної ідеї доклали зусиль Гаррет П. Сервіс (“Едісонське завоювання Марса”, 1897), Чарльз Форт (“Книга проклятих”, 1919), Г. П. Лавкрафт (“Поклик Ктулху”, 1928), Петро Колозімо (“Невідома планета”, 1957), Жак Берж’є і Луї Повель (“Ранок магів”,

1959), Роберт Чароукс (“Сто тисяч років невідомої історії людства”, 1963), Раймонд У. Дрейк (“Боги чи астронавти?”, 1964), Іосиф Шкловський і Карл Саган (“Розумне життя у Всесвіті”, 1966), Бред Стайгер (“Літаючі тарілки”, 1967) та ін.

У ХХ ст. ентузіасти уфології з багатьох країн об’єдналися в різні товариства і клуби. Перші з них виникли в США ще на початку 50-х: “Організація з дослідження атмосферних явищ”, “Загальна мережа НЛО” та ін. У наші дні активно діє створений у 1974 в Нортфілді (штат Іллінойс) “Центр з вивчення НЛО”, першим керівником якого був відомий ентузіаст уфології Дж. А. Хайнек. Центр регулярно проводить конференції, випускає бюлетень “Міжнародний інформатор з НЛО” і щорічник “Журнал досліджень НЛО”. Всього в світі налічується не менше 50 активних громадських організацій з вивчення НЛО: вони є у багатьох країнах Європи, в Китаї, Індії та ін.

У СРСР сплеск інтересу до НЛО викликав “петрозаводський феномен”, що спостерігався на північному заході Росії 20 вересня 1977. Після цього одна за одною почали створюватися громадські організації уфологів. У 1984 любителі уфології об’єдналися в “Комісію з аномальних явищ” (КАЯ) при Комітеті з проблем охорони навколишнього природного середовища Всесоюзної ради науково-технічних товариств. Очолював КАЯ великий ентузіаст пошуку позаземних цивілізацій і вивчення НЛО, радіоастроном з Нижнього Новгорода В. С. Троїцький, член-кореспондент Російської Академії наук. Наприкінці 80-х відбулося кілька всесоюзних шкіл і семінарів з різних міждисциплінарних проблем, серед яких була і проблема НЛО.

Великий інтерес до НЛО спостерігається і в Франції, де діє єдина в світі державна “служба НЛО”. У 1977 при Національному центрі космічних досліджень у Тулузі була організована невелика “Група з вивчення непізнаних аерокосмічних явищ”. Пізніше її перетворили на “Службу експертизи атмосферних явищ” (СЕПР), співробітники якої збирають і аналізують відомості про НЛО, що надходять в основному з державних джерел: ВВС, цивільної авіації та насамперед жандармерії, якій з 1974 доручено повідомляти про всі з’явлення НЛО.

Мета статті полягає в аналізові повідомлень середньовічних релігійно-державних документів (хроніки, літописи, життєписи тощо), котрі можуть бути витлумачені як свідчення про космічних прибульців та контакти представників різних цивілізацій у цю добу.

Виклад основного матеріалу. Спочатку в добу Середньовіччя (V – серед. XVII ст.) кількість достовірної інформації, що містилася в західноєвропейських писемних джерелах про непізнані літаючі об’єкти і прибульців, була мізерною. Складалося враження, що інопланетяни на

тривалий час покинули нашу планету і перестали відкрито втручатися в процес розвитку людства. Хоча, можливо незначна кількість відомостей щодо НЛО і прибульців пояснюється тодішньою реакцією церкви: свідка загадкового явища могли звинуватити в зносінах з дияволом, а оповідача неминуче чекало багаття. Тож перші рідкісні згадки про таємничі літаючі об'єкти з'являються в II пол. I тисячоліття.

При цьому, крім артефактів, є й інші свідчення відвідування Землі прибульцями. Як вже говорилося в наших попередніх публікаціях з цієї проблеми, це міфи і легенди різних народів, де згадуються різні фантастичні істоти, які несподівано відвідували давніх землян. Також разучим є той факт, що ряд відсталих племен має дивовижні знаннями, які можна пояснити тільки інопланетним походженням.

Джерела, що дійшли до нас – літописи й інші документи, переважно релігійно-церковного змісту – дозволяють припустити, що в ряді країн тодішнього світу очевидцями було зафіксовано немало об'єктів, котрі можна витлумачити як невідомі літаючі об'єкти. У більшості таких повідомлень, зафіксованих у добу Середньовіччя, фігурували світлові “кулі”, що рухалися по небу, хоча спостерігалися й дископодібні, сигароподібні та іншої форми об'єкти.

За часів Середньовіччя ще не існувало технічних термінів для опису непізнаних літаючих об'єктів, і часто в розповідях очевидців вони виглядають як морські кораблі, “літаючі будинки”, а також як щось містичне чи диявольське. У деяких країнах Західної Європи збереглися перекази про таємничі явища, які зазвичай називалися “диким полюванням”, або “нічний полюванням” (коли загадкове “щось” назавжди викрадало людей або повертало їх, як правило, страшно знівеченими) [10].

Відомості про надзвичайні явища та дійства VII–VIII ст. збирав англійський чернець Біда Високоповажний (672/673–735). У його книзі “Церковна історія народу саксів” (кн. 4, гл. 7) наводяться цікаві факти, що нагадують польоти НЛО. Повідомляється, що одного разу вночі, 664 року, на кладовищі монастиря в Берікінені, біля Темзи, коли сестри співали псалми на могилах, “з неба раптом зійшло світло, що огорнуло їх подібно величезному покрову; вони ж були так налякані, що перервали свої молитви. Це дивовижне світло, в порівнянні з яким полуденне сонце здавалося темним, незабаром піднялося з місця і рушило до південного боку монастиря, тобто на захід від ораторія. Там воно залишалося деякий час, покриваючи цю область, доки не сховалося від їхніх очей у небесній височині. Ні в кого не було сумніву, що це світло не тільки спрямовувало і відсилало душі служительок Христових на небо, а й показувало на місце, де їх тіла повинні спочивати в очікуванні дня Воскресіння. Світло було таким яскравим, що один із найстаріших

братів, який був в ораторії з іншим молодшим братом, сказав вранці, що промені світла, які проникали крізь просвіти в дверях і вікнах, були яскравішими за саме яскраве сонце” [1].

У цьому ж році навіщось був викрадений труп черниці (кн. 4, гл. 9), причому досить незвичайним способом: “Одного вечора, при заході сонця, виходячи зі своєї маленької келії, вона (черниця в Берікінені по імені Тортігат – *I. M.*) побачила, як щось схоже на людське тіло, яке було вбране в саван і світиться подібно сонцю, піднялося вгору від будинку, в якому спали сестри. Вона підійшла ближче, щоб подивитися, як рухається це чудесне видіння, і побачила, що воно піднімалося на деяких нитках, яскравіших, ніж золото, доки не піднесло в небо і не зникло з її очей” [1].

Біда Високоповажний згадує ще про один вчинок інопланетян (кн. 5, гл. X). У 690 язичниками в Саксонії було вбито і кинуте в Рейн двох англійських священиків-братів. Високоосвічений чернець зазначає, що “язичники кинули їх мертві тіла в річку, течія віднесла їх майже на 40 миль до місця, де перебували їхні супутники. Щоночі на місце їх перебування сходив з неба сяючий промінь світла, який бачили навіть язичники, які згубили їх. Один з братів з’явився в нічному видінні своєму товаришеві по імені Тілмон, чоловікові достойному і благородному навіть у своєму земному званні, який був воїном і став ченцем” [1].

В одній англо-саксонській хроніці згадується про вогонь з неба, який знищив ціле поселення: “У 680 згорів Колдінгхем. Він був підпалений вогнем з неба, який був посланий з волі Бога”. На жаль, подобиці цієї трагедії не повідомляються, але подібні випадки в Англії, коли від якогось свавільного полум’я вигорали ліси, посіви, а також міста і села, відбувалися неодноразово – в 1032, 1048, 1078 роках. Такі лиха пов’язують із “обертовим вогненним знаком” на небі.

У деяких випадках прибульці повертали викрадених людей назад на Землю, але після “екскурсії” на іншу планету їх чекала незавидна доля. Одна з таких подій відбулася в 840. Брінслі Ле Пер Тренч у книзі “Небесний народ” наводить уривок з оригіналу старовинного рукопису “Ле Гранден е Тонетруа”: “Одного разу, серед іншого, трапилося в Ліоні, що з цих повітряних кораблів зійшли троє чоловіків і одна жінка. Все місто зібралося навколо, вигукуючи, що це чаклуни і що вони підіслані Грімальді, герцогом Беневетським, ворогом Карла Великого, щоб згубити врожай у Франції. Даремно четверо нещасних намагалися виправдатися, кажучи, що вони тутешні, що недавно були викрадені дивовижними людьми, які показали їм багато чудесного, і що вони хочуть розповісти про те, що бачили”. “Чаклунів” уже хотіли спалити на багатті, але за них заступився архієпископ ліонський Агобард, який

вислухав звинувачення проти викрадених і вирішив, що вони не демони і зовсім не впали з неба. Тож їх відпустили [10].

В. О. Сімонов наводить наступну інформацію з “Лауріссенських аналів”: “У 776 році саксони почали споруджувати поміст, з якого штурмували церкву. Але Господь був добрий, як завжди. Він поборов свою гординю, і в той же день, коли стався напад на християн, які жили поблизу церкви, з’явилося видіння – верхівка церкви посеред фортеці. Її бачили і поза тими місцями, і багато тих, хто живе тут і донині, кажуть, що побачили подобу двох величезних червоних щитів, що висять над церквою, і коли язичники побачили це знамення, їх охопило сум’яття і вони в паніці втекли” [12].

Не змусили себе очікувати небесні знамення після вторгнення в Англію Вільгельма Завойовника (1066). Так, Джофрі Геймер писав у 1067 (у передачі В. О. Сімонова): “Цього року воістину багато людей бачили вогнеподібний знак. Протягом року він несамовито горів і палив; наблизившись до Землі на якийсь час, він яскраво висвітлив її. Потім, обертаючись, він віддалився вгору, а потім опустився глибоко в море. У багатьох місцях він випалив ліси і поля. Ніхто не знав, ні чим це було, ні що цей знак передрікав. У графстві Нортумберленд цей вогонь показувався протягом двох сезонів” [6]. Посилання на вогненний знак на небі дає підстави припустити присутність керованого космічного апарата, який подавав сигнали за допомогою теплових променів.

Не всі прибульці з Космосу були доброзичливі до землян. Деякі їх появи носили дивний і щонайменше загрозливий характер. Брати Яків (1785–1863) і Вільгельм Грім (1786–1859) у “Німецьких переданнях” (1816–1818) наводять дивну історію, що відбулася в 1125. З опису можна зробити висновок, що хтось (явно не людина!) за допомогою вогнемета навіщось підпалював ліси і поля на території Німеччини: “Цього року вогненний чоловік блукав у горах, як привид. Це було опівночі. Чоловік переходив від однієї берези до іншої і запалював їх. Стражник сказав, що сам він був немов палаюче полум’я. Він робив це всього три ночі”. Свідок цього дійства, Георг Мільтенбургер, розповідав: “При першій появі в неділю вночі, між 11 і 12 годинами, неподалік від мого будинку чоловік підпалював усе навколо. Він переходив від межі до межі, а після півночі раптово зник. Багатьом людям він вселяв страх, бо з носа і з рота у нього йшов вогонь, зі страшною швидкістю розлітаючись у всіх напрямках”.

Один із самих детальних описів загадкових об’єктів, які нагадують НЛО, можна знайти в спогадах абатиси Хільдегарди Бінгенської (1098–1179) з Німеччини (XII ст.). Хільдегарда народилась у сім’ї вільних дворян, яка була на службі у графа Шпонхайма, наближеного

Хохенштауфенського імператора. Вона була десятою дитиною, хворобливою з самого народження. З молодих літ Хільдегарда переживала видіння. Можливо, через це чи через політичну вигоду, Хільдегардині батьки запропонували її як десятину церкві у віці восьми років. Згодом вона стала засновницею монастиря, розташованого на березі Рейну, поблизу Бінгена. Протягом усього свого життя черниця продовжувала переживати численні видіння. У 1141 вона отримала Боже провидіння: “Запиши усе, що ти побачиш та почуєш”.

Хільдегарда зібрала свої видіння в “Три книги видінь і одкровенень”. Перша і найважливіша Scivias або “Знай Шляхи” (“Know the Ways”) була завершена у 1151. “Книга заслуг життя” (Liber vitae meritum або “Book of Life’s Merits”) та “Господня діяльність” (De operatione Dei або “Of God’s Activities”) також відомі як “Книга робіт провидця” (Liber divinorum operum або “Book of Divine Works”). У цих томах, які писались упродовж усього її життя аж до смерті, вона вперше зобразила кожне видіння та потім інтерпретувала їх. Розповідь про її видіння була пишно прикрашена під її керівництвом, як було припущено іншими монахинями у монастирі, у той же час інтерпретацію видінь проводив монах Фольмар, додаючи зображення цих видінь. Книга була знаменита у Середні віки та вперше видана в Парижі у 1513.

Книги містять опис дивовижних, технічно досконалих пристроїв, порівнянних із сучасними уявленнями про технології НЛЮ. З твору стає зрозумілим і те, що Хільдегарда відчувала, ніби щось пронизує її видіння. Вона пише: “Це трапилося в літо 1141 від втілення Бога-Сина, Господа нашого Ісуса Христа. Мені тоді було 42 роки і 7 місяців. З ясного неба раптово зійшло блискуче вогненне світло. Воно пронизало все моє єство і наповнило моє серце і всі груди мої, немов палаюче полум’я; вогонь цей не обпалював, але був вельми гарячим, подібно до того, як сонце зігріває всі речі, на які падають промені під час його перебування в зеніті...”.

Після раптового осяяння її почали відвідувати різноманітні видіння: “Це було щось на зразок великої гори кольору блискучого заліза. На ній, як на троні сидів Хтось, оточений яскравим сяйвом, що пишність слави його засліпила мої очі. По обидва боки від нього тягнулися подоби легкої тіні, наче крила небаченої довжини і ширини. А перед ним, біля підніжжя гори, стояло щось, сповнене очей. Там я побачила інший милостивий образ у безбарвному вбранні, але в білих черевиках. Від голови його виходило настільки світле сяйво, що падало на все, що перебувало на тій горі так, що я була не в силах поглянути йому в обличчя. Але тут від Того, хто сидів на горі, як на престолі, вийшов дощ іскор, що осяяв це бачення милостивим світлом. У самій же горі я бачила безліч маленьких віконць, у яких з’являлися то бліді, то яскраво-білі людські голови”.

Хільдегарда спостерігала цей таємничий дивовижний об'єкт неодноразово і описує його досить докладно: "По цьому я побачила якесь величезне темне створення, видом схоже на яйце, звернене гострим кінцем угору, посередині расширене, а внизу знову звужене. Зовнішній покрив його складався з вогню, що світиться, а під ним виднілося щось, схоже на темну шкіру. І у вогні тому перебувала сяюча червона вогненна куля такої величини, що весь образ був висвітлений світлом, що виходить від нього. Над ним видно було три факели вгорі, які своїм вогнем підтримували кулю, щоб та не впала. І куля та багато разів піднімалася вгору, і палаючий вогонь піднімався назустріч їй, так що її полум'я вивергалось. Після цього вона поверталася назад, і назустріч їй бив сильний холод, так що вона негайно прибирала своє полум'я. Від вогню, яким був оточений звідусіль образ той, виходив вітер з вихорами, а від шкіри, що знаходиться під вогнем, виходив інший вітер зі своїми вихорами, які з усіх боків оточували образ. Усередині тієї шкіри знаходилося похмуре полум'я, і воно було настільки жахливе, що я не в силах була дивитися на нього. І полум'я те грізно потрясало шкіру ударами грому, грозовими вихорами, градом з великих і малих каменів, вельми гострих на вид. І коли почався великий шум, знову спалахнув сяючий вогонь, а вітри й повітря прийшли в рух, так що знову заблищали блискавки, і загримів грім, бо вогонь той утримував у собі перший порив грому". Чим це не опис інопланетного корабля?

Далі абатиса описує щось на зразок битви між представниками двох інопланетних цивілізацій, тобто між білими і червоними "кулями": "У тому повітрі я помітила велику, розпечену до білого вогненну кулю, над якою ясно виднілися на висоті два палаючих факели. Вони утримували кулю на тій висоті, щоб вона не вийшла за окреслене коло свого шляху. А в тому повітрі повсюди було безліч світлих куль. Біла куля тим часом то посилювала, то приглушувала своє сяйво. Потім вона повернулася, опинившись під вищеназваною червоною кулею, і з новою силою запалила від неї своє полум'я і передала полум'я іншим малим кулям. У повітрі ж виник вітер, який своїми вихорами поширився у всіх напрямках всередині сказаного утворення. Під повітрям тим я побачила смугу диму і під нею – білу шкіру, яка поширювалася тут і там, розсіюючи вогкість по всьому утворенню" [9].

Вільям Малсбері зазначає: "У перший тиждень посту, в п'ятницю 16 лютого (у 1105 – *І. М.*), увечері, з'явилася дивна зірка, яка потім на деякий час спалахувала щовечора. Вона виникала на південному заході і сама здавалася маленькою і темною, але світло, що йшло від неї, було дуже яскравим і виглядало як промінь, спрямований па північний схід. Один раз здалося, що він почав світити у зворотний бік, у напрямку до зірки. Дехто розповідав, що приблизно в той же період часу бачив інші

невідомі зірки, але ми не можемо беззастережно констатувати це, оскільки самі їх не бачили. Напередодні Великої середи перед Великоднем у небі були видні два повні Місяці, один на сході, інший – на заході; в цей день Місяць мав 14 днів”. Чи не були ці місяці насправді НЛО?

Є опис незвичайних об’єктів і в “Історії Англії”, авторство якої приписують Мат’є Паризькому: “9 квітня 1077. Цього року (1077 – *I. М.*) у Вербну неділю, приблизно о 6 годині, в абсолютно безтурботному небі біля сонця з’явилася величезна зірка.

...У тринадцятому році життя тут (в Англії в 1100 – *I. М.*) і за кордоном було зовсім іншим, усі відчували великий страх перед дияволом, який з’являвся перед людьми в лісових хащах і пустельних місцях. Він розмовляв з перехожими.

...Цього року була незвичайна поява комети. Пронісшись зі сходу, вона пішла в небеса, рухаючись не вперед, а назад” [6].

Маємо й інші повідомлення (Історія Англії) щодо подібних з’явлень: “У той час (у 1227 – *I. П.*), як у Німеччині магістр Олівер молився (за хрестоносців – *I. М.*), перед усіма в повітрі стало Розп’яття, з приводу чого деякими прелатами були відправлені опечатані листи до Паризького університету і там оголошені”.

Ці сяючі хрести, за описами, нагадували знамените небесне розп’яття, побачене, згідно церковних хронік, в 312 н.е. римським імператором Константином I Великим і всім його військом, спонукавши його ввести християнство як державну релігію. Щасливим середньовічним літописцям було дозволено наївно писати про все, що бачили люди [8].

Дослідник XX ст. Гарольд Уілкінс звертає увагу на опис чудесного явища, який наводився й іншими відомими авторами [8]: “Опівночі Обрізання Господнього (1 січня за стар. ст. – *I. М.*) в 1234 в ясному безхмарному небі, на якому світили зірки і восьмиденний Місяць, раптово з’явився якийсь великий корабель чудесного кольору, витонченої форми і хорошої оснастки. Деяким ченцям обителі святого Альбана... котрі спостерігали його протягом довгого часу, здавалося, що його обшивка розфарбована. Потім він почав зникати”.

А в цитованій “Історія Англії” є й таке повідомлення: “Приблизно в той же самий час (1236 – *I. М.*) у місяці травні вздовж кордону між Англією та Уельсом на небосхилі з’явилося бачення численних озброєних солдатів, готових до бою. Це здавалося неймовірним усім, хто про це чув, однак про подібні ж речі написано в “Другий книзі Маккавеїв”. Подібне ж небесне воїнство бачили і в Ірландії, про що нам стало відомо від близької рідні герцога Глочестерського”. Це знамення дуже нагадує “кавалерію”, що з’явилася в палестинському небі в 168 до н.е.

Про аналогічні знаки, що передували руйнуванню Єрусалима римлянами в 70 році н.е., писав Іосиф Флавій [8].

З того ж джерела дізнаємося: “На сімнадцятий день (1254 року – *І. М.*) якісь чужі “кораблі”, рухомі поривами вітру, почали наближатися до землі. Величні і прекрасні, вони мали такелаж і озброєння, небачені в наших краях. Вони причалили неподалік від Бервіка. І коли тих, хто знаходився на них, запитали, хто вони, ці люди або не захотіли відповідати, або не могли зрозуміло пояснити, ким вони були і звідки з’явилися. Ніхто з воїнів не розумів їхньої мови, і вони були відпущені з миром. На морі бачили й інші кораблі, схожі на ці” [8]. Чиїми були ці кораблі, Мат’є Паризькому так і не вдалося з’ясувати. Але якби він дізнався, що вони прибули з Космосу, напевне так би й написав!

Дослідники цитують “Хроніку Ланеркоста”, яка розповідає про визначні події на території Англії і Шотландії в часи правління Едуарда III (1312–1377). Тут є опис спроби викрадення прибульцями одного з землян: “У 1289 старий пастух Джон Фраунсіс, замість того щоб іти до церкви, пас череду в Дальтонському лісі під Річмондом, в Англії. З’явилися “духи повітря”, безформні “гноми”, які почали наносити йому удари, від яких у нього захворіло все тіло. Вони намагалися підняти його вгору, але він міцно вчепився за землю, звернувши свої помисли до Пристрастей Господніх, доки духи, нарешті, зрозумівши марність своїх зусиль, не полетіли. Він доволікся до будинку, тиждень пролежав у ліжку і розповів про те, що трапилося всім своїм друзям”. Відомо також, що 27 липня 1295 в небі Шотландії з’явилися червоні “щити” з гербами короля Англії. Велика їх кількість зайняла весь небосхил.

Об’єкти сигароподібної форми були помічені в 783 і в 1104 над Телькауном (Англія) – остання “сигара” супроводжувалася невеликими “дисками”; в 848 і 1527 вони були помічені над Францією, в 1619 – над озером Урі (Швейцарія). Літаючі об’єкти у формі щитів або дисків спостерігалися також у 776 при облозі замку Зігбург в Німеччині, у 1209 над абатством Байленд в Англії, в 1553 над Стокгольмом. Відомі також приклади, коли кілька літаючих об’єктів з’єднувалися в один, як це було в 1167 над Англією. У 1461 об’єкт над містом Аррос (Франція) почав переміщатися по спіралі. Зафіксоване зависання об’єктів “куль” у 1433 над Ніццою, в 1551 – над Ліссабоном, у 1571 – над Римом (його спостерігав папа Пій V), і в 1636 – над Лейпцігом [2; 5].

Відомо також чимало випадків, коли спостерігалися цілі групи літаючих об’єктів. Так, у 1104 в небі над Англією було помічено великий сигароподібний об’єкт, навколо якого крутилося кілька світлих “дисків”. Але особливо дивно виглядала поведінка груп невідомих об’єктів, маневри яких справляли враження протиборства між ними.

Хроніки, літописи та інші середньовічні рукописи містять згадки про сімдесят знамень, що спостерігалися протягом XII і XIII століть. Серед них були об'єкти у вигляді небесних хрестів, які надихали набожних християн, але ставили в скрутне становище саму церкву. Ось опис одного з таких з'явлень (Вільям Ньюберійській. Англійська історія) у 1189 році: “Через годину пополудні жителі багатого села Данстепл над великою дорогою, яка веде в Лондон, на безхмарному небосхилі з подивом побачили сліпучі молочно-білі обриси знака нашого Господа з фігурою розіп'ятого чоловіка, як його зображують у церкві в пам'ять про Пристрасті Господні і для поклоніння правовірних” [8].

Вочевидь в Середні віки знайомство інопланетян із населенням Землі тривало. Вони могли спостерігати, як розвиваються наша архітектура, мануфактури, сільське господарство, як людство долає мор, чому, відновлює свою чисельність, яка різко впала після повальних епідемій та інших бід. З'явлення НЛО ідуть у тому ж ритмі, що й раніше. Контактам, зрозуміло, заважала релігійність, що піднялася до фанатизму, “полювання” на відьом, часті війни. Разом з тим розвиток філософії, зростання грамотності призводять до того, що описи в аналах міського та церковного життя стають більш конкретними і деталізованими.

Ще в епоху раннього християнства народився міф про Святий Грааль, легендарну кам'яну чашу, з якої Ісус пив під час Таємної вечері. Вона нібито звалилася з неба і завдяки ній могли відбуватися різні чудеса – виліковувались рани і хвороби, омолоджувались старі, без числа годувалися люди, які приходили бенкетувати в замки. Однією з чудових особливостей чарівного виробу з каменю була його здатність створювати ордени своїх захисників. На своїй зеленуватій поверхні він поміщав імена членів ордена, їх місце народження, статі. Ці записи гасли, а потім знову запалювалися:

“Грааль – це камінь особливої породи.
На нашу мову поки що перекладу немає.
Він випромінює чарівне світло!
Та як потрапити в Граалеве братство?
На камені зумій ти напис прочитати!
Він час від часу там з'являється
Показуючи ім'я, рід і плем'я,
А також ще і статі тої особи,
Яка покликана служити до кінця Граалю.
Чудовий напис цей нічим не стирається,
А після прочитання, слово за словом,
Гасне, щоб з'явився знову
Подальший список у визначений час
І також, прочитаний, погас...”.

А по п'ятницях з неба злітала до Грааля біла голубка, приносила “білі облатки” і клала їх на Грааль, щоб його сила “не скінчилася”. Ось як розповідається про це в поемі “Парсіфаль” (1200–1210) Вольфрама фон Ешенбаха (бл. 1170 – бл. 1220): “Того ж дня до Грааля приходить звістка, в якій закладена величезна сила. Сьогодні Свята П'ятниця, і всі чекають, коли з неба спуститься голубка. Вона приносить маленьку білу облатку і залишає її на камені. Потім, виблискуючи білизною, голубка знову злітає в небо. Завжди в Святу П'ятницю вона приносить до каменя те, про що я говорив і від чого камінь знаходить ніжні пахощі напоїв та їжі, кращі з тих, які тільки можуть бути на землі” [11].

Все це разюче нагадує дію комп'ютера на батарейках, які були необхідні, щоб записи в “камені” не стиралися і він діяв, даючи поради, надаючи медичне сприяння і т.д. Тільки доводиться нагадати, що менестрель фон Ешенбах писав свій твір про Грааль на початку XIII ст., а події, які там описувалися, відносилися і зовсім до легендарної епохи лицарів Круглого столу короля Артура. Вчені не можуть датувати ці легенди, але прообраз короля Артура сходить до VI ст.

А що, коли “сонм ангелів”, котрий, як написано в “Парсіфалі”, залишився на землі, був насправді частиною космічної експедиції, що вивчала земне суспільство, а потім відбирала собі помічників із числа найздібніших людей і зв'язувалася з ними через цей пристрій? А “біла голубка” була передавальним пристроєм, на сучасній мові – “спусковим апаратом”? І тільки в уяві людей, які могли все це в період раннього християнства сприймати не інакше, як диво, події набули магічного відтінку? [2].

У латинському рукописі хроніки Емплфортського абатства (Англія) мовиться про те, що “в один із днів 1290 над головами переляканих ченців з'явилося величезне овальне сріблясте тіло, схоже на диск, яке повільно пролетіло над ними, викликавши великий жах”.

За розрізненими відомостями, залишеними нам літописцями, в епоху Середньовіччя прибульці неодноразово влаштовували “розборки” в небі. Влітку 1355 безліч людей спостерігала над територією Англії скупчення небесних кулеподібних об'єктів, оточених червоним і блакитним світінням. Вони переміщалися по вельми хитромудрих траєкторіях, немов билися один з одним. Потім армія “червоних” почала здобувати перемогу над “блакитними”, які поспішно опустилися на землю, тобто приземлилися.

У 1461 невідомий об'єкт, що летів над містом Аррос (Франція), раптово почав переміщатися по спіралі. У 1490 в Ірландії над дахами будинків кілька разів пролетів сріблястий дископодібний предмет, залишаючи за собою довгий слід. При його прольоті на дзвіниці зірвало дзвін.

У квітні 1561 над німецьким містом Нюрнберг з'явилася велика кількість літаючих “плит” і “хрестів”, а також два величезних “циліндри”, з яких вилітали групи “куль” і “дисків” блакитного, червоного і чорного кольорів. Одночасно в небі маневрували “диски” тих же кольорів. Протягом години тривав небесний бій, під час якого деякі об'єкти знижувалися або падали на землю в околицях міста, знищуючи один одного. Це “світопреставлення” привело всіх мешканців Нюрнберга в справжній жах [2; 7]. Збереглися гравюри, на яких зображені масові появи кулеподібних сяючих об'єктів у 1561 над Нюрнбергом і в 1566 – над Мюнстером.

А в серпні 1566 над Базелем теж спостерігалися в небі великі “похилі труби”, з яких з'являлися червоні “кулі”. У той же час поблизу було помічено велику кількість чорних сферичних тіл, що летіли на великій швидкості до Сонця. Через деякий час вони здійснили напівоберт і почали зближуватися одне з одним, ніби зображуючи повітряний бій, коли промені Сонця заважають спостерігати за атакуючим противником. Деякі з об'єктів ставали полум'яно червоними і ніби “з'їдали” один одного [2; 10].

Ще одне свідчення про викрадення людей залишив Ренварт Кісат, писар міста Люцерн: “У рік 1572, місяця ноемврія, в 15-й день, мій земляк, на ім'я Ханс Бухманн, що його також називають Кріссбюлером фон Ромершвілем, службовець із Роттердамської контори, якому вже виповнилося 50 років, довів до мого відома, що одного разу він, маючи багато доручень від начальства, несподівано пропав казна-куди. Чотири тижні потому від зниклого прийшла звісточка, що він знаходиться в Мілані. Нарешті, на Стрітєння, наступного, 1573 року (2 лютого, тобто через два з половиною місяці після свого зникнення), він повернувся додому, втративши волосся на голові, бороду і навіть брови; при цьому обличчя і голова його були розбиті і покриті синцями. Як тільки влада дізналася про це, вона провела особливе дізнання, свідком якого я був”.

Що ж трапилося з потерпілим від невідомої сили в той нещасливий день? Прямуючи в містечко Земпах, щоб виконати доручення, він забарився і проблукав аж до вечора. Щоправда, він випив, але не так, щоб дуже багато. Він хотів повернутися додому, проте йому довелося провести ніч, яка насувалася, в лісі. Біля Вальштатта, де колись сталася Земпахська битва, щороку в самий її день чутні дивні звуки, гуркіт і виття, які спочатку нагадують дзижчання цілого бджолиного рою, потім звідусіль починають лунати звуки гри на невідомих струнних інструментах, що ввергло його в зневіру і печаль, бо він ніяк не міг зрозуміти, куди він потрапив і що з ним діється. Проте він зібрався з силами, стиснув зброю і приготувався постояти за себе. Але потім він на цілу

годину немов збожеволів, втратив зброю і камзол, капелюх і рукавички. Одночасно з цим якась сила підняла його в повітря і перенесла в якісь чужі краї, так що він ніяк не міг зрозуміти, де ж він. Його мучили болі і паління на обличчі і по всій голові; до того ж він начисто позбувся волосся і бороди. Нарешті, коли минуло вже 14 днів з моменту його зникнення, він і опинився в місті Мілані, де якийсь німець-гвардієць одразу впізнав у ньому свого земляка [12].

Від Середньовіччя дійшли допитливі малюнки НЛО у формі “літаючої тарілки” або конусоподібного апарату, які зустрічаються на монетах, картинах, іконах, гравюрах і гобеленах. Цікаво, що автори незвичайних малюнків зображують непізнані об’єкти майже однаково. При цьому є замальовки і зі сценами небесних битв між дивними об’єктами у вигляді труб, червоних і чорних куль тощо [13].

Цікавий випадок спостерігався в 1646 в місті Кембриджі (Англія), де на очах у глядачів вогненна “куля”, що оберталася, спочатку приземлилася за містом, а потім “злетіла і помчала з величезною швидкістю”.

Спостерігалися також “щити”, які в Центральній Європі з’явилися в 776 при облозі замку Зігбург, а в 1520 – над Ерфуртом. Тут спостерігали велику “кулю”, що супроводжувалася двома маленькими “кульками”, причому з великої “кулі” був випущений обертовий (!) промінь. 5 грудня 1577 близько Тюбінгена з’явилися “жовті, як шафран, хмари”. За свідченням якогось П’єра Буерто, “з цих хмар вийшли тіла, які нагадували великі і широкі шапки” [2].

У Європі справді збереглося чимало зображень невідомих небесних об’єктів, які спостерігали в Середні віки. У Верденського музею зберігається зображення НЛО у формі “сигари”, зроблене в 1034. У Стокгольмському кафедральному соборі є зображення п’яти “літаючих тарілок”, що з’явилися в небі в 1553; в Цюрихській ратуші – дископодібних об’єктів, що баражували в 1547 і 1558 [13].

Наведені приклади підтверджують припущення про те, що і в Середні віки спостерігалися польоти якихось дивних об’єктів, які за формою і діями дуже нагадують сучасні НЛО [5]. Чимало цікавих фактів, близьких до тих, що фігурують в історіях про близькі контакти третього роду й історіях з викраденнями людей прибульцями, зібрали фольклористи. Досить поширеним середньовічним сюжетом були казки про “підміну” дітей ельфами. У деяких казкових сюжетах викрадаються навіть вагітні жінки і матері-годувальниці. Згідно з тодішніми віруваннями, мета ельфів-викрадачів полягала у збереженні та покращенні народу ельфів – це жваво перегукується з думками сучасних уфологів про мету інопланетної абдукції [7].

У Середні віки на півдні Нижньої Саксонії люди розповідали страшну історію. Вони говорили, що в церкві, яка стоїть на ринковій

площі міста Айнбек, іноді з'являвся таємничий сірій чоловічок. З ним постійно стикався церковний сторож, який вважав за краще робити вигляд, ніби не бачить його. Чоловічок не заподіював сторожу ніякої шкоди. Проте, одного разу сторожа, що став через цього маленького потворного чоловічка об'єктом насмішок, знайшли в церкві зі зламаною шиєю. В одну з неділь під час служби у новій церкві Айнбека теж раптом з'явився сірій чоловічок. Через велику пожежу, що незабаром сталася в місті, його жителі визнали, що появи чоловічка були поганою ознакою [7].

У збірці казок, зібраних в тій же місцевості в порівняно пізній час, наводилася одна казка, дія якої відбувалася в Середньовіччя. У ній розповідалося, що якась мешканка Нижньої Саксонії вночі лежала в ліжку. Несподівано згасло світло. До її слуху долинув скрип дверей. Вона швидко схопилася з ліжка, увімкнула світло і побачила огидного карлика, який тримав на руках її новонароджене дитя, тоді як в колисці замість нього лежав дивного вигляду виродок. Жінка закричала й зуміла вирвати свою дитину з рук карлика. Той незбагненним чином зник, залишивши в колисці маленьку істоту. Із співчуття жінка, у якої було багато молока, вирішила вигодувати і його, але виродок відмовлявся брати груди і незабаром помер від голоду [7].

Часом же навпаки, контакти з прибульцями в Середні віки носили вельми сприятливий характер як у церковному, так і в світському житті. При цьому контактери набували здатності лікувати людей або демонстрували нові творчі таланти. Так, розповідається, що швейцарський національний святий Ніколас фон Флюе одного разу заночував у чистому полі і раптом "...в небесах виникло сяйво; він відчув у животі страшний біль, немов хтось розпорів його ножем, і потім йому було велено повертатися додому в Ранфт, що він і зробив, як тільки розвиднілось". Тоді ж, у 1467, колишній суддя і член кантональної ради прийняв доленосне рішення і віддалився у відокремлену печеру в долині Ранфт. Якщо вірити легенді, він провів там двадцять років, абсолютно не беручи їжу. Одного разу святий Ніколас побачив, як у небі з'явилося чотири "кораблі", які потім опустилися в долину Ранфт, і зрозумів, що саме там знаходиться місце, де слід підносити хвалу Господу [7].

У середньовічних переказах збереглися й відомості про самі "кораблі" прибульців. У контексті "підмінених" немовлят нерідкі згадки про сталевих "птахів". Ось про що оповідає одна з історій тих часів: "Кваква – великий і сильний птах, який літає тільки ночами. Його називають також залізним птахом через потужні крила, якими він убиває всіх, хто наважиться наблизитися до нього. У нього гучний голос, і літає

він з дуже великою швидкістю. Варто почути його поблизу, як в наступну мить він опиняється в годині ходьби”.

З цього приводу німецький уфолог Марко Штромайєр цілком резонно зауважує: “Цей опис скоріше підходить до металевого літального апарату, ніж птиці. Надзвичайно цікавий переказ, який говорить на користь гіпотези активної діяльності представників позаземних цивілізацій у середньовічній Європі”. Воістину, жодна держава світу в ті часи не будувала літальних апаратів, важчих за повітря (це стало можливим тільки з кінця XIX ст.). Навіть повітряних куль тоді ще не було (перша повітряна куля була винайдена братами Монгольф’є у 1783). Тому “птаха кваква” цілком міг виявитися продуктом позаземної цивілізації [7].

На багатьох фресках, іконах, архітектурних деталях храмів доби Середньовіччя можна простежити, як уже зазначалося, зображення чи ліпні фігурки істот, які нагадують космонавтів. Часто сцена Вознесіння зображує Христа таким, що підноситься на небо в літаючому апараті. Причому, такі зображення зустрічаються не тільки в західноєвропейських країнах, але і в містах Східної Європи. Так, можна звернути увагу на дивну схожість мінаретів навколо храму Святої Софії в Стамбулі з ... радянським носієм для місячної програми – ракетою Н-1!

Якщо вірити повідомленням, таємничі небесні об’єкти справді не обходили своєю увагою Східну Європу. Зокрема, непізнані об’єкти відвідували нинішні території України та Росії. Так, арабський письменник і мандрівник Ібн-Фадлан у 922 з посольством багдадського аббасидського халіфа Аль-Муктадіра (908–929) відвідав володаря Волзької Булгарії хана Алмуша. Тут, на Волзі, мандрівник побачив дивне небесне явище, яке він описує таким чином: “...У першу [ж] ніч ... я побачив, як перед [остаточним] зникненням [світла] сонця, в звичайний час [молитви], небесний горизонт дуже почервонів. І я почув [високо] в повітрі гучні звуки і сильний гомін. Тоді я підняв голову, і ось недалеко від мене хмара, червона, подібна вогню, і ось цей гомін і ці звуки [виходять] від неї. І ось у ній подоба людей і коней, і ось в руках віддалених постатей, схожих на людей, які знаходяться в ній, – луки, стріли, списи і оголені мечі. І вони представлялися мені то абсолютно ясними, то лише удаваними. І ось поруч інший, подібний їм, чорний загін, у якому я побачив також мужів, коней і зброю. І почав цей загін нападати на той загін, як нападає ескадрон на ескадрон. Ми ж злякалися цього і почали просити і благати [Бога], а [жителі країни] сміються над нами і дивуються з того, що ми робимо. Ми [довго] дивилися на загін, який нападав на [інший] загін, обидва вони змішувалися разом на деякий час, потім обидва поділялися, і таким чином це явище тривало деяку частину ночі. Потім воно сховалося від нас. Ми запитали про це

царя, і він повідомив, що діди його говорили, що ці [вершники] належать до вірних і невірних джинів. Вони борються кожен вечір і, справді, з того часу, як вони існують [на світі], жодної ночі вони не бувають відсутніми в цій [битві]" [3, с. 135–136].

А ось одне свідчення одного з найдавніших літописів Русі – Іпатіївського (XII ст.): у березні 1111 в битвах з половцями на Сіверському Дінці нашим предкам на чолі з князем Володимиром Мономахом нібито двічі допомагали небесні сили. "І падали половці перед військом Володимировим, невидимо биті ангелом, як це бачило багато людей, і голови летіли, невидимо зітнуті, на землю". Після переможці запитали полонених (колодників), чому вони програли битву, маючи перевагу в силах: "Як вас така сила і многеє множество не змогли противитися, а скоро ви побігли?" А ці відповідали, говорячи: "Як ми можемо битися з вами? Адже інші їздили уверху над вами при оружжі ясному і страшному, які помагали вам?". То хіба се є не ангели, послані Богом помагати християнам?"[4].

Серед історичного матеріалу зазначеного літопису можна зустріти і такі рядки. У 1144 "було знамення за Дніпром у Київській волості: летів по небу до землі немов круг вогняний, і осталося по сліду його знамення у вигляді змія великого і стояло воно в небі з денну годину, і розійшлося" [4]. Був це метеорит чи щось інше, сказати важко. Для багатьох уфологів це є документальним підтвердженням фактів про відвідування НЛО території Стародавньої Русі.

У 1412, на восьмий день грудня, кашинський (на Московщині) князь Василь Михайлович (1395–1426), був на святі Святого зачаття в своєму селі Стражкове, і під час вечірньої служби з боку міста Кашина, що на Волзі, з'явився змій, великий і страшний, який вивергав вогонь, летів зі сходу на захід до озера і світився, як зоря. Бачили його князь Василь Михайлович і його бояри, і всі люди всіх сіл біля міста бачили його в один і той же час [2].

У Никонівському літописі, що датується XV ст., також можна знайти такі рядки: "В один із днів божественної літургії... бачили над церквою Різдва високо в небі, як простягнулася тонка хмара чи як дим тонкий вилився, білизною ж як іній чистий, світлістю подібно до сонця відзначався. Тут тоді в тонкощі і світлості хмари тієї бачили подобу "образу", що до неба піднімається" [12].

Один з літописів XVII ст. зберіг такі рядки: "Після заходу сонця в селі і в інших селах багато людей бачили на небі знамення страшне: тільки лише сонце зайшло, від цього місця, де зайшло сонце, як зірка велика і довга вийшла і з'явилася на небі, як блискавка... стояла близько півгодини. Світло був невимовне – ніби вогонь, багато хто бачив у тому світлі високо над головами людей великий образ..." [2].

Але самим “запротокольованим” з’явленням НЛО в Московії було з’явлення над Роб-озером 15 серпня 1663 (або, як кажуть у записі Кирилового монастиря, 7171 “від створення світу”). Документ, що безумовно заслуговує на довіру, детально оповідає про загадкове явище. Починаються записи так: “Панові архімандриту Микиті, панові ченцеві Матвію, панові економу ченцеві Павлу і панам ченцям Кирилового монастиря, вам, панове, працівник Івашка Ржевський... смиренно кланяється. Селянин Левка Федоров з вашого, панове, монастирського володіння Лози в селі Антушево, хутора Мису, розповів мені...”.

І далі Ржевський оповідає, як Левка Федоров разом з іншими жителями спостерігав незвичайне явище: “І коли почали співати молебень, почувся великий шум, і багато людей вийшли з церкви на сходи перед входом, і він, Левка, стояв біля входу і бачив Боже пришествя: з півночі, зі світлого неба, а не з хмар, над Роб-озером з’явився великий вогонь, рушив на південь по краю озера над водою і в усі боки бив на 12 сажнів і більше, а в боки від цього полум’я був дим, а за 20 сажнів перед ним ішли два вогненні промені...”.

Далі бачимо докладний переказ, з великою кількістю деталей, які пізніше дозволили експертам пройти слідами явища і зробити потрібні вимірювання магнітного поля. Ржевський пише, що “великий вогонь і два поменше зникли”, але з’явилися знову через годину “за півверсти від того місця, де зникли”. З’явилися “зі страшнішою, ніж у першому випадку, шириною”. Коли “куля” зависла над цим невеликим (1×2 км) озером, “рибалки на човні вирішили підібратися до неї ближче. Вони, однак, отримали опіки. Глядачі теж випробували сильний жар”. А в озері “до дна було світло... і всі бачили, як риба біжить від вогню до берега”. Озеро було освітлене на глибину 8 метрів.

У сучасному переказі письменник Ю. Росціус прагне систематизувати оповідь про розвиток тих подій. Виходить, що 15 серпня 1663 між 10 і 12 годинами дня місцевого часу почувся сильний шум і з півночі з ясного неба з’явився величезний полум’яніючий об’єкт, діаметром не менше 40 метрів, який, рухаючись у південному напрямку, спустився і почав ковзати над поверхнею Роб-озера. З передньої частини об’єкта виходили два вогненних промені, а з боків вилітав сизий дим. Пройшовши деяку відстань над озером, тіло зникло за нез’ясованих обставин. Однак невдовзі тіло знову з’явилося приблизно за півкілометра на північний захід від того місця, де зникло. Друга його поява також через деякий час закінчилася зменшенням яскравості світіння і зникненням. Ще через деякий час те ж розпечене тіло, що стало ніби більшим, яскравішим, страшнішим, з’явилося на півкілометра західніше, а потім, померкнувши, зникло.

Загальний час перебування стороннього тіла над озером – близько півтори години. Розміри озера невеликі – приблизно 2 км в довжину і близько 1 км завширшки. Під час появи цього тіла на озері в човні перебували селяни, які спробували наблизитися до нього. Спроба не увінчалася успіхом, поблизу тіла було нестерпно жарко. Світло від тіла було настільки яскраве, що видно було розташовані на глибині близько 8 метрів дно озера і риба, яка розпливлася в різні боки від вогню. Там, де вогонь при своєму рухові обпалював воду, на її поверхні з'явилася бура, схожа на іржу плівка, яку потім рознесло вітром.

Письменник намагався проаналізувати розповідь очевидця: “Що ж це було за явище? Його можна було б сприйняти за міраж, але тоді залишається неясним шум при появі тіла; спека, яку відчували люди в човні; поведінка риби, поява рудуватої плівки. Бути може, це випадок масової галюцинації? Але явище спостерігали дві групи людей, розділених відстанню в кілька сот метрів. Показання очевидців з різних груп взаємно узгоджені і доповнюють один одного низкою подробиць, у повній відповідності з положенням спостерігачів. З паперті бачили явище в цілому, без деталізації. Спостерігачі в човні зафіксували деталі, недоступні для тих, хто стояв... Що це було? Хто знає?” [10].

Випадок залишається не до кінця зрозумілим. Що потрібно було “прибульцям” в настільки скромному і настільки віддаленому від великих центрів містечку? Але, мабуть, у НЛЮ своя логіка, своя гравітаційна карта з позначками. Значить, там щось було.

Опис цього випадку потрапив до наукової літератури в 1842, будучи включеним до збірки “Акти історичні, зібрані і видані археографічною комісією” під заголовком “1662, листопад, 30, і 1663, серпень. Відповіді Кирило-Білозерського монастиря владі про метеорити, що з'явилися в Білозерському повіті” (Санкт-Петербург, 1842, т. 4).

Маємо також повідомлення з азійських країн, які можна витлумачити як дані про палеоконтакти. Так, ще в III ст. н.е. перський релігійний реформатор Мані (216–273/276) викликав інтерес у мільйонів людей тим, що став розповідати про боротьбу двох ворожих сил за владу над світом – сил світла й сил темряви. Згідно з ученням Мані – маніхейством – духовний світ людини також є “ареною” цієї космічної битви, і лише шляхом аскетизму і здійснення добрих вчинків кожен може позбутися згубного впливу темряви.

Мані став засновником релігійного культу, що поширився від Європи до Індії; культу, який синтезував елементи християнства, зороастризму і буддизму. Ця релігія “протрималася” до X ст. і справила вплив на вчення єретичних сект богомилів і катарів. Навіть великий отець церкви св. Августин у молоді роки захоплювався вченням Мані.

Віра маніхейців процвітала в Європі протягом тисячі років і все ще, як стверджують, існує в Азії.

Для уфології це вчення теж є доказом палеоконтактів. Подібно Єноху, Мані отримав свої знання від “ангелів”. З кельнського “Кодексу Мані”, книги, яка датується V ст. н.е., можна дізнатися про те, що ще в дитинстві його відвідували “ангели”: “А після його народження їй (матері Мані – *I. M.*) снилися чудові сни наяву: вона бачила, як хтось брав його, піднімав на небо, а потім повертав на землю. Часто до його повернення проходили один – два дні”. Як видно, з юним Мані творилися дивні справи; все це нагадує те, що відбувається в наші дні з людьми, про яких розповідають, що їх викрадали НЛО.

Одного разу 12-річному підлітку з’явилася таємнича істота. Згодом Мані почав називати її Двійником; вона відкрила йому велику таємницю про роль зла в історії людства. Він дізнався про втручання сил темряви у створення Космосу. Він також дізнався, що у великій битві між добром і злом сили зла здобули уявну перемогу.

Коли молодій людині виповнилося 24 роки, її “небесний” учитель або Двійник (аль-Таумі) посвятив Мані в таємне знання, повідавши про небачені речі: “До того часу як я виріс... я дізнався від нього про Батьків Світла і про все, що відбувається на кораблях (?). Він відкрив переді мною чрево колони, де приховані неймовірні сили, на ній Батьки подорожують угору...”.

Історики релігії, щоправда, стверджують, що під “кораблями” і “колоною” малися на увазі Сонце і Місяць. Але ці тлумачення здаються натягнутими. Маніхейцям було відомо про геліоцентричну будову світу. У книзі навчань Мані йдеться про планети, які прив’язані до кіл небесної сфери і утримуються на них за рахунок швидкого обертання!

У “Кодекс Мані” включено декілька одкровень – в одному з них йдеться про таке: “Ангел цей узяв мою руку в свою і забрав мене геть зі світу, що був мені відомий, в інше місце, що було величезне. За своєю спиною чув я гучний шум... У грудях я відчув важкість, усе тіло моє тріпотіло, від швидкості польоту хребет мій трясся (!), суглоби ніг моїх мало не вивихнуло”.

Майже дві тисячі років тому, коли з’явилися ці записи, люди навряд чи усвідомлювали ефект, викликаний прискоренням. Але те, що випробував Мані, можна порівняти з описом відчуттів американського вченого і астронавта Джозефа Персівала Аллена (здійснив два космічні польоти – в 1982 і 1984) під час старту “Шаттла”: “Коли маршові двигуни заводяться, екіпаж корабля відчуває, як десь глибоко під ним розгорається ревучий вогонь... Астронавти всім своїм тілом відчувають грім, з яким вони злітають: болісний гуркіт, потік енергії, який вибухає під

ними, і величезне прискорення... Коли корабель злітає, сила прискорення утискує екіпаж у крісла. Шаттл піддається величезним вібраціям, і хоч кожен член команди носить на голові захисний шолом, неймовірний шум, що стоїть у кабіні, прекрасно відчувається”.

“За мільйони років свого розвитку Земля була відкрита і не раз відвідувалася”, – вважає німецький уфолог Ульріх Допатка [10].

До більш пізнього періоду часу відносяться події, які викладені в стародавній японській хроніці “Ніхонгі”: “У 637 велика зірка пропливла зі сходу на захід, подаючи громоподобний звук.

...На сьомий день другого місяця весни в 640 зірка увійшла в Місяць.

...Восени 642, на дев'ятий день сьомого місяця за часів правління імператриці Аме-Тое-Токар-Ікас-хи-Тараси-Хімея, запрошена зірка увійшла в Місяць.

...Восени, 661, першого дня восьмого місяця, наслідний принц перебував при останках імператриці... Тим вечором на вершині гори Асакури був демон у великій шапці (НЛО? – *І. М.*), що поглядав на похоронні ритуали. Всі люди, побачивши його, вигукнули від подиву” [2].

У 934 дивний об'єкт спостерігався в Китаї; у процесі польоту він неодноразово змінював форму. А в 1015 в Японії з двох маленьких об'єктів, що летіли, вилетіло по кілька “куль” менших розмірів, які світилися. Відомі також приклади, коли кілька об'єктів летіли, з'єднавшись в один, як це було в 989 і 1423 над Японією. У країні висхідного сонця в Середні віки НЛО спостерігали неодноразово. Літаючі об'єкти у формі щитів і дисків спостерігалися над Японією і в 1133. Причому, в перерахованих випадках літаючі об'єкти випускали “промені” [5].

За словами Мат'є Паризького, хрестоносці, які обложили Єрусалим, теж спостерігали різні картини. У 1096 році “батальйони йшли по повітрю”, а в 1098 “кіннота скакала через небо”. У 1099 “з гори Олів якийсь сяючий прекрасний воїн змахнув щитом на знак того, що нашому війську треба виступити назустріч ворогові і відновити битву. Натхненний цим знаком, герцог Годфрід, голосно вигукуючи, швидко скликав усіх своїх латників, і вони знову вступили в бій з таким запалом, неначе знову розпочався недавній бій” [12].

Візьмемо також новину від 1200: “ У цьому році 13 травня небесне світло зійшло на Гроб Господній. Кажуть, що Господь накреслив на небі застережливе послання Землі... і всі впали ниць, бажаючи, щоб воно не пророкувало ніяких бід. Опустившись над Єрусалимом, воно зависло над вівтарем святого Симона на Голгофі, де був розпнутий Ісус Христос” [6; 8].

Траєкторії об'єктів, що спостерігалися в Середні віки, були різними. Так, наприклад, у 557 над Китаєм вони рухалися зигзагоподібно і світилися. В інших випадках об'єкти зупинялися і зависали на деякий час над рядом китайських міст у 905, а в 1606 – над стародавньою столицею Японії Кіото [2; 5].

У ніч на 24 вересня 1235 над армією японського генерала Йоріцуми довго кружляли в небі таємничі вогні – об'єкти у формі блюдець, які світилися, протягом усієї ночі описували на небі кола і петлі. Це, як кажуть у літописі, тривало до ранку. Генерал не злякався і наказав солдатам спостерігати за цим феноменом. Зрештою хтось із його підлеглих вирішив, що це просто вітер колихає зірки, і боятися нічого!...

12 вересня 1272 за велінням влади повинні були обезголовити відомого по всій окрузі священослужителя на ім'я Нітірен. Незадовго до страти в небі раптово з'явився яскравий і блискучий об'єкт, за розміром рівний повному Місяцю. Злякані небесним знаменням, чиновники визнали за благо помилувати улюбленого в народі Нітірена [7].

Згодом бельгійський монах-єзуїт Альбер д'Орвіль спостерігав незвичайне явище у Лхасі (Тібет). Його опис практично не відрізняється від розповідей очевидців цього феномена в наш час: "Листопад 1661. Мою увагу привернуло щось, що рухалося в небі. Я спочатку подумав, що це був птах невідомої породи, який водиться в цій країні. Але при наближенні це набрало обрисів здвоєного китайського капелюха (типова форма літаючих тарілок – *I. M.*), летячи і повільно обертаючись, немов невагоме, на невидимих крилах вітру. Напевно це було дивом, чарами. Цей предмет, проходячи над містом, немов би задля того, щоб ним помилуватися, здійснив два кола і зник у туманному серпанку. Як я не напружував зір, але бачити його більше не міг. Я задавався питанням, чи не зіграла зі мною жарт висота, на якій я перебував, однак, помітивши поблизу ламу, запитав його, чи бачив він це. Закивавши головою, він сказав мені: "Сину мій, те, що ти бачив, – чаклунство. Істоти з інших світів століттями борознять океани Космосу. Вони принесли просвітлення розуму першим людям, що населяють Землю. Вони забороняли будь-яке насильство і вчили любові один до одного. Проте їх вчення було подібне до насіння, яке було кинуте на камінь і не дало сходів. Ми добре приймаємо цих світлих істот, і вони часто спускаються біля наших монастирів, навчаючи нас і розкриваючи речі, втрачені багато століть тому під час катаклізмів, що змінили вигляд світу".

Зазначимо, що аналогічний об'єкт під час експедиції в гори Тибету 5 серпня 1926 спостерігав також відомий російський художник і дослідник М. К. Періх (1874–1947). У "Серці Азії" (Нью-Йорк, 1929) він писав: "І ми помічаємо – на великій висоті щось блискуче рухається

в напрямку з півночі на південь. З наметів принесли три сильних біноклі... Ми спостерігали об'ємисте сферичне тіло, що виблискує на сонці, ясно видиме посеред синього неба. Воно рухається дуже швидко. Потім ми бачимо, як воно змінює напрямок більш на північний захід і ховається за сніговим ланцюгом Гумбольдта”.

У Середні віки приходили новини про інопланетян і з-за океану. Так, у 1517 у вахтовому журналі одного з кораблів ескадри іспанського конкістадора Хуана де Гріхальви, що знаходилася біля півострова Юкатан у Мексиці, було записано, що над щоглами кораблів з'явився дивний об'єкт, який потім завис на 3 години над селищем Куотзакоалка, випускаючи яскраві промені. А в 1639 об'єкт, що світився, був помічений під час зигзагоподібного руху над Бостоном [2].

Висновки. Таким чином, Середньовіччя залишається останньою “темною добою”, від якою дійшли не зовсім виразні релігійні свідчення про палеоконтакт і, свідчення, які можна витлумачити як описи палеовізитів на нашу Землю інопланетян. Незважаючи на такий характер даних джерел, вони є неоціненною теоретичною базою, яка дає змогу по-новому подивитися на історичне минуле нашої планети, її місце у Всесвіті, специфіку існування й розвитку різних форм життя в різних куточках безмежного Космосу, а значить, і на вірогідність контактів між ними.

Література

1. Беда Достопочтенный. Церковная история народа англос [Электронный ресурс] / пер. В. В. Эрлихман. – СПб. : Алетейя, 2001. – Режим доступа : <http://www.sedmitza.ru/lib/text/440459/>.
2. В Средние века – НЛО. Они уже здесь... [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.e-reading.co.uk/chapter.php/145180/23/Zamoiiskiii_-_NLO._Oni_uzhe_zdes%27....html.
3. Ковалевский А. П. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг. / ст., пер. и коммент. – Харьков : Изд-во Гос. ун-та им. А. М. Горького, 1956. – 345 с.
4. Літопис руський [Електронний ресурс] / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця ; відп. ред. О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1989. – XVI+591 с. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/litop/lit.htm>.
5. Наблюдение НЛО в средние века [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://svetra.ru/NLO_2.htm.
6. Небесные знамения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kosmopoisk.nm.ru/zagadka20.htm>.
7. НЛО в Средние века [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vseprokosmos.ru/ufo23.html>.
8. НЛО и инопланетяне. Хроника странных событий в средние века [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mysterylife.ru/xronikanlo2>.
9. Палеоуфология [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ufolog.ru/publication/3690>.

10. Палеоуфология, НЛО прошлого [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tainy.net/40-paleoufologiya-nlo-proshlogo.html>.
11. Парцифаль / пер. со средневерхненемецкого Л. Гинзбурга // Средневековый роман и повесть. – М. : Художественная литература, 1974. – С. 261–578.
12. Симонов В. А. Внеземной след в истории человечества [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.smoliy.ru/lib/000/003/00000363/Shpagin_I_letayuschie_tarelki6.htm.
13. Факты появления НЛО в Средние века. Изображения НЛО [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sekretmira.ru/2012/12/10/fakty-poyavleniya-nlo-v-srednie-veka-izobrazheniya-nlo>.
Отримано 20.01.2014

Summary

Mozgovyi Ivan. “Interstar wanderers” on the celestial panorama of Middle Ages.

Reports of numerous medieval documents (chronicles, biographies, etc.) mostly of a religious nature, with available evidence that can be interpreted as data about space aliens and contacts of different civilizations are analyzed.

Keywords: paleocontact, UFOs, unidentified flying object, myths, flying, aliens, creature inhabited worlds.

УДК 271.2:94(47)

Юрій ОСАДЧИЙ

ПРО ПРАВОМІРНІСТЬ АНАФЕМИ ГЕТЬМАНУ ІВАНУ МАЗЕПІ

У статті розглядаються деякі аспекти канонічності анафема Івану Мазепі, яка була оголошена йому Російською православною церквою в листопаді 1708 року. Автор аналізує погляди на дану проблему як противників анафема, так і прихильників її збереження.

Ключові слова: анафема, Мазепа, Петро I, православна церква, духовенство, політичні мотиви, церковні канони.

Постановка проблеми. Фігура Івана Мазепи – одна з найбільш спірних, загадкових і неоднозначних в історії України. Діапазон суджень про нього надзвичайно широкий: від захоплення до повного неприйняття. Він один з шанованих і клятих людей своєї епохи. Вже більше трьох століть навколо особистості Мазепи відбуваються палкі суперечки, ламаються списи, зіштовхуються діаметрально протилежні позиції і думки. Хоча різність поглядів в людському суспільстві – явище звичайне, а життя Мазепи дає чимало підстав для полеміки та дискусій. Серед різних аспектів життя і діяльності Мазепи винятково гострою в останні роки стала проблема, пов'язана з накладанням анафема на гетьмана у свій час.

Аналіз актуальних досліджень. У першому спеціальному дослідженні про Мазепу, автором якого став М. І. Костомаров [9] (його монографія “Мазепа” вперше була опублікована в журналі “Русская мысль” у 1882–1884 роки), анафема гетьману згадувалася як історичний факт без будь-якого аналізу на предмет її відповідності церковним канонам. Першим на політичний характер анафеми, що на думку автора суперечило церковним правилам, вказав історик української діаспори О. П. Оглоблін, книга якого “Гетьман Іван Мазепа та його доба” вийшла у світ у 1960 році в Нью-Йорку й довгий час була невідома українському читачеві [12]. Але і він не вдався в детальний розгляд зазначеного протиріччя. Такий же підхід притаманий і для праць сучасних українських істориків О. О. Ковалевської [7], С. О. Павленко [13], П. Р. Чухліба [17] та інших. У подібному ключі про анафему Мазепі пише й російська дослідниця його життєвого шляху Т. Г. Таїрова-Яковлева [15]. Останнім часом полеміка навколо анафеми Мазепи надзвичайно загострилася, активну участь у ній стали брати служителі церкви. На відміну від істориків сучасні богослови В. Анісімов [2; 3], А. Глущенко [5; 6], А. Новіков [10; 11] аналізують різні аспекти анафеми гетьману значно детальніше й скрупульозніше.

Метою статті є розгляд основних аргументів прихильників та противників скасування анафеми Мазепі.

Виклад основного матеріалу. Після переходу на бік Карла XII анафема на Мазепу була проголошена 10 листопада 1708 року в Свято-Троїцькому храмі міста Глухова в присутності Петра І, царських сановників, новообраного гетьмана Івана Скоропадського та представників української козацької старшини і церковної ієрархії. У Глухові до “вічного прокляття” Мазепу піддали: митрополит Київський, Галицький і Малої Русі Іоасаф (Кроковский), Чернігівський архієпископ Іоанн Максимович і Переяславський єпископ Захарій Корнилович. Крім того, українські архієреї виступили з пастирським посланням до народу, в якому сповіщали про церковне прокляття Мазепи, закликали підкорятися новому гетьману Скоропадському і погрожували відлученням від церкви всіх, хто надасть співчуття “лиходієві і клятвопреступнику” або перейде на бік ворога [4, с. 109].

Одночасно з глухівської церемонією анафема Мазепі прозвучала і в московському Свято-Успенському соборі. Тут місцеблюститель Московського Патріаршого престолу митрополит Рязанський і Муромський Стефан (Яворський), зробивши, у зв’язку з обранням в гетьмани Скоропадського, подячний молебень, звернувся до архієреїв: “Мы, собранные во имя Господа Бога Иисуса Христа, и имеющие подобно святым апостолам, от самого Бога власть вязати и решить, аще кого свяжем на земли, связан будет и на небеси, возгласим: изменник Мазепа, за

клятвопреступление и за измену великому государю, буди анафема!”. Тричі це прокляття повторили архієреї: “Анафема, анафема, анафема, буди проклят” [4, с. 109–110].

Прихильники скасування анафеми вважають, що зрада Мазепи Петру I носила не релігійний, а політичний характер. Виходячи з цього, вони заявляють, що оцінку вчинку гетьмана повинна була давати не церква, а політики. Анафема ж Мазепі, яка стала політичною розправою над ним, є абсолютно безпрецедентною [5].

Взагалі виголошення церковних анафем з політичних мотивів й справді – акт вельми сумнівний. Адже в такому разі можна дійти до абсурду і почати оголошувати анафеми і опозиції, і дисидентам, і навіть ворожим державам. До того ж в історії Росії були випадки, коли під час війн присягу царям порушували не тільки прості солдати (адже існувало ж серед них таке явище, як дезертирство), але і вищі чини, які переходили на бік супротивника. Чимало вельмож брало участь у дворцових переворотках. Але церква не винесла цим “клятвопорушникам” анафему. До речі, досить чітка, а по суті пряма паралель простежується в діях князя Андрія Курбського, який жив в епоху Івана Грозного, і гетьмана Мазепи: обидва входили в найближче оточення монархів; обидва порушили клятву царям; обоє перейшли на бік супротивників своїх колишніх покровителів; обидва воювали проти російських військ. Однак за одні і ті ж “гріхи” церква оголосила анафему Мазепі, а Курбському – ні.

У свою чергу опоненти прихильників скасування анафеми вважають, що у випадку з Мазепою було не порушення норм канонічного права, а наслідування давній традиції, оскільки анафеми за державну зраду проголошувалися і раніше. Зокрема, у 1026 році у Візантії при безпосередній участі імператора Костянтина VIII оголошувалася анафема організаторам і учасникам заклоту, який стався в місті Невпакте [11]. Ще до Мазепи Російська (офіційно – “Руська”) православна церква піддавала анафемі самозванця Лжедмитрія (Гришку Отреп’єва) і Степана Разіна. При цьому церква виходила з того, що їх анафематствование було не політичним актом, а моральною оцінкою зради. Адже цар – помазаник Божий і порушення йому клятви вже не стільки політичний, скільки духовний, церковно – канонічний злочин [7].

Супротивники анафеми вказують на те, що вона була оголошена Мазепі на вимогу світської влади, а саме, за наказом Петра I, що знову – таки заборонено церковними канонами [6]. До того часу цар практично прибрав в свої руки управління Російською церквою. Після того, як у 1700 році помер патрірх Московський і всієї Русі Адріан, Петро I заборонив обрання нового, призначивши місцеблюстителем та управителем патріаршого престолу українця Стефана (Яворського), який

до цього був митрополитом Рязанським і Муромським. Стефан цілком знаходився під владою государя і не мав ніякого авторитету [5]. Незабаром послідував ряд указів, які скоротили самостійність духовенства в державі, його незалежність від світської влади. Російська православна церква стала слухняним знаряддям у руках царя і у вирішенні ним політичних питань. Оголошена нею за указом Петра I анафема Мазепи протягом півтора століть щорічно звучала у всіх церквах Російської імперії у день Торжества Православ'я, яке відбувається в перший тиждень (неділя) Великого посту. Воно було встановлене в Греції в IX столітті, в пам'ять остаточної перемоги над ворогами православ'я – іконоборцями. У Росії чин Православ'я був введений в XIV столітті [11].

Однак прибічники збереження анафеми Мазепі вважають, що в той час архієреї Російської православної церкви просто не могли вчинити інакше. Вони прекрасно розуміли, яку небезпеку, в умовах навали шведів-протестантів, несе зрада Мазепи для православної церкви, і для Росії, як незалежної православної держави. Гетьман здійснив жахливий злочин і перед українським народом, закликавши шведів-єретиків окупувати православну Україну [3].

На думку тих, хто ратує за скасування анафеми, сумнівність її канонічного статусу визначається ще й тим, що вона була оголошена двома окремими групами архієреїв Російської церкви (в Глухові та Москві) під час богослужіння, без попереднього схвалення цього рішення Архієрейським собором – вищого органу ієрархічного управління Російської православної церкви. У православ'ї ж церковна анафема являє собою соборно проголошуване відлучення будь-якої особи від церкви [6].

У відповідь на це захисники правомочності анафеми Мазепі вказують на її одностайне визнання усіма російськими архієреями, що порівнювалося до офіційного соборного рішення. До того ж при оголошенні анафеми Мазепі у Свято-Успенському соборі в Москві, поряд з місцеблюстителем Московського патріаршого престолу митрополитом Стефаном, було присутнє все вище духовенство Російської православної церкви [11]. Заперечень не було. Ніякого жалю з приводу накладання анафеми Мазепі церковні ієрархи не висловлювали і в наступні роки.

Прихильники скасування анафеми звертають увагу на те, що вона була винесена Мазепі дуже швидко, практично одразу після його переходу на бік Карла XII [5]. Однак церква зобов'язана не тільки викривати грішників, але і, проявляючи милосердя і терпіння, закликати їх до покаяння. Тому накладення анафеми можливо лише після неодноразових марних спроб викликати каяття у вчиненні злочину, а, отже, на

його порятунком. У випадку ж з Мазепою нічого цього не було зроблено, що ясно демонструє політичне, а не канонічне підґрунтя накладеної на нього анафеми [6].

Поспішність у винесенні анафеми Мазепи, опонуюча сторона пояснює тим, що в той час православні архієреї чудово усвідомлювали, чим може загрожувати їй затягування. Насамперед, проголосивши за клятвoporушення анафему колишньому гетьману, церква, охолодила голови нових Мазеп. Крім того, архієреї не могли не віддавати собі звіт про те, яких утисків зазнала б православна церква і в Україні, і в Росії у разі перемоги шведів, спільником яких став Мазепа [10; 11].

Церква дійсно не зверталася до Мазепи з проханням до покаяння. Більш того, на наш погляд, видається абсолютно неймовірним офіційний виклик Мазепи на церковний суд, який до того ж перебував під особистим контролем царя. Та й сам Мазепа розумів, що в тих умовах принесення покаяння перед ієрархами Російської православної церкви для нього було рівнозначним добровільній здачі Петру I з подальшими знущаннями і тортурами.

Супротивники анафеми Мазепи вважають, що вона суперечила канонам православної церкви, які в свій час були складені видатним богословом, кесарійським архієпископом св. Василієм Великим (330–379). Ці канони передбачали винесення анафем тільки за великі догматичні або дисциплінарні злочини. Тому персональна анафема у стародавній церкві застосовувалася в основному до ересіархів, які свідомо відхилялися від догматів віри, і розкольників [6]. Мазепа не потрапляв до цих категорій. Гетьман не перейшов з однієї релігійної віри в іншу, не ухилявся ні в католицизм, ні в протестантизм. У його діях взагалі не виявляється ніякої релігійної складової. Це був лише перехід на бік політичного союзника в особі шведського короля. Мазепа не був ні непримиренним єретиком, ні непримиренним розкольником [5].

З вищенаведеними аргументами важко не погодитися. Адже в ході тієї ж самої Північної війни Петро I вступав у союзи проти Швеції і з Саксонією, і Данією, де теж переважали лютеранські громади. У свій час і князі Київської Русі часто брали собі в союзники іновірців, не кажучи вже про гетьманів України домазепинського періоду. Пізніше і російські імператори укладали політичні союзи з державами, народи яких сповідували іншу віру.

Як вважають супротивники анафеми гетьману, за клятвoporушення, вчинене ним, за церковними канонами покладалася не анафема, а відлучення на певний термін від причастя [6]. Вони також стверджують, що синод Російської православної церкви і сам визнав неправочинність анафеми Мазепи, вилучивши пізніше його ім'я зі списку анафематствування [5].

Прихильники збереження анафеми пояснюють, що з чину православ'я, через втрату актуальності, постійно зникали анафематствування тим чи іншим особам. Так, суттєве скорочення імен, а їх було близько 2 тисяч, відбулося в 1801 році. Стали перераховуватися тільки єресі, без нагадування імен єретиків. Але імена Отреп'єва і Мазепи були збережені. Вони зникли лише в 1869 році [6; 11]. Отже, церковної реабілітації ні самозванця Отреп'єва, ні гетьмана Мазепи не було. Більш того, в даний час в Російській православній церкві за ініціативи правлячих архієреїв мають місце випадки відродження анафематствування Мазепи. Так, наприклад, з 2008 року це стала робити Тернопільська єпархія Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП). 8 березня 2009 року в день Торжества Православ'я проголошувалася анафема Мазепі і архієпископом Дубосарським і Тираспольським Російської православної церкви (РПЦ) Юстиніаном (Овчинниковим) [11].

Шанувальники гетьмана вважають відвертою непорядністю проклинати у церковних храмах Мазепу, який був відомий величезними пожертвами на користь православної церкви [6]. На його гроші було споруджено 26 соборів, церков і дзвіниць. Тільки в Києві завдяки пожертвуванням гетьмана вдалося спорудити і капітально реставрувати 12 церков. Це Миколаївська церква на Печерську, Троїцька і головна церква Лаври, Братська церква на Подолі та інші. У 1690–1696 роки було реставровано храм Святої Софії, який з кінця XVI століття стояв без даху і руйнувався. Храми та церкви, до яких доклав руку Мазепа, є в Переяславі, Глухові. Чернігові, Батурині, поблизу Лубен та інших місцях. Зусиллями і коштами славного гетьмана будувалися храми і за межами України [16].

Однак, як вважають прибічники збереження анафеми, щедра церковна благодійність Мазепи не повинна бути індульгенцією, що звільняє його від відповідальності за вчинені “злочини”. Адже в такому разі можна вчинити і заупокійну службу по Адольфу Гітлеру, так як на гроші, виділені його урядом, у Німеччині в 1936–1938 роки були капітально відремонтовані 19 православних храмів, а в Берліні для Російської церкви споруджено новий кафедральний собор Воскресіння Христового [11].

Іноді в якості аргументу на користь правомірності анафеми Мазепі висувається обвинувачення гетьмана в тому, що він, закликавши в Україну шведів, разом з ними несе відповідальність за грабіж православних селян і міщан, знищення містечок і сіл, поплування православних храмів [11]. Однак жодних відомостей про особисту участь в цьому Мазепи немає [5]. Та й не можна називати Мазепу “поплюжетелем” православних святинь тільки за те, що шведи розміщували своїх коней

в українських храмах і якщо під час штурму шведами того чи іншого населеного пункту разом з житловими будинками горіли і церкви. Гетьман на те наказу не давав. У цьому зв'язку цілком справедливим виглядає питання: чому тоді російські архієреї не проголосили анафему Меншикову? Адже в ході штурму його військами восени 1708 року Батурина були знищені всі церкви, які знаходилися на території міста [6]. У 1702 році Російська православна церква навіть канонізувала Андрій Боголюбського, який, взявши в 1169 році штурмом Київ, розорив місцеві церкви і монастирі.

Бездоказовими виглядають звинувачення Мазепи в тому, що він, у разі перемоги Карла XII, мав намір, як проголошувалося у маніфесті Петра I від 27 жовтня 1708 року, “малороссийские церкви и монастыри в унию отдать” [5]. До речі, у перших анафемах, що прозвучали в листопаді 1708 року в Глухові та Москві, нарікання до Мазепи про його бажання ввести в Україні уніатство відсутні, так як вони були абсолютно неймовірні. Немає їх і в пізньому “повному” тексті анафеми, складеному митрополитом Київським Іоасафом (Кроківським) вже після смерті гетьмана [4, с. 110].

Можна, звичайно, припустити, що якби розрахунки Мазепи на звільнення України від Росії здійснилися, то він став би добиватися і відділення Української православної церкви від великоросійської. У такому разі Мазепу можна було б звинуватити у церковному розколі. Однак анафема, як відомо, накладається тільки за вчинений гріх, а не за гіпотетичний намір вчинити його. До того ж Мазепа сам просто би не зміг здійснити відділення української церкви від російської, так як вирішення цього питання знаходиться в компетенції церковних, а не цивільних осіб.

Серед шанувальників Мазепи існує думка, що зняття анафеми з нього відбулося в 1918 році. При цьому вони посилаються на книгу архієпископа Никона Рклицького “Митрополит Антоній (Храповицький) та його час”, яка опублікована за кордоном в 1957 році. У ній повідомляється, що в 1918 році українські священики – прихильники Гетьманської держави Павла Скоропадського, попросили Антонія Храповицького (30 травня 1918 року він був обраний митрополитом Київським і Галицьким) відслужити поминальну службу по Мазепі на Софійській площі з нагоди чергової річниці Полтавської битви. День Полтавської битви – 27 червня вони вважали днем національного трауру. Митрополит Антоній, у свою чергу, надіслав всеросійському патріарху Тихону телеграму з проханням зняти з Мазепи анафему, без чого не можна було здійснювати поминальне богослужіння. У своїй відповіді Тихон, пославшись на постанову Помісного собору російської

Православної церкви 1917–1918 років, який засудив практику накладення анафеми за політичними мотивами, повідомив, що вона, таким чином, знята з Мазепи. Після чого, як стверджує Никон Рклицький, з благословення владики Антонія на Софійській площі вікарним єпископом Черкаським Назарієм була відслужена публічна панахида за упокій душі Мазепи [6].

Відомо, що в лютому 2008 року президент України Ющенко попросив патріарха Московського і всієї Русі Алексія II внести ясність у події 50-річної давнини. Пізніше секретар відділу зовнішніх церковних зв'язків Московського патріархату повідомив, що в 1918 році прохання про зняття анафеми з Мазепи дійсно надходило на ім'я Тихона. Останній повідомив про це єпископів, які з'їхалися тоді до Москви на Помісний собор Російської православної церкви. Але зняття анафеми не відбулося [1].

Ряд фахівців з питань історії церкви вважають, що випадок із панахидою Мазепи на Софійській площі, свідчить лише про перевищення своїх повноважень єпископом Назарієм. Та й уся ця інформація страждає туманністю. Справа в тому, що київський історик А. В. Стародуб зробив огляд резолюцій митрополита Антонія (Храповицького), зафіксованих у “Журналі вхідної та вихідної кореспонденції по Київській єпархії за 1918 рік” й відомостей про прохання проведення панахиди Мазепі в ньому не виявив [14].

Відзначимо також, що в 1920 році митрополит Антоній емігрував з Росії та аж до самої своєї смерті очолював Російську православну церкву за кордоном (РПЦЗ). Якщо б анафема на Мазепу була б знята, то митрополит міг би хоч раз відправити панахиду по колишньому гетьманові. Але таких відомостей, причому за всю історію РПЦЗ, немає [14]. У листопаді 2007 року священний Синод Української православної церкви повідомив, що немає жодного офіційного документа, який свідчив би про зняття анафеми з Мазепи з часу її накладання.

Однак, як вважають прихильники скасування анафеми Мазепі, з набуттям державної незалежності церковне життя в Україні змінилося. На проведеному в червні 1992 року Всеукраїнському православному соборі, у результаті об'єднання Української православної церкви з Українською автокефальною православною церквою, була утворена єдина Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП). Собор своїм рішенням скасував також приєднання Київської митрополії до Московського патріархату, яке відбулося в 1686 році. Тим самим УПЦ КП показала, що вона не має ніякого відношення до рішень Російської православної церкви, в тому числі й до анафеми Мазепі. Обраний у 1995 році Предстоятелем УПЦ КП Філарет (Михайло Денисенко),

наділений титулом “Патріарх Київський і всієї Русі-України”, визнав Мазепу видатним державно-політичним діячем, а оголошену йому анафему незаконною та недійсною [7; 8].

Крім УПЦ КП, анафему Мазепі не визнають і інші церкви. Так, 6 липня 1959 року Собор єпископів Української греко-православної церкви Канади (вона об'єднує переважно канадців українського походження), що відбувся в місті Едмонтоні, оголосив акт анафематствування Мазепи Російською православною церквою “брутально політичним”, а тому і “неканонічним” і на цієї підставі постановив вважати анафему гетьману “недійсною та неіснуючою”. Собор також проголосив Мазепу “одним з найбільших церковно-державних мужів”, за якого дозволяв здійснювати заупокійні поминання, “як вірного й благочестивого сина Української православної церкви”. За упокій душі Мазепи служить молебні і неканонічна Українська автокефальна православна церква. Не визнає анафему Мазепі і продовжує служити панахиди за нього і греко-католицька церква [7]. Останнім часом щороку 20 березня в день народження Мазепи урочисті молебні в його честь відбуваються у всіх церквах і монастирях УПЦ КП.

Очолювана Філаретом церква проявляє особливу наполегливість у скасуванні неканонічної анафемі Мазепі. Але, як вважають противники скасування анафемі, відверту парадоксальність цим вимогам додає те, що про неканонічне відлучення гетьмана від церкви заявляє УПЦ КП, яка сама не визнана в православному світі, оскільки в свій час була, мовляв, заснована з грубими порушеннями церковних канонів. Крім того, в 1997 році архієрейський Собор Російської православної церкви видав “Акт про відлучення від церкви монаха Філарета (Денисенка)”, мотивуючи своє рішення його розкольникською діяльністю. На думку антифіларетівців, церковна реабілітація Мазепи призведе до визнання церквою помилок у прийнятті своїх рішень, у тому числі і анафемі Філарету за церковний розкол [11]. Більш того, як стверджують супротивники зняття анафемі з Мазепи, це створить не тільки небезпечний прецедент ревізії догматів і канонів Вселенської Церкви, але і стане кроком до канонізації клятвопорушення і зради, тобто, почавши з Мазепи, можна дійти і до церковної реабілітації Іуди [10; 11].

У свою чергу, прихильники скасування анафемі вважають, що рано чи пізно церковне визнання Мазепи відбудеться. Продовжуючи наполягати на тому, що гетьман був відлучений від церкви без строгих канонічних мотивів і підстав, їм вдалося добитися винесення питання про анафему Мазепи на обговорення священного Синоду УПЦ МП, засідання якої відбулося 14 листопада 2007 року. Синод створив спеціальну комісію, якій доручив спільно з Київською духовною академією УПЦ МП “вивчити питання щодо канонічних та історичних обставин

відлучення Мазепи від церкви і фактів вчинення з благословення церковної влади заупокійних богослужінь по ньому”. 30 квітня 2009 року голова відділу зовнішніх церковних зв’язків УПЦ МП архімандрит Кирило (Говоркун) заявив, що комісія буде готова прийняти рішення з питання про анафему Мазепі тільки тоді, коли вщухнуть політичні пристрасті навколо його імені [10; 11].

Як вважають служителі церкви, посмертне скасування анафемі тій або іншій особі теоретично можливо. Але повноважний на це церковний орган може зняти її тільки при наступних умовах: якщо буде переконливо доведено, що церковне прокляття на померлого християнина було накладено без канонічних підстав або під тиском світської влади. Тим не менш, в будь-якому разі рішення має приймати церква. Однак, згідно з церковними канонами, знімати анафему з Мазепи може тільки та церква, яка її наклала, тобто Собор єдиної Російської православної церкви [6].

Висновки. Отже, аргументів “за” і “проти” правомірності анафемі Мазепи достатньо. Неоднозначність існуючих нині оцінок і тлумачень анафемі пояснюється багатьма суперечливими обставинами того часу, коли вона виносилася. Тоді вчинки всіх головних дійових осіб послідовністю і особливою порядністю не відрізнялися. Але до сьогоднішнього дня незаперечним фактом залишається те, що проголошена понад 300 років тому анафема Мазепі продовжує діяти, так як офіційної постанови православної церкви про її зняття немає, і вона має політичний зміст.

Література

1. Анафема гетману Мазепе таки не была отменена [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.otechestvo.org.ua/main/200711/635.htm>.
2. Анисимов Василий. Аргументы в пользу снятия анафемы с гетмана Мазепы – лишь политические [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://rusk.ru/st.php?idar=173938>.
3. Анисимов Василий. Мазепа – это преданный анафеме клятвопреступник [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://rusk.ru/st.php?idar=173938>.
4. Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России. – Часть третья. От избрания Мазепы до уничтожения Гетманства. – М. : Тип. Семена Селивановского, 1830. – 335 с.
5. Глущенко Андрей. Богословие канонів, а не “Богословие Мазепы” [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://rus.ruvr.ru/2011/04/11/48756102/>.
6. Глущенко Андрей. Существуют ли канонические основания для анафемы Ивану Мазепе? [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://rus.ruvr.ru/2011/04/11/48756102/>.
7. Ковалевська О. О. Зняття анафемі з Мазепи: історія питання та сутність реалій // Історія та правознавство. – 2008. – № 11. – С. 4–6.
8. Ковалевська Ольга. Повість про правду і кривду: з історії накладення церковної анафемі на гетьмана Івана Мазепу [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mazepa.name/history/anafema.html>.

9. Костомаров Н. И. Мазепа. – М. : Республика, 1992. – 335 с.
10. Новиков Андрей. “Мазепинское” богословие [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.otchestvo.org.ua/main/20095/1517.htm>.
11. Новиков Андрей. Почему не может быть снята анафема с Ивана Мазепы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mgarsky-monastery.org/kolokol.php?id=927>.
12. Оглоблін Олександр. Гетьман Іван Мазепа та його доба. – Нью-Йорк ; Київ ; Львів ; Париж ; Торонто, 2001. – 446 с.
13. Павленко С. Іван Мазепа. – К. : Альтернатива, 2003. – 415 с.
14. Стародуб А. Анафема гетьману Мазепе: факти відомі і невідомі // Зеркало недели. – 2003. – 23 августа.
15. Таирова-Яковлева Т. Г. Мазепа. – М. : Молодая гвардия, 2007. – 345 с.
16. Церковная политика гетмана Мазепы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
17. Чухліб Т. Шлях до Полтави: Україна і Росія за доби гетьмана Мазепи. – К. : Наш час, 2008. – 274 с.
Отримано 20.01.2014

Summary

Osadchy Yuri. On the legality of the anathema of Hetman Ivan Mazepa.

The article considers some aspects of a canonical Ana-shaped paving elements of Ivan Mazepa, declared him the Russian Orthodox Church in November 1708. The author analyzes Hiking, views on this issue as opponents of the anathema, and supporters of conservation.

Keywords: anathema, arguments, Mazepa, the Orthodox Church, clergy, political motives, the Church canons.

УДК [75.03+908](477.52)

Сергій ПОБОЖІЙ

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ У МИСТЕЦТВОЗНАВЧОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

У статті простежуються методологічні засади, використані в науковій монографії “Мистецтвознавчі нариси”. Відмічаються їхні особливості в кожному розділі книги. Аналізуються характерні особливості творчості забутих художників за допомогою історико-порівняльного методу. Застосування біографічного методу в розділах, присвячених І. Рєпіну, В. Сєрову, П. Левченку. Основними методами дослідження є історико-хронологічний, історико-порівняльний, біографічний.

Ключові слова: інструментарій, мистецтвознавство, монографія, нариси, художник.

Постановка проблеми. Проблема мистецтвознавчих праць на сучасному етапі полягає у створенні об’єктивної картини історії українського мистецтва. І в цьому сенсі актуальним видається методологія досліджень та інструментарій, яким користується дослідник. Завданням

сучасної науки є винахід нових методів дослідження, які дозволяють проаналізувати не тільки твір мистецтва, але й прослідкувати культурний контекст створення та побутування цього твору. Нагальною потребою мистецтвознавчого дослідження є узагальнення фактологічного матеріалу та уведення митців до загальноєвропейського контексту епохи. Однією з важливих проблем мистецтвознавчого дослідження є атрибуція творів. В основу цього процесу покладено стилістичний аналіз, широко використовувався історико-краєзнавчий матеріал.

Аналіз актуальних досліджень. Під поняттям “методологічний інструментарій” розуміється система принципів, методів, прийомів, способів і засобів наукового пізнання. На думку українського вченого, доктора історичних наук Ярослава Калакура, методологічний інструментарій українознавця можна розглядати як “взаємозв’язаний, органічно цілісний комплекс трьох основних компонентів: а) принципи (правила) дослідження; б) методи (прийоми, способи) пізнання; в) допоміжні або спеціальні засоби дослідження” [12]. Найважливішими правилами українознавчого дослідження цей же автор вважає “принципи історизму, системності, об’єктивності, всебічності, наступності (спадкоємності) світоглядності” [12]. До основних методів у гуманітарних дослідженнях можна віднести історико-хронологічний, історико-порівняльний, біографічний.

Досвід наукової систематизації матеріалу і використання методів дослідження В. Гращенков вбачав у тому, щоб побачити у конкретних явищах мистецтва їх закономірне “/.../ в рухові, в розвитку, в хронологічній протяжності” [11, с. 287–288].

Одним з важливих методологічних завдань, на думку А. Ягодовської, є комплексне вивчення мистецьких явищ в їхніх зв’язках і взаємовідношеннях. У таких випадках дослідження передбачає володіння специфічним інструментарієм, засобами наукової обробки матеріалу [11, с. 281]. При написанні монографії “Мистецтвознавчі нариси” використано велику джерельну базу, яка складається з корпусу творів мистецтва (музейні та приватні зібрання), архівних матеріалів [8, с. 223, 243, 269] та огляду літератури.

Основні положення монографії викладено автором у попередніх дослідженнях, які побачили світ у 2005–2009 рр. [3–7].

Метою статті є виділення принципів і методів наукового дослідження “Мистецтвознавчі нариси” (2013), знайомство з основними методологічними засадами дослідження [8].

Викладення основного матеріалу. У першому розділі “До питання про сприйняття творчості І. Ю. Репіна” йдеться про оцінку творчості митця з огляду на українську тематику його творів. Автор висуває нові

теоретичні засади щодо інтерпретації творів І. Рєпіна. Зокрема, наявність зміни настрою, оцінок та чергування сюжетів у творах різного емоційного змісту могло бути обумовлено у І. Рєпіна психофізіологічними чинниками, притаманними гіпертичному типу темпераменту людини. Аналіз творчого шляху І. Рєпіна з точки зору циклоїдної акцентуації К. Леонгарда показує чергування спаду та піднесення психофізіологічної активності у житті та творчості художника. Основні засади були викладені автором в його монографії “Ілля Рєпін і Сумщина” (2009) [7].

У другому розділі, який має назву “Художник у колі дворянської родини” йдеться про зв’язки російського художника В. Серова з Сумщиною. У мистецькому доробку В. Серова значне місце займають портрети представників аристократії того часу – Волконських, Голіциних, Капністів, Мусіних-Пушкіних, Орлових, Юсупових, Щербатових. Пензлю митця належать портрети представників родини Капністів. Знайомство майстра портретного живопису з родиною Капністів припадає на початок 90-х рр. XIX ст. При аналізі портретів автор використав історико-порівняльний метод, який дозволив прослідкувати іконографічний тип портретованих.

Будучи на Лебединщині В. Серов написав етюд “Михайлівка” олійними фарбами на невеличкій дерев’яній дошці (10×16), який зберігається у Лебединському міському художньому музеї ім. Б. К. Руднева. Авторство В. Серова зафіксовано в інвентарних книгах цього музею, а також у щоденнику першого директора музею в Лебедині Б. Руднева. Етюд представляє надзвичайний інтерес, адже він дає уявлення про генезу пейзажної творчості художника. Він був написаний у першій половині 1890-х рр. – між 1892 і 1894 рр. В атрибуції цього твору використано історико-порівняльний метод.

З огляду на атрибуцію портретної творчості В. Серова привертає увагу невеличкий малюнок олівцем В. В. Мусіної-Пушкіної (?), який знаходиться у Костромському державному історико-архітектурному і художньому музею-заповіднику. Віднесення портрету до кола Мусіних-Пушкіних має певні підстави. Порівняння цього портретного начерку з портретами графині Варвари Василівни Мусіної-Пушкіної, виконаними В. Серовим у 1895 та 1898 рр. підтверджують гіпотезу науковців з Костроми. Проте відсутність зображення Єлизавети Капніст не дає можливості з впевненістю стверджувати про те, що на портретному начерку зображено Варвару чи Єлизавету. Пропонуємо час виконання портрету вважати кінець 1890-х рр. Адже саме в цей час В. Серов гостював у Мусіних-Пушкіних. Характер виконання начерку портрету молодої жінки, її невимушеність свідчить про “домашню” атмосферу,

в якій митець “спіймав” Мусіну-Пушкіну. Портрет її сестри – Варвари Василівни Мусіної-Пушкіної (Капніст) (1870–1960) В. Серов написав у 1895 р. у техніці пастелі. Він, на думку І. Грабаря: “Хорошо взят и мастерски исполнен” [1, с. 334].

Проблеми дослідження творчості П. Левченка розглянуто у розділі “Путивльський період П. Левченка та його зв’язок з духовними явищами”. Назви деяких творів путивльської тематики П. Левченка вказують на те, що художник відвідував Путивль влітку і восени або ж мешкав у цьому стародавньому місті тривалий час, не від’їжджаючи з нього. Таким підтвердженням, наприклад, є композиція під назвою “Дзвіниця. Восени. Путивль” (указана в каталозі 1956 р.) та “Молчанський монастир”. Назви обох композицій свідчать про перебування митця в Путивлі восени.

Наявність путивльських творів у переліку робіт, виконаних митцем упродовж 1911–1916 рр. за каталогом 1939 р., змушує нас визначити час перебування художника у Путивлі в межах 1904–1910 рр. Якщо ж узяти за основу датовані твори, то документально підтвердженими роками перебування П. Левченка в Путивлі є 1904, 1905, 1906 роки. Останню дату підтверджує й робота “Хати” (картон, олія, 24×31) з Одеського художнього музею.

На підставі назв творів і написах на них документально підтвердженим є факт перебування Левченка в Путивлі в 1904, 1905 і 1906 рр. Стилистичний та іконографічний аналіз творів не виключає відвідання художником цього міста й раніше – у 1903 р. та пізніше – в 1907–1910 рр. Отже, можна дійти висновку, що на початку ХХ ст. і далі упродовж більше десяти років Левченко відвідував Путивль.

На основі каталогів 1939 і 1956 рр. та інших джерел і даних, отриманих з інформації від музеїв та з літератури, маємо 26 творів П. Левченка (23 живописних та 3 графічні), які були написані в Путивлі. Такий висновок ми робимо на основі назв творів, які вказують на безпосереднє місце написання, а також за сюжетними ознаками.

На тлі робіт Левченка, які мають, в основному, узагальнені назви, чітко виокремлюється путивльська топографія, пов’язана, зокрема, з релігійними сюжетами. Тож можемо зробити висновок про те, що Путивль займав особливе місце в творчості художника. П. Левченко відвідує Путивль систематично протягом 1900-х рр. і, не виключено, у 1910-х рр. Враховуючи те, що в цей час митець створює етапні роботи (“Молчанський монастир у Путивлі”, “Біла хата. Вулиця в Путивлі”), пропонується визначити цей період у творчості художника, як “путивльський”.

Серія творів путивльської тематики П. Левченка об’єднується як за сюжетами – пейзажі із зображенням Молчанського монастиря, так і

за манерою письма – пленерний живопис етюдного характеру. Митець неодноразово звертався до зображення церковного зодчества (“Софійський собор. Київ”, “Софія Київська”, “Львовський монастир”, “Задвірки Софійського собору. Київ”, “Біля церкви. Зміїв”, “Церква в с. Озерянці”, “Каплиця”, “Церква”). Путивльські краєвиди із зображенням Молчанського монастиря засвідчують потяг художника до цієї теми, підкреслюють її важливість і значущість у творчості. Не виключено, що увага митця до зображення сакральних споруд, зокрема і Молчанського монастиря, могла бути обумовлена й ідеями світоглядного характеру.

Питання вивчення історико-краєзнавчих аспектів дослідження творчості забутих художників розглядаються у наступному розділі. Матеріалом для нього слугував творчий доробок художників Ю. Бразоль-Леонтьєвої, К. Власовського, О. Красовського, Б. Комарова.

Спираючись на знання, отримані в основному завдяки приватним урокам у галузі живопису та графіки, Ю. Бразоль-Леонтьєва сповідувала у своїй творчості засади реалістичного мистецтва. Якщо рівень її живописних і графічних робіт деінде знаходився на межі дилетантизму та професіоналізму, то розуміння специфічних особливостей скульптури дозволило створити твори високої художньої якості у цьому виді мистецтва. Саме у скульптурі художник із Лебединщини змогла найяскравіше виявити свій мистецький хист.

У творах Ю. Бразоль-Леонтьєвої знайшли відображення етнічні типи та етнографічні особливості народів із різних континентів. Відсутність у творчому доробку масштабних живописних робіт дозволяє віднести Ю. Бразоль-Леонтьєву до “художника малих форм”, у творчості якої домінуючою формою були етюди.

Аналіз творів К. Власовського підкреслює суголосність його творчості основним тенденціям розвитку образотворчого мистецтва кінця XIX – початку XX ст. На початку художньої діяльності твори позначені впливом естетики художників-передвижників. Поступово акценти у творчості К. Власовського зміщувалися із соціальної спрямованості твору до вирішення в ньому суто мистецьких завдань. Якщо виходити з того, що митець у 90-х роках XIX ст. та 1910-х не брав участі у виставках за межами Охтирки і Сум, то його прихід до пленерного живопису з елементами імпресіонізму є результатом інтуїтивного відчуття тенденцій розвитку живопису, поєднаних із науковим підходом, в основі якого знаходилося вивчення особливостей кольору.

У мистецтві цього художника відбилися його уподобання і душевні пориви. Краєвиди та жанрові сцени були для нього літописом рідних місць, повсякденного життя та історії своєї родини, а потім – своєрідними спогадами про минуле, в якому митець на початку XX ст. і ми на початку XXI ст. знаходимо втіху і джерело натхнення.

Однією з найбільших проблем, з якою зіткнувся автор дослідження, є визначення часу виконання творів О. Красовського. Пропонується така періодизація: до першої групи належать твори, виконані у середині – другій половині 1900-х рр. (“Зима”, “Море. Контрабандисти”); до другої – в кінці 1900-х – на початку 1910-х рр. (серія творів “День”, “Ранок”, “Вечір”; “Куличанський етюд”); до третьої – у середині та в другій половині 1910-х рр. (“Осінь у Куличці”, “Лісовий струмок”). Основу такого умовного розподілу склала зміна образної та стилістичної манери художника від романтично-казкових композицій до творів, виконаних у дусі символізму (триптих “Вночі”) та реалістичних творів (“Осінь у Куличці”).

Декілька робіт виконано в етюдній манері, мається на увазі виконання безпосередньо з натури таких робіт, як “Осінь в Куличці”, “Вечір у лісі”, “Лісовий струмок”. Для них притаманна енергійна манера нанесення пастелі. Вважаємо, що вона обумовлена емоційними переживаннями художника до безпосереднього відтворення мотиву. Підкресленою геометризациєю форм виділяється “Куличанський етюд” (перша половина 1910-х). Художник трактує форми будинків як певні каркаси з геометричних форм, де відсутність людських постатей компенсується творінням їхніх рук. За стилістичними ознаками твір близький до бубнововалетівської естетики початку 1910-х років і міг з’явитися під впливом живопису.

У творах Б. Комарова із зібрання Роменського краєзнавчого музею проявляються риси різних напрямків мистецтва початку ХХ ст., зокрема в його роботі “Композиція. Стил ь російської ікони” (1923). Вибір ікони як об’єкта мистецької інтерпретації не випадковий. Представники художніх напрямків авангардного спрямування початку ХХ ст. звертають активну увагу на іконопис. Композиція цього кубофутуристичного за стилістичними ознаками твору складається з геометричних площин, які ніби накладаються одна на одну – від трикутника до кола. Кожна з них створена у кольорах: смарагдовий зелений трикутник у верхньому правому куті та ніжний рожево-білий – у нижньому лівому. У монографії вміщено таблиці, з яких можна довідатися про результати атрибуції творів Ю. Бразоль-Леонтьєвої (Лебединський міський художній музей ім. Б. К. Руднева), К. Власовського (Меморіальний будинок-музей А. П. Чехова в Сумах), О. Красовського (Лебединський міський художній музей ім. Б. К. Руднева) та Б. Комарова (Роменський краєзнавчий музей) [8, с. 292–300], а також бібліографію про них [8, с. 220–223; с. 240–243; с. 267–269; с. 287].

У розділі “Про наслідування релігійного мистецтва” розглянуто твори М. Нестерова, К. Петрова-Водкіна, виконані для сумського

Троїцького собору в Сумах. Твори М. Нестерова релігійного змісту користувалися чималим успіхом серед колекціонерів і шанувальників мистецтва. Художник дав згоду П. Харитоненку тільки на виконання ікон. Сумські образи не повторюють композиційні та кольорові знахідки минулих робіт. Беручи до уваги сувору самооцінку М. Нестерова щодо своїх церковних робіт, слід відзначити, що в іконах для Троїцького собору в Сумах він повністю позбавився впливу В. Васнецова, солодкуватості та академічної умовності у трактуванні релігійних образів. Ці ікони є своєрідним підсумком 22-річної роботи М. Нестерова “на лісах соборів”.

Деякі документальні відомості про роботи К. Петрова-Водкіна в Сумах містяться на сторінках третього числа журналу “Аполлон” за 1915 р., де серед переліку “головних творів К. С. Петрова-Водкіна” наводяться назви чотирьох композицій, виконаних у 1912–1913 рр. на замовлення П. Харитоненка: “Різдво”, “Хрещення”, “Преображення”, “Вхід до Єрусалиму”. Як і попередні замовлення релігійного змісту, твори, виконані в Сумах, викликали творче задоволення художника. Про це він занотовує у листі до дружини від 13 червня 1915 р.: “Мені здається, “Трійця” справила гарне враження...” [2, с. 181].

Робота К. Петрова-Водкіна у сумському Троїцькому соборі – виразний штрих не тільки до осмислення творчого доробку художника, але й до історії релігійного живопису на Сумщині. Перебування на теренах нашого краю видатного російського художника розширює коло митців, з якими спілкувалася родина Харитоненків. Декілька розвідок, в яких розглядаються та аналізуються проблеми сакрального мистецтва К. Петрова-Водкіна в Сумах здійснив автор цього дослідження на початку 2000-х років. Їхні результати також знайшли відображення на сторінках монографії.

Ескізи О. Матвеева до нездійсненого надгробного пам’ятника П. Харитоненку в Сумах у повній мірі підкріплюють його еволюцію у галузі монументальної скульптури цього напрямку. Майстерність скульптора, спираючись на традиції Давньої Греції, класицистичні традиції російської скульптури XVIII ст. і класицизм А. Майоля повною мірою проявилася в його зразках надгробної скульптури. У ній скульптор зміг виразити і формотворюючі ознаки пластики XX ст., що найяскравіше знайшли відбиття у надгробку художнику В. Борисову-Мусатову. Він неодноразово підкреслював, що усе життя шукав досконалості “з ліхтарем у темряві”.

Ескізи надгробку П. Харитоненка розроблювалися у річищі створення круглої меморіальної скульптури. У процесі роботи над ним відбувався діалог у просторі мистецтва. Використовуючи певні елементи, що притаманні меморіальній скульптурі подібного звучання

Давньої Греції та російського класицизму ХІІІ ст., скульптор відходить від барельєфу, зупиняючись на круглій скульптурі. З одного боку, це ніби ускладнює роботу майстра, але з іншого – надає пам'ятникові П. Харитоненку більшого пафосу, втіленого у жіночому образі – алегорії народної любові сумчан до небіжчика. Відмінний за пластичним рішенням від надгробку В. Борисову-Мусатову, ескізи надгробку П. Харитоненку свідчать про новий крок скульптора щодо пошуку інших шляхів у розвитку цього виду меморіальної пластики, без якої уявити подальший розвиток скульптури у ХХ ст. без О. Матвєєва вже просто неможливо.

Завершує монографію розділ “Під знаком “Бубнового валета”, основу якого складав біографічний метод дослідження. У ньому йдеться про митців з мистецького угруповання “Бубновий валет”, творчість яких пов’язана з Сумщиною. Неодноразово приїжджав в гості до художника О. Красовського в Куличку Р. Фальк. Твори цього художника, написані на лебединській землі увійшли до кращих надбань митця (“Пейзаж з вітрилом”, “Натюрморт. Плшки та глечик”; обидва написані у 1912 р.). Д. Сараб’янов відносить “Пейзаж з вітрилом” до кращих творів Р. Фалька цього часу, відмічаючи, що достовірність зображеного мотиву досягається не натуральним зображенням, “/.../ а точністю передачі стану природи й сутності предметів, зображених на полотні” [10, с. 131].

З твором Р. Фалька “Пейзаж з вітрилом” перегукується його ж “Пейзаж з свинями” (1912, полотно, олія, 88,5×106), написаний художником також у маєтку О. Красовського із зібрання Смоленського державного об’єднаного історичного та архітектурно-художнього музею-заповідника. На полотні художник зобразив різнокольорові хатки як і в попередній роботі. Обидва фантастично-ошатні пейзажі створені не тільки за волею митця, але сама природа надала, за висловом художника, “бенкет для очей”. Твір експонувався на виставці “Бубнового валету” у Петербурзі (1913) і значиться у каталозі під № 374 як твір з назвою “Селянська вулиця з свинями”.

Зв’язок з творчістю П. Сезанна вбачаємо не тільки у колористичних особливостях і технічних прийомах, але й у тому, як Р. Фальк трактує дорогу у “Пейзажі з вітрилом”. Услід за французьким митцем Р. Фальк показує поворот дороги. Як відомо, подібний мотив грав особливо важливу роль у творчості Сезанна (“Будинки біля дороги”, бл. 1881), набуваючи символічного звучання.

Про інші твори, які з’явилися з-під пензля митця у Куличці довідуємося з художнього щоденника Р. Фалька. Навіть із стислого переліку творів можна зробити деякі висновки. По-перше, художник намагався розширити коло сюжетів: від пейзажу, натюрморту і до

побутової композиції. Проте переважають все ж таки пейзажні композиції. По-друге, Р. Фальк дуже критично підходив до оцінки своїх творів, що підтверджується фактом знищення значної частини робіт, написаних у Куличці у О. Красовського. По-третє, митець, однак, цінував деякі композиції, про що свідчить експонування цих робіт на виставках у Москві та Петербурзі. По-четверте, не виключено, що Р. Фальк приїздив до Кулички й взимку (“Зимовий пейзаж” (?)). Принагідно відмітимо, що Р. Фальк створив на сумській землі твори, які увійшли до скарбниці не тільки творчого доробку самого художника, але й російської та української культури. Ці та інші роботи художника показали наявність великого творчого потенціалу Р. Фалька. На виставках “Бубнового валету” Р. Фальк неодноразово показував українські пейзажі, зокрема “Пейзаж у Малоросії”, “Пейзаж Конотопа” [9, с. 256, 261].

Висновки. Отже, у книзі простежено зв’язки видатних російських та українських художників І. Рєпіна, В. Серова, П. Левченка, К. Петрова-Водкіна, О. Матвєєва, М. Нестерова з Сумщиною. Розглядаються твори мистецтва, створені ними під час перебування на Слобожанщині та Гетьманщині. Аналізується процес створення портретів наших земляків: Мусіних-Пушкіних, Капністів, Драгомирових, С. Крачковського. Розглядаючи мистецькі твори забутих художників – Ю. Бразоль-Леонтьєвої, К. Власовського, О. Красовського та Б. Комарова, автор уводить імена забутих митців до широкого загальноєвропейського культурного контексту. Завдяки методологічному інструментарію генезу творчості художників розглянуто в їх розвитку та хронологічній послідовності.

Література

1. Грабарь И. Валентин Александрович Серов. Жизнь и творчество. 1865–1911 / И. Грабарь. – М. : Искусство, 1965. – 490 с.
2. Петров-Водкин К. Письма. Статьи. Выступления. Документы / К. Петров-Водкин ; сост., вст. ст. и коммент. Е. И. Селизаровой. – М. : Советский художник, 1991. – 384 с.
3. Побожій С. І. Валентин Серов і Сумщина / С. І. Побожій. – Суми : Університетська книга, 2005. – 74 с.
4. Побожій С. І. Забуті художники і Сумщина / С. І. Побожій. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – 157 с.
5. Побожій С. І. Петро Левченко і Сумщина / С. І. Побожій. – Суми : Університетська книга, 2006. – 90 с.
6. Побожій С. І. “Бубновий валет” і Сумщина / С. І. Побожій. – Суми : Університетська книга, 2007. – 112 с.
7. Побожій С. І. Ілля Рєпін і Сумщина / С. І. Побожій. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2009. – 107 с.
8. Побожій С. І. Мистецтвознавчі нариси : монографія / С. І. Побожій. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2013. – 416 с.
9. Поспелов Г. Г. “Бубновый валет”: Примитив и городской фольклор в московской живописи 1910-х годов / Г. Г. Поспелов. – М. : Советский художник, 1990. – 272 с.

10. Сарабьянов Д. Русская живопись конца 1900-х – начала 1910-х годов : очерки / Д. Сарабьянов. – М. : Искусство, 1971. – 143 с.
11. Ягодковская А. Т. Некоторые методологические аспекты литературно-художественной критики 70-х годов / А. Т. Ягодковская // Советское искусствознание '79. – М. : Советский художник, 1980. – Второй выпуск. – С. 280–311. – 470 с.
12. Калакура Я. Методологічний інструментарій українознавця [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ualogos.kiev.ua/fulltext.htm.
Отримано 20.01.2014

Summary

Pobozhii Sergii. Methodological tools in the Art study.

The article traces the methodological principles used in scientific monograph "Art criticism essays". Their features are marked in each chapter. It analyzes the characteristics of the works of forgotten artists using the historical and comparative method. Biographical method is used in the section about Ilya Repin, V. Serov, P. Levchenko. The main methods of research are historical, chronological, comparative biographical ones.

Keywords: tools, art criticism, monograph, essays, artist.

УДК 2:572.1/4

Іван САЛО

АНТРОПОГЕНЕЗ ЯК КОСМОЛОГІЧНО ОБУМОВЛЕНА ЕВОЛЮЦІЯ ЖИТТЯ НА ЗЕМЛІ

У статті аналізується проблема взаємозв'язку процесів антропогенезу й космогенезу, впливу географічних і геологічних факторів на Землі на хід еволюції розумного життя на нашій планеті. Обґрунтовується теза про взаємообумовленість космічного й божественного витоків соціуму та обумовленого цим потягу людини до розшифрування закодованої Творцем у Біблії інформації, прагнення до її єднання з трансцендентним.

Ключові слова: еволюція, людина, Всесвіт, Творець, Бог, прибульці, потоп, цивілізація.

Постановка проблеми. Одним з найбільш складних і заплутаних питань сучасної науки є питання походження й еволюції людини. Точної відповіді до цих пір ніхто не може дати. Основними теоріями походження людини вже тривалий час є креаціонізм (людина є божим творінням) і природниче розуміння (еволюційна теорія + трудова теорія). Прибічники їх розділилися майже порідну. Значно менше прибічників космічного походження людини (теорія палеовізиту, тобто занесення життя на Землю представниками інопланетних цивілізацій), і це тоді, коли дарвінізм все більше зустрічається зі скептицизмом, а божественний підхід має цілу низку версій і тлумачень.

Аналіз актуальних досліджень. Ще німецький вчений Герман Ебергард Ріхтер у 1865 розробив теорію занесення живих істот на Землю з Космосу. Він стверджував, що зародки могли потрапити на Землю разом із космічним пилом і метеоритами і покласти початок еволюції живого, яка породила все різноманіття земного життя. Ця концепція називалась концепцією панспермії. Її поділяли такі вчені, як Герман фон Гельмгольц (1821–1894), Вільям Томпсон (1824–1907), Сванте Август Арреніус (1859–1927), що сприяло її широкому розповсюдженню в наукових колах. Але вона не отримала наукового доказу, оскільки примітивні організми або зародки мали б загинути під дією ультрафіолетових променів і космічного випромінювання. До українських космістів належить Володимир Іванович Вернадський (1863–1945), пов'язаний з Україною за походженням Костянтин Едуардович Ціолковський (1857–1935) і росіяни Олександр Леонідович Чижевський (1897–1964) та Лев Миколайович Гумільов (1912–1992). Окремі ідеї знайшли відображення в цілій низці попередніх публікацій автора [1–4]. Щоправда, має місце і так звана “Гіпотеза Унікальної Землі”, сформульована двома вченими – палеонтологом Пітером Уордом і астрономом Дональдом Браунлі. Вони написали книгу, в якій доводили, що Земля з'явилася завдяки абсолютно унікальному збігу величезної кількості деталей, що робить ймовірність їх повторення де-небудь у Всесвіті малоймовірною. Але цей погляд має все меншу кількість прибічників.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати сучасне розуміння проблеми антропогенезу, впливу на хід еволюції розумного життя факторів космічного походження, що можуть інтерпретуватися як надприродні за своїм характером.

Виклад основного матеріалу. Люди люблять життя, адже вікова наша культура, більш ніж будь-яка інша, пропонує їм, на противагу важкій праці, всілякі розваги і задоволення. Проте, на нашу думку, потрібно поставити злободенне питання: чи не є наші розваги і задоволення чимось абсолютно іншим, ніж радість і любов до життя? Не забуваймо, що Людина є вінцем інтелектуального розвитку всього живого на Землі!

До того ж проблема походження людини від сивої давнини і до сьогодення викликає безліч дискусій серед відомих науковців – філософів, природознавців, медиків. Вважається, що людина пройшла шлях розвитку від первісної людини до людини мислячої – гомо сапієнс через еволюцію. Адже перед Дарвіном, а з ним і перед іншими вченими не стояло питання, звідкіля ми з'явилися. Дарвін на це питання чітко відповів: еволюційним шляхом – від мавпи до людини, але чи це так? Задумаймося на хвилину, чи могла мавпа шляхом еволюції перетворитися на людину, якщо за мільйон років цього не сталося? Такий час

визначений науковцями. Тоді чому тваринний світ не змінився і чому оті людиноподібні мавпи до цього часу не змогли інтелектуально розвинути?

Слід наголосити, що останні дослідження вчених скоротили термін появи людини до 50–100 тис. років, тобто більш ніж утричі. Знову виникає питання про те, що ж сталося екстраординарне, що змусило практично миттєво перетворити мавпу в людину. На нашу думку, сталося те, що на Землю прийшли прибульці з іншої планетної системи і через клонування перетворили мавпу в людину. Підтвердження цього ми знаходимо в Біблії, яка чітко вказує на те, що Бог створив людину за своєю подобою. Подоба може з'явитися тільки через клонування, а тим більше розумово розвинута людина.

Момент істини: ніхто з учених навіть у наш час не зміг довести, що молекула ДНК, конче необхідна для функціонування життя людини, з'явилась на землі природним шляхом. Відповідно, молекула ДНК не могла з'явитись і в процесі еволюції, а отже, вона не могла з'явитись ні в якому іншому вигляді, аніж тільки в готовому... Виходячи з наведеного, ми не можемо висунути іншу концепцію та й не може бути іншої, крім космічного походження ДНК, а відповідно, і людини.

Підтвердженням космічного походження людини може служити, наприклад, і те, що стародавня китайська та й індійська філософія вважали людину часткою космосу. Ця теза є свідченням того, що стародавні філософи мали чітке бачення космічного походження людини. Адже у Всесвіті все без винятку взаємопов'язане і взаємозалежне та керується, назовемо його, із Всесвітнього центру, так би мовити, на інформаційно-енергетичному рівні. Сьогодні більшість вчених уже чітко визначилася щодо наявності такого Всесвітнього інформаційно-енергетичного центру, який повністю відповідає за діяльність Всесвіту і якому надали назву – Абсолют. Правда, не зовсім зрозуміло, чому йому присвоєно назву Абсолют, коли протягом віків існує зрозуміла для всіх людей назва – Творець, Бог.

Слід зазначити, що в стародавні часи розвиток науки і духовності не суперечили одне одному. З плином часу проходить поступальний розвиток релігій і науки, які починають іти протилежними шляхами, що, врешті-решт, призвело до втрати знань про космічне походження людини.

Натомість головним у всіх філософських теоріях є те, що всі вони розглядають людину як інтелектуально розвинену істоту. Причому беззаперечним у всіх теоріях є, знову ж таки, теза про розвиток розумових здібностей людини.

Підтвердженням такої тези є:

По-перше, оволодіння вогнем – необхідна передумова існування людини.

По-друге, вироби із бронзи, а згодом і заліза привели до суттєвого прогресу в матеріальному виробництві. У цьому аспекті слід узнати, яким чином людина кам'яного віку миттєво перейшла у бронзовий. Чи не пов'язане це, знову ж таки, із прибульцями з інших планет?

По-третє, печерні та наскельні малюнки знаменують собою інтелектуальний розвиток.

По-четверте, будівництво пірамід і шумерська писемність (до речі, яка прийшла до них з України) підтверджують, що становлення розумово розвиненої людини відбулося.

У той самий час не можна відкидати й біблійні твердження про створення Всесвіту Творцем, адже Біблія, розповідаючи про чудесні звершення – свідчення могутності Бога та його волі, ставить питання, на які і й сьогодні не знайдено чіткої відповіді, бо, як говорить Біблія, спочатку було Слово, тобто була Ідея – програма розвитку.

Підтвердження цього ми знаходимо у всіх релігіях, які вчать, що на початку світу був Хаос, порожнеча. Ось з цієї порожнечі і створив Бог усе суще.

Незважаючи на це, вільно чи невільно в багатьох виникає питання, а чи так необхідно вивчати стародавню історію, Біблію, тим більш міфи. На наш погляд, відповідь буденно проста. Саме існування інформації, закладеної в Біблії та міфах, яка дійшла до нас із сивої давнини, є беззаперечним свідченням того, що наші предки прагнули і робили все для того, щоб розгадати ті загадки та донести їх до нас, їхніх нащадків. Вони й сьогодні ставлять науку перед складними проблемами, а то й заганняють у безвихідь.

Відомий філософ Геракліт говорив, що природа любить приховувати свої таємниці, і підкреслював необхідність докладання великих зусиль для ефективного визначення і пізнання схованої природою гармонії. Як би там не було, але людина за своєю природою намагається діяти максимально ефективно. Ефективність діяльності людини досягається лише гармонією тіла й розуму, а в широкому розуміння – поєднанням духовності і науки.

Тільки в такому разі людство зможе досягти найбільш вагомих результатів у широкому діапазоні знань, мислення, почуттів та емоцій, що змінюють, зрештою, його погляд на Природу і Всесвіт, поведінку людини в суспільстві. Праці відомих науковців засвідчують, що протягом тисячоліть в історії розвитку людини були непоодинокі випадки, коли досягалася гармонія душі і тіла – духовності і науки, які знаменували собою значний поступальний розвиток суспільства і цивілізації в цілому.

Немає людини, яка б час від часу, тобто періодично, зоряної ночі не споглядала неозору карту неба – як окремі планети і зірки, так і сузір'я, особливо Чумацький Шлях, Велику та Малу Ведмедиці та інші. І не дивувалася з його неосяжної глибини, величі і ще не визначеної сили. Невільно кожному з нас спадало на думку, що зірки не хаотичне нагромадження, розкидане по небу, а впорядковане матеріальне формування.

Виникає запитання: хто не тільки впорядкував зоряне небо, і вже зовсім не зрозуміло, яким чином і хто створив цей неозорий Всесвіт? Нічна тиша та мерехтіння зірок навівають філософський стан, і мимовільно спадає на думку навіть у найбільш войовничого матеріаліста, а чи не створені ці планети, зірки, а з ними і весь Всесвіт Творцем – Богом. Сприйняття цієї істини та й наші відчуття значною мірою залежать від стану нашої Душі, а відповідно, і духовності.

Стародавня історія свідчить, що наші пращури ще в стародавні часи вивчали рух зірок, і особливо планет Сонячної системи, плин яких був найпомітнішим на небосхилі. Причому цей рух був найбільш помітним на фоні умовно нерухомих зірок. Відповідно до положення зірок люди і вивчали рух планет і мали чітке уявлення про будову Всесвіту. Таким чином, астрономія – найбільш стародавня наука, і ще до нової ери люди володіли цією наукою майстерно.

Однак розвиток людства, знань не надавав поступального розвитку науці у цій сфері. Сьогодні астрономи набули як теоретичних, так і технічних знань, мають досконалу техніку, відкривають нові зірки, комети і планети, але... Втрачено ті знання, якими володіли пращури, можна сказати, на примітивному рівні. На основі спостереження руху планет вони вміли визначати не тільки суто фізичні параметри Космосу, небесних об'єктів, а й з'ясовувати низку важливих для людського буття аспектів: який сенс мають події і явища сьогодення, куди плине історія, що чекає на людей у майбутньому. Тобто в минулому астрономічні дослідження служили прогнозуванню розвитку суспільства. Вочевидь ідеться про істотну відмінність підходу до предмета досліджень, ніж у сучасній астрономії.

Можливо, у цьому відіграли роль глобальні природні катаклізми, які періодично трясли нашу Землю. Льодовиковий період, інтенсивна вулканічна діяльність на планеті та глобальні катастрофи, такі, як Всесвітній потоп – усе це тримало давнє людство у великому напруженні. Стресові ситуації спонукали інтенсифікувати інтелектуальну діяльність, шукати шляхи і методи передбачення катастроф. І люди їх знаходили у вивченні законів природи і Всесвіту, зокрема законів руху планет,

зірок – цілого Всесвіту, тобто їм було відомо багато чого, що мало місце в житті землі і неба.

Практична цінність досліджень зоряного неба пращурами полягала в тому, що рух небесної сфери, перебіг космічних подій вони пов'язували з буттям земним, зі змінами в природному середовищі, суспільному й індивідуальному людському житті. На основі знань про життя люди навчилися прогнозувати майбутнє, використовувати в повсякденні силу зоряного впливу, враховуючи рух і розміщення світил у небесному просторі. Найвище їх положення на небосхилі означало, наприклад, і найвищу силу. Тому практична цінність наукового дослідження карти зоряного неба ще до нової ери в тому, що люди розглядали рух планет на небесній сфері, пов'язуючи його зі змінами на Землі. Сьогодні від тих часів залишилася тільки та частина знань, яка відображається в астрономії.

Траєкторія руху Сонця, Місяця і планет складає мінливу картину, за допомогою якої дослідники давніх часів уміли з'ясовувати перебіг життя людини, її рідних і близьких. Якщо можна передбачати віхи життя людини, то виникає запитання: чому б не можна було на основі вивчення поведінки або руху зірок, сузір'їв і в цілому галактики та періодів, епох спрогнозувати і змодельовати модель розвитку людства, більше того – Землі, Сонячної системи?

Знання щодо змін епох мають надзвичайно важливе значення, і люди ще здавна прагнули і прагнуть володіти ними. Власне кажучи, ідеться про довгострокову перспективу людства, усвідомлення ним свого шляху розвитку. Історія свідчить, що знання про перебіг епох, положення і зміни руху зірок мають особливе значення, і люди віддавна майстерно володіли ними.

Знаки зодіаку – один із відгомонів цих знань. Вони дійшли до нас із сивої давнини. Тодішні астрономи ще задовго до нової ери розділили зоряне небо на дванадцять секторів та надали їм імена і символи. Власне кажучи, у них відобразилися поняття пращурів про рух нашої планети і Сонця у Всесвіті. Сонце рухається в небесній сфері протягом року, і цей рух описує відповідну сферу, яка називається екліптикою. Наприклад, рух Землі по орбіті навколо Сонця створює велику сферу в 360 градусів, яку ще в стародавні часи було розділено на 12 періодів, або сегментів. Кожному такому періоду відповідав певний фрагмент зоряного неба. Кожний із сегментів і став знаком Зодіаку. Назву ж зодіакальні знаки отримали символічну, адже наша Земля рухається як навколо Сонця, так і в тому чи іншому зодіакальному знаці, тому кожному такому знаку відповідає певний місяць. Так, зодіакальному знаку

Водолія відповідає січень, Риби – лютий, Овна – березень, Тільця – квітень, Близнюків – травень, Раку – червень, Леву – липень, Діві – серпень і т.п. Але не тільки Земля рухається в зоряному небі, а й саме Сонце перебуває в той чи інший проміжок часу в тому чи іншому сегменті – циклі. Упродовж цього циклу змінюється картина зоряного неба, проходять цілі епохи. Зодіакальні знаки – символічне позначення цих епох.

Ми є свідками і учасниками завершення чергового двотисячоліття – епохи, яку із цілковитою підставою називали добою християнства. Настала ера Водолія. Знання зміни епох має надзвичайно велике значення. Історія свідчить про те, що знання зміни епох були відомими не тільки сьогодні, ними майстерно володіли ще в Стародавньому Єгипті. Тоді зодіакальний знак знаменував прихід епохи Риби. Цей знак у прямому розумінні знаменував прихід нової історичної доби: риба була харизматичним символом перших християн...

Усе це спонукає уважніше поставитися до гностичних надбань і знань людства, які воно отримало не сьогодні від астрономів, а тих, що прийшли до нас від пращурів. Слід глибше аналізувати все, що дійшло до нас від минулих поколінь – знання, поняття, уявлення, у тому числі й міфологічні.

У 1966 р. відомий американський вчений Ч. Хепгул видав дуже цікаву для дослідників книжку “Мапа старовинних покорителів морів”, у якій поряд з іншим доводиться, що географічна мапа, знайдена в 1929 році в Константинополі в бібліотеці старовинного імператорського палацу, відображає, наприклад, берегову лінію Антарктиди такою, якою вона була не менше ніж десять тисяч років тому. У той же час на цій мапі, виконаній на пергаменті, стоїть підпис Пірі Рейса (XV ст.) – турецького адмірала. По стилю її виконання вчені відносять виготовлення мапи до IV ст. до н.е.

Результати сейсмічних розвідок науковців підтвердили, що зображення берегової лінії на карті повністю відповідає місцевості берегової лінії Антарктиди в наш час. Більше того, сейсмографічні дослідження, проведені науковцями, виявили, що Антарктида становить собою не суцільний материк, а розділена протокою на дві частини.

Виходячи з цього, вчені дійшли висновку, що за 13 000 років до нашої ери на території нинішньої Антарктиди існувала дуже розвинута цивілізація, яка відзначалася великими знаннями в мореплаванні, географії та астрономії, а відповідно, володіла методами картографії. До речі, за 12 тис. років до нової ери на Землі пройшли найжорстокіші катаклізми. Можна з упевненістю стверджувати, що саме цей катаклізм призвів до Вселенського потопу.

Науковці, розглянувши і проаналізувавши хід подій у період катаклізму, висунули дві прямо протилежні думки, які мають право на існування, але потребують наукового визначення, яка з них дійсна.

Перша ґрунтується на тому, що в той період змінився нахил земної осі, у результаті якого Північний полюс змістився з Канади до сьогоднішнього його місцезнаходження в Північному Льодовитому океані, аналогічно змістився і Південний полюс.

Друга – на тому, що в той час у центрі Північного полюсу – Канаді льодовий панцир мав товщину від одного до трьох кілометрів, що спричинило зсув земної кори, а разом з цим були зміщені всі без винятку материки, а це, у свою чергу, призвело до того, що Північний полюс змістився з Канади у Північний Льодовитий океан, а Південний – з океану в Антарктиду.

Таким чином, зміна полюсів Землі, чим би вона не була викликана, призвела до надзвичайно великих земних катаклізмів. Зрозуміло, що такі катаклізми не проходять безслідно.

По-перше, почалось надзвичайно швидке танення льоду, який розтанув за 2–5 років і спричинив значне підняття рівня океанів, а разом з цим викликав і той, як раніше вважалося міфологічний, Вселенський потоп, який затопив материки. Практично на Землі був один океан з невеликими острівцями гір і кратерів вулканів, тобто водяний шквал практично знищив усе живе на Землі.

По-друге, зміна полюсів (Північного – з Канади в Північний Льодовитий океан, а Південного – з океану в Антарктиду) призвела до швидкого обледеніння материка, і, зрозуміло, ніяка цивілізація вижити не могла, вона загинула у Вселенському потопі, навіть якщо якісь її острівці і могли зберегтися високо в горах, то й вони загинули в умовах надзвичайного похолодання та обледеніння.

У цьому аспекті не можна забувати і про Вселенський потоп, описаний у Біблії і інших джерелах інформації, а відповідно, і про Ноїв ковчег, який знайшов місце постійної стоянки нібито на горі Арарат у Туреччині. За свідченнями учасників наукової експедицій, аналіз уламків дерева, з якого нібито він був виготовлений, вказує на дату 5 000 років тому.

Таким чином, ми приходимо до висновку, виходячи з різних джерел інформації, про проходження на Землі різних за своїми наслідками двох катаклізмів, а з ними і різних дат їх виникнення. Багато ймовірностей того, що Земля пережила навіть не два катаклізми з надзвичайно руйнівними наслідками для неї і всього живого, а набагато більше. Останні дослідження американських вчених доводять дійсно

реальність останнього катаклізму – потопу, який виник ближче до нашого часу, тобто в період до 5 000 років. Ось чому праведний Ной, рятуючи сім'ю і всю живність, забрав їх на свій ковчег, і, куди його занесли буремні води, невідомо. Скоріш за все, як свідчить Біблія, на гору Арарат.

Виходячи з цього, дещо в іншому плані можна розцінити дослідження американських науковців Майкла Кремо та Річарда Томпсона, які відображені в праці “Невідома історія людства”. У цій роботі вони висунули тезу про існування людини мислячої не менше ніж мільйон років тому. Відкидаючи теорію Дарвіна в небуття, вони перекопані, що неандертальці, пітекантропи та інші види прямоходячих приматів не могли еволюціонувати в людину мислячу, а співіснували разом із людиною.

Така теза дає змогу не тільки чітко визначитись, а й однозначно стверджувати, що до Вселенського потопу на Землі існувала високорозвинена цивілізація. Розвиток науки і, головне, домінування зла та протиставлення людини Творцю призвело до самоочищення Землі, тобто знищення тієї давньої високорозвинutoї цивілізації.

Висновки. Отже, людству необхідно наполегливо вивчати розвиток життя на Землі, а разом з цим і Всесвіту, і не бездумно спостерігати зміни, які відбуваються в природі і космічному просторі, а досліджувати й аналізувати проблеми і явища буття.

Література

1. Сало І. В. Добро і зло / І. В. Сало. – Суми : Університетська книга, 2010. – 239 с.
2. Сало І. В. Розум переможе : монографія / І. В. Сало. – Суми : Козацький вал, 2002. – 238 с.
3. Сало І. В. Філософія життя : монографія / І. В. Сало, Т. І. Соколенко – Суми : Університетська книга, 2006. – 240 с.
4. Сало І. В. Через смерть к життя : монографія / І. В. Сало – Суми : Козацький вал, 2003. – 402 с.

Отримано 20.01.2014

Summary

Salo Ivan. Human genesis as a cosmologically caused evolution of life on Earth.

The article analyzes the problem of the relationship and the anthropo and cosmogenesis, the impact of geographical and geological factors on the course of Earth's evolution of intelligent life on our planet. The thesis of the interdependence of space and the divine origins of society and the consequent desire of man to decrypt encoded by the Creator in the Bible, information, commitment to its union with the transcendent is justified.

Keywords: *the evolution, the man, the Universe, Creator, God, aliens, Flood, civilization.*

УДК 130.121

Олег ТУЛЯКОВ

ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ФІЛОСОФІЇ ПАМФІЛА ЮРКЕВИЧА

У статті ідеї українського філософа XIX століття Памфіла Юркевича подані з точки зору теорії ефективної діяльності (праксеології). Встановлено, що П. Юркевич вважав джерелом правильних (“моральнісних”) вчинків сердечний потяг. Роль людського розуму полягає в його усвідомленні. Процес осмислення дії подано у формі логічного умовно-категоричного силогізму. Доведено, що “моральнісний” вчинок є сотеріологічним за мотивом і феноменологічним за змістом.

Ключові слова: праксеологічний зміст, “моральнісний” вчинок, сердечний потяг, умовно-категоричний силогізм, сотеріологічний мотив, феноменологічний зміст.

Постановка проблеми. Визначення праксеологічного (діяльнісного) аспекту в ідеях минулого відкриває перспективи їх практичного використання сучасним поколінням. Людська діяльність є взаємодія індивідів між собою, між предметами та їх відношеннями у формі мотиву вчинку, його осмислення та реалізації. Такий механізм діяльності є незмінним, тобто таким, який є усталеним протягом усієї історії людства. Отже, визначення праксеологічної складової вчення веде до формування сучасного погляду на нього. При цьому достовірність, адекватність такого погляду зумовлюється вказаною незмінністю механізму людської дії.

Особливою актуальністю характеризуються пошуки шляхів упровадження тих світоглядних уявлень, котрі зросли на тлі досвіду ідейного формування нації. По-перше, такі уявлення об’єктивно є максимально адаптованими до свідомості інтелектуальної еліти відповідного народу. По-друге, ці уявлення формувалися у конкретних історичних обставинах, при яких філософські ідеї органічно пов’язуються з ідеями політичного та соціально-економічного змісту. Це розширює сферу їх застосування, “включає” філософське вчення у контекст загального історичного розвитку нації.

Специфіка саме українського світогляду визначається терміном “філософія серця”. Його автор Дмитро Чижевський до одного із засновників “філософії серця” відносить українського мислителя XIX століття Памфіла Юркевича. Визначення праксеологічного змісту його вчення відкриває перспективи його використання сучасним поколінням українців.

Вивчення творчої спадщини у частині праксеологічного змісту, можливо, зумовить переосмислення сучасного загальноприйнятого

розуміння сутності моральної людини, котра визначається у наступний спосіб: “Людина стає моральною особистістю, коли вона добровільно підпорядковує свої дії моральним вимогам суспільства, усвідомлює їх зміст і значення, здатна ставити перед собою моральні цілі і приймати рішення, враховуючи конкретні обставини, самостійно оцінювати свої вчинки і дії оточуючих, виховувати себе (самовиховання)” [8, с. 160]. Як бачимо – джерело моральної дії – вимоги суспільства. Аж ніякого навіть натяку на сердечні імпульси, на духовний характер мотивації людського вчинку, на які вказував П. Юркевич: “Як кожна діяльність у світі зумовлюється певною натурою речі, так і богоподібній натурі людського духу притаманні діла богоподібні” [10, с. 105].

Аналіз актуальних досліджень. Творча спадщина Памфіла Юркевича починає досліджуватися з другої половини XIX – початку XX століть. Авторами перших найбільш важливих праць стали А. Аксаків, А. Введенський, Б. Вишеславцев, Е. Радлов, В. Соловйов, Г. Шпет, П. Флоренський та інші.

Вчення філософа осмислювалося у контексті проблем історичного розвитку української та російської філософської думки у роботах М. Бердяєва, М. Лосського, В. Зінківського. З позицій ідей революційної зміни суспільства вчення П. Юркевича згадуються М. Чернишевським, П. Ткачевим, П. Лавровим.

За радянських часів ідеї Юркевича критикуються з точки зору пануючої ідеології у роботах В. Білодіда, О. Галактіонова, Р. Гальцевої, В. Губенка, М. Іовчука, Д. Остряніна, І. Пантіна.

Вагомий внесок у справу адекватного осмислення ідей П. Юркевича внесли мислителі української діаспори, серед яких відзначимо праці Д. Чижевського, С. Ярмуса, В. Дорошенка та І. Мірчука.

Здобуття Україною незалежності відкрило шлях до формування об’єктивного бачення ідей П. Юркевича на його Батьківщині. Як релігійний вітчизняний філософ, як один із засновників української “філософії серця” П. Юркевич постає у працях А. Абрамова, І. Борисової, Б. Боровської, С. Вільчинської, В. Горського, В. Думцева, М. Запорожця, С. Кузьміної, Н. Куценко, М. Лука, В. Сербиненка, О. Сарапіна, А. Тихолаза.

У своїх роботах сучасні дослідники представили Юркевича як християнського педагога, описали його критику матеріалістичних ідей, зокрема – “антропологічного принципу філософії” його ідейного антагоніста М. Чернишевського.

Виокремлено проблеми філософії релігії у творчості П. Юркевича досліджує А. Арістова. Зокрема, нею описаний аналіз П. Юркевичем матеріалізму як історичної форми філософії.

До наявних досліджень ми зробимо спробу додати той важливий аспект ідей одного з фундаторів української “філософії серця”, котрий стосується людського вчинку: його мотиву, осмислення та здійснення.

Памфіл Юркевич – релігійний філософ-кордоцентрист. Правильність такого визначення підтвердимо його виразом: “Основа релігійної свідомості людського роду полягає в серці людини: релігія не є щось стороннє для її духовної природи, вона утверджується на природному ґрунті” [10, с. 103]. Тому аналіз думок Юркевича ми здійснюємо у контексті філософії релігії, а саме – у контексті праксеологічного підходу. Наше дослідницьке поле – релігійна діяльність у частині мотиву, задуму, осмислення та реалізації. Зазначимо, що “...будь-який вид діяльності соціального характеру, мотивований релігійними принципами чи уявленнями, слід визнавати об’єктом праксеологічного підходу у висвітленні релігії” [2, с. 256].

Отже, **мета статті** – проаналізувати головні філософські ідеї Памфіла Юркевича з точки зору праксеологічного підходу до вивчення відповідних аспектів філософії релігії.

Виклад основного матеріалу. Засновник праксеології польський філософ і логік Тадеуш Котарбинський вказує на такі фактори, які зумовлюють ефективність людської діяльності:

- доцільність (відповідність меті, яка поставлена);
- результативність (ступінь виконання задач);
- продуктивність (повнота виконання задач);
- правильність (адекватність дій уявному образу);
- чистота (відсутність від зайвих дій та наслідків, котрі не відповідають поставленій меті);
- надійність (рівень оптимальності способів реалізації мети);
- послідовність.

Ступінь раціональності дії Т. Котарбинський прямо пропорційно пов’язує зі ступенем її відповідності усім наявним обставинам.

Праксеологічний зміст філософських ідей Памфіла Юркевича вбачається у факторах доцільності, правильності та чистоти. Які людські дії є доцільними, правильними та чистими для Юркевича? Це ті дії, які зумовлені “серцем”.

У творі “Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого” Памфіл Юркевич вказує: “Серце є осереддям душевного й духовного життя людини. Так, у серці зачинається й зароджується рішучість людини на ті чи ті вчинки...” [10, с. 175]. *Те, що народжується у серці, складно назвати мотивом вчинку. У слові “рішучість” Юркевич скоріше виражає певний імпульс духовного змісту,*

котрий вже сам по собі, вже у своєму зародку, є духовному дію, котра намагається набути практичної реалізації.

Свій опис функцій людського серця Юркевич закінчує такими словами: “Нарешті, серце є осереддя моральнісного життя людини” [10, с. 76].

Праксеологічний аспект філософії Памфіла Юркевича у частині мотивації людського вчинку повністю виражається терміном “моральнісність”. Тому його варто охарактеризувати окремо та ґрунтовно.

За П. Юркевичем, “моральнісний” вчинок безпосередньо зумовлений сердечним протягом. Філософ окремо послідовно доводить, що розум та закон не є причинами “моральнісних” дій. Він чітко виокремлює сферу сердечного, тобто “моральнісного” від іншого, що потенційно може зумовлювати людські вчинки: “Хто знає, як мало дає нам для знання чуттєвий світ, яке бідне й беззмістовне те відчуття, яке виникає від зустрічі свідомості із зовнішніми предметами, той зрозуміє все значення біблійного вчення, згідно з яким підґрунтя, життєвість і глибина нашого мислення й свідомості полягає в тій душевній істоті, якої явлення ми знаємо безпосереднім внутрішнім досвідом лише в наших сердечних потягах, тобто в тих потягах, до яких таке чутливе і таке сприйнятливе наше серце” [10, с. 90].

Світ “моральнісного” П. Юркевич протиставляє світу “псевдоморальнісного”. Цей світ є по суті іншим за своїм змістом, його “живучість” зумовлена здатністю представлятися “моральнісним”. П. Юркевич розповідає нам про драматичне зіткнення двох світів – світу любові до Бога та світу людського самолюбства. Усі люди відчують душевний потяг, але далеко не всі діють за ним. Світ, який спостерігав філософ, був світом підмінених понять. Душевними, сердечними, навіть бажаними Богом представлялися людські вчинки, котрі мали на меті самозбереження. А воно наповнене страхом, самолюбством, пожадливістю. Люди живуть “псевдоморальнісно”, вводячи в оману себе та інших. Серйозно та вголос називати своє життя духовним наважуються хіба що свідомі циніки. Більшість передбачає називати своє життя “розумним”. З цього приводу П. Юркевич пише таке: “А між тим, і це не дивно, нині так часто ототожнюють розумність учинку та його моральнісну вартість, так беззастережно перемішують ці два поняття – розумний та моральнісно добрий, що християнське вчення про любов, про це охоче й щире прагнення чинити добро майже відсутнє у наших повчальних системах. Щодня ми пересвідчуємося, що найнегідніший вчинок, злодіяння, найбільш обурливе для людства, може бути скоєне дуже розумно, згідно з найґрунтовнішим і найобачливішим планом і виходячи з найглибших міркувань, а проте правило “вчиняй розумно”

сприймається більшістю, як джерело щонайчистішої моральності... У цьому позірно моральнісному принципі виявляється вся односторонність сучасної освіти. Як ми вміємо бути розумними без переконання, так волимо ми бути моральнісними без подвигу... Вчинок, вчинений виходячи з найточніших математично правильних міркувань розуму, дає те збайдужіле задоволення, яке воліє перебувати посередині між чистим моральнісним подвигом і брутальністю чуттєвих оргій” [10, с. 107].

Роль людського розуму в процесі здійснення вчинку Юркевич трактує у такий спосіб: “...Найкращі філософи й великі поети усвідомлювали, що серце їхнє було істинним місцем народження тих глибоких ідей, які вони передали людству в своїх творах, а свідомість, діяльність якої поєднана з функціонуванням органів чуттів і головного мозку, лиш давала цим ідеям ясноту і визначеність, притаманні мисленню” [10, с. 90].

Отже, розум є певною уявною формою “моральнісних” дій. Він відіграє допоміжну функцію, котра полягає у адаптації сердечного імпульсу до свідомості суб’єкта дії. Попри феноменологічність “моральнісного” життя (про це йтиметься далі), дії людини, яка живе таким життям, все ж-таки є осмисленими. Сердечний імпульс проходить певну стадію формування образу дії у вигляді встановлення причинно-наслідкового зв’язку та отримання висновку.

Вказана присутність ментальної складової на стадії осмислення сердечного потягу надає нам підстави спробувати представити моральнісний вчинок на стадії його ментального формування у вигляді логічного умовиводу.

Аби визначити його різновид, виокремимо змістові частки “моральнісної” дії. У її складі вбачаємо наявність:

- сердечного потягу;
- осмислення людиною сердечного потягу;
- людської дії як наслідку сердечного потягу.

Отже, виразно прослідковується причинно-наслідковий характер зв’язку сердечного потягу та людської дії згідно нього. Це дає підстави уявити моральнісну дію від стадії зародження задуму про неї до стадії реалізації цього задуму у вигляді умовно-категоричного силогізму.

Як відомо, засновками цього умовиводу є умовне та категоричне судження, а висновок – категоричне судження. Умовне судження (імплікація) у свою чергу складається з логічної підстави (антецедент) та логічного наслідку (консеквент). Достовірність висновків забезпечує усталений, об’єктивний та однозначний зв’язок підстави й наслідку. Тому важливо розуміти значущість “безпосередності” зв’язку сердечного потягу та людського вчинку. Між ними – лише допоміжна за статусом стадія осмислення форми актуалізації сердечного потягу.

Виокремлюємо логічну підставу засобами формальної логіки. Отримуємо:

- поняття “сердечний потяг” – суб’єкт антецеденту;
- поняття “моральнісний вчинок” – суб’єкт консеквенту.

Звернемо увагу, що у цій імплікації є спільний предикат, виражений у понятті “те, що є наявним”.

“Розгортаючи” імплікацію у логічну форму, отримуємо: “Якщо наявний сердечний потяг, то наявним стає моральнісний вчинок”. Звернемо увагу на екзистенційний характер (за видом судження) антецеденту та проблематичний (за модальністю) характер консеквенту. Існування (наявність, буття) сердечного потягу зумовлює можливість існування “моральнісного” вчинку. Ця “можливість” виражає волю, яку дарував людині Бог. Саме людська воля перетворює свій сердечний потяг у вчинок. Людина вільна діяти за сердечним потягом, або не діяти за сердечним потягом, або діяти по третьому, “середньому” варіанту.

Ще раз вкажемо на те, що Юркевич категорично заперечує інші джерела “моральнісності”, вказуючи на безпосередність зв’язку сердечного потягу та вчинку. Розум та людські закони не є джерелом, мотивом вчинку. Їх роль – допомогти людині усвідомити сердечний потяг.

“Моральнісний” вчинок можна представити у вигляді умовного “ланцюга” з трьома “ланками” у такий спосіб: “Сердечний потяг – усвідомлення дії – дія”.

Усвідомлення дії здійснюється сотеріологічно за мотивацією та феноменологічно за змістом. Доведемо цю тезу.

Свідоме обрання людиною дії за сердечним потягом має сотеріологічний мотив. Міркуючи у християнському аспекті, стверджуємо, що така дія покликана спасти людську душу. Міркуючи у буддистському аспекті, ми стверджуємо, що така дія виводить, звільняє людину від світу причинно-наслідкових зв’язків, котрі відірвані від сфери вільного духу і є породженими “людським, занадто людським” (термін Фрідріха Ніцше).

Так, ідеї Августина Аврелія про *distentio* (активність духу) виражають дві ознаки християнської сотеріології – ірраціональність та волюнтаристичність. Розум не вважається ані джерелом, ані виявом людського духу. Натомість таким джерелом і виявом є виражена активна воля суб’єкта дії, котра прагне дістатися благодаті Божої. Людська дія стає соціальною у справі побудови Граду Божого. Його жителі – духовно активні суб’єкти дії.

Звернемо увагу на те, що “моральнісний” вчинок зазвичай є життєвим подвигом. Далеко не завжди він узгоджується з утилітарними

інтересами та поглядами соціальної групи, у якій перебуває людина. Світ “занадто людського” не завжди сприймає те, що зумовлене світом моральнісного. Такий світ утворили люди, серця яких Юркевич називає “радикально зіпсованими” [10, с. 105]. Основа цього світу – “занадто людські” самолюбство та прагнення до самозбереження. Вчинки штучно представляються як сердечні. Вони прикриті словесною завісою, котра приховує їх істинні мотиви.

П. Юркевич пише: “...Люди, котрі природно прагнуть самозбереження, скоріше і частіше діють за спонуками самолюбства й мають на увазі свої особисті інтереси, свою особисту користь, якими не бажають жертвувати задля вищих цілей. Тому численні, навіть сумні, спостерігачі людського серця доходили сумної думки, що вся моральнісність людська є по суті витонченим та освіченим егоїзмом, і у такий спосіб заперечували саму можливість моральнісних учинків і цілий моральнісний лад у світі” [10, с. 105].

Моральнісна дія феноменологічна за змістом. Сердечний потяг є актом внутрішнього переживання у його безпосередній наявності. Подібні акти і стали предметом аналізу феноменології Едмунда Гуссерля, яка орієнтувалася на безпосередній досвід свідомості. Логічно судження недоречно формулювати протягом акту пізнання сердечного потягу, бо він розуміється людиною безпосередньо.

Феноменологічне пізнання здійснюється у тому стані, який античні скептики виразили поняттям “епохе”. Секст Емпірік виражає його зміст як “...такий стан розуму, при якому ми нічого не заперечуємо і нічого не стверджуємо” [7, с. 117]. У феноменології Едмунда Гуссерля “епохе” трансформується у метод пізнання засобом утримання від суджень про “чисті сутності” з метою виявлення їх справжнього сенсу.

У процесі пізнання сердечного потягу судження також не формується. Його формування відбувається на етапі моделювання життєвого вчинку.

Намагаючись зрозуміти свій сердечний потяг, людина поринає у царину чистих істин та апріорних сенсів. Вона намагається зрозуміти своє серце не як емпіричний, а як трансцендентальний суб’єкт – світ загальних істин, котрий зумовлює та наповнює змістом емпірично-психологічну свідомість.

Отже, класичну тезу феноменолога Е. Гуссерля “назад, до самих речей” у контексті поглядів Памфіла Юркевича перефразуємо у заклик “Назад, до самого серця”.

Повернемося до формування умовно-категоричного умовиводу. Другий його засновок – категоричне судження, у якому стверджується,

або заперечується певна ознака. Як відомо, логічним закон вказує тільки на два правильних модуси (різновиди) умовно-категоричного силогізму. Згідно першого правильного модусу, який називається ствердним, людська думка рухається від ствердження істинності основи (логічної підстави) до ствердження істинності наслідку.

Побудований у формі ствердного модусу, наш силогізм буде мати такий вигляд: “Якщо наявний сердечний потяг, то стає можливим “моральнісний” вчинок. Сердечний потяг наявний. Отже, можливим є моральнісний вчинок”.

Другим правильним модусом умовно-категоричного силогізму є такий його різновид, коли людська думка рухається від заперечення наслідку до заперечення основи (заперечний модус). Він має такий вигляд: “Якщо наявний сердечний потяг, то стає можливим “моральнісний” вчинок. Моральнісний вчинок не є можливим. Отже, сердечний потяг не є наявним”.

Висновки. Ідеї українського філософа XIX століття Памфіла Юркевича, як й інші ідеї вітчизняних мислителів минулого, актуалізуються шляхом визначення та використання їх праксеологічного змісту. Подібні дослідження відкривають перспективи переосмислення, зокрема, сучасних усталених поглядів на сутність морального. Вітчизняною філософською думкою ґрунтовно вивчалася творча спадщина П. Юркевича. У статті здійснено спробу додати наявні дослідження аналізом з точки зору праксеологічного підходу до вивчення відповідних аспектів філософії релігії.

Як встановлено, П. Юркевич вважав, що людський вчинок має сенс та значення тільки у разі, якщо він відповідає “сердечному потягу” у тому розумінні, яке філософ надає людському серцю як джерелу людських дій. Такий вчинок характеризується як “моральнісний”. Світ “моральнісних” вчинків П. Юркевич протиставляє світу вчинків “псевдоморальнісних”. Встановлено, що функція людського розуму у справі здійснення вчинку полягає в осмисленні сутності сердечного потягу. У статті процес ментального формування дії представлено у формі ствердного та заперечного модусів умовно-категоричного силогізму. Доведено, що “моральнісний” вчинок є сотеріологічним за мотивом та феноменологічним за змістом.

Питання визначення праксеологічного аспекту ідей Памфіла Юркевича має перспективу дальшого дослідження у частині вивчення біографії філософа. Є підстави стверджувати, що діяльнісний зміст вчення “філософа серця” доповниться зіставленням висловлюваних ідей та життєвих вчинків.

Література

1. Августин Аврелий, Блаженный. О граде Божиим / Августин Аврелий. – М., 1994. – Т. 1. – 394 с.
2. Академічне релігієзнавство : підручник / за наук. ред. проф. А. Колодного. – К. : Світ Знань, 2000. – 862 с
3. Арістова А. В. Проблеми філософії релігії у творчості П. Д. Юркевича : дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.06 / Арістова Алла Вадимівна. – К., 1994. – 187 с.
4. Гусерль Едмунд. Идея феноменологии. Пять лекцій / перевод с немецкого Н. А. Артеменко. – СПб. : Гуманитарная академия, 2008. – 220 с.
5. Комаха Л. Г. Тадеуш Котарбінський як засновник прaxeології / Л. Г. Комаха // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. праць; гол. ред. В. В. Лях. – К. : Український центр духовної культури, 2001. – Вип. 25. – С. 103.
6. Котарбинский Т. Трактат о хорошей работе. – М. : Экономика, 1975. – 270 с.
7. Секст Еспирик. Три книги пирроновых положений // Соч. : в 2 т. / общ. ред. А. Ф. Лосева ; пер. с древнегреч. – Т. 2. – М. : Мысль, 1976. – 421 с.
8. Словарь по этике / [под ред. А. А. Гуссейнова и И. С. Кона]. – 6-е изд. – М. : Политиздат, 1989. – 447 с.
9. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К. : “Орії” при УКСП “Кобза”, 1992. – 230 с.
10. Юркевич П. Д. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого / П. Д. Юркевич // Вибране. Бібліотека часопису “Філософська і соціологічна думка” / пер. з рос. В. П. Недашківського ; упор., передм. і прим. А. Г. Тихолаза. – К. : Абрис, 1993. – 416 с. – Серія “Українські мислителі”.
Отримано 20.01.2014

Summary

Tulyakov Oleg. Praxeological meaning of philosophy of Pamfil Yurkevych.

The article describes ideas of Ukrainian philosopher from nineteenth century – Pamphilus Jurkevich from the viewpoint of effective activity (praxeology). It is identified that Mr Jurkiewicz considered cardiac impulse as a source of correct (“moral”) acts. The role of the human mind is in its conceptualization. The process of understanding the action is presented in the form of logical conditional categorical syllogism. It is proved that “moral” cat is soteriological by motive and phenomenological by content.

Keywords: *praxeological content, “moral” act, cordial rush, conditional categorical syllogism, soteriological motive, phenomenological content.*

РОЗДІЛ 3

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 81'27

Iryna BOKUN

FRAMES AS A CULTURAL CONSTRUCTS

The article describes frames as shared cultured products. The author suggests the definition of culture as a set of shared understandings embodied in cultural/cognitive models. Cultural/cognitive models are factored into two types: folk theories and expert theories. The author proves that folk theories conflict with scientific ones.

Keywords: *frame, cognitive model, cognitive linguistics, folk theories, scientific theories.*

Problem statement. The urgency of cognitive linguistics is caused by providing a new way of studying how we make sense of our experience [1–9]. It examines what cognitive processes play a role in making sense of the world around us and how these cognitive processes contribute to our understanding of issues in language. However, it concentrates only on how cognitive linguistics can be helpful in studying language – to the exclusion of culture at large.

Previous research. Cognitive linguists have found that we make use of a relatively small number of cognitive processes in making use of our experience. We categorize the world, organize our knowledge into frames, make use of within-frame mappings (metonymy) and cross-frame mappings (metaphor), build image-schemas from bodily experience and apply these to what we experience, divide our experience into figures and grounds, set up mental spaces and further mappings between them in the online process of understanding, and have the ability to skillfully and creatively integrate conceptual materials from the mental spaces that we set up. Moreover, we do not do most of this in a conscious way; our cognitive system operates unconsciously most of the time. It is these cognitive processes that participate in our unconscious meaning-making activity [1–9].

The aim of this paper is to focus on cognitive processes that play a crucial role in our cultural meaning-making activity. These are frames. In exploring the issues connected with frames, I will proceed as follows. First, I will

take up the issue of how we can characterize frames in general. And then, I will turn to the issue of the inherently cultural nature of frames.

Main body. So what is a frame? We can use the following working definition of frames: “A frame is a structured mental representation of a conceptual category” [6, p. 64]. This definition is so vague and general that it allows us to consider essential features (i.e., necessary and sufficient conditions) and feature lists of other kinds as a kind of frame also. After all, such feature lists can also be conceived of as structured representations of conceptual categories. The notion of “frame”, however, is typically reserved for cases of mental representations that cannot be given as feature lists [4, p. 223]. A more comprehensive name for structured representations of conceptual categories in general, including both feature lists and frames proper, would be (cognitive) model, which is indeed often used as a generic term for the mental representation of categories of both kinds.

Roughly the same idea of what a frame is has been called by a variety of different names in the vast literature on the subject. These include, in addition to frame, script, scenario, scene, cultural model, cognitive model, idealized cognitive model, domain, schema, (experiential) gestalt, and several others [2]. There is sometimes variation even within the same author as regards the terms used. The different terms come from different branches of cognitive science, and so the words used may have a slightly different meaning. In this article, I will use many of these interchangeably, because the basic idea is similar to each of them: they all designate a coherent organization of human experience.

In the classical approach, meaning is given in terms of necessary or sufficient conditions (i.e., by means of essential features). From the perspective of an experientialist cognitive science, meaning is defined by frames; as the best known formulation of this idea suggests, “meanings are relativized to frames/ scenes” [4, p. 225]. To see how this works in practice, let us take an example. What is the mental representation of the conceptual category MONDAY? Can it be defined in terms of features that are inherent in the concept of “Monday”? Could we propose something like “the first day of the week” as an inherent feature? Not really, because to say that it is the first day of the week only makes sense against the background of the concept of “week”. Could we propose as an inherent feature that Monday is a day? No, because the concept of “day” itself only makes sense in a certain system of knowledge about the movement of the sun. The only thing we can do to define what Monday is, is say that the concept makes sense against the background of several frames: the natural cycle of the movement of the sun, and the seven-day calendric cycle. The former gives us an idea

of what a day is; the latter tells us that there are seven units (days) in what we call a week. Against this background, we can provide a definition for “Monday”: “the first day of the week”. There are no inherent features here. The concept is defined in terms of two frames that exist independently of the concept. However, they are both necessary for its characterization.

An important property of frames is that they are idealized in several ways. One of them is that, often, what the frame defines does not actually exist in the world. For instance, in the case of the current example, there are no seven-day weeks in nature. In nature, we only find the alternation of light and darkness governed by the natural cycle of the movement of the sun. Frames are often idealized in this sense. To capture this aspect of frames, G. Lakoff [7, p. 115] calls such idealizations “idealized cognitive models”, or ICMs for short. This feature of frames makes them open to cross-cultural variation. Particular frames may exist in only one or a few cultures, as is the case here, where the notion of our kind of calendric cycle is a peculiarity of the European world.

This brings us to the understanding of frames not only as cognitive in nature but also cultural constructs; hence the term *cultural model* for the same idea. Cultural models can differ cross-culturally, from group to group, and even from individual to individual. For instance, Hoyt Alverson insists that all experience is intentional, that is, it is conceived of “in a certain manner” [1, p. 97]. Experience that is conceived in a particular manner is captured by (often different) cultural models. At the same time, however, a large number of frames are shared by members of societies and groups within those societies. The fact that many frames are shared across people makes frames cultural products. Thus, frames represent a huge amount of shared knowledge that makes societies, subcultures, and social groups of various kinds coherent cultural formations. The shared character of frames has been recognized by many anthropologists, including Roy D’Andrade [3, p. 283], Dorothy Holland, Naomi Quinn, and Claudia Strauss [5; 9], who propose that culture can be defined as a collection of shared understandings represented by frames, or cultural models.

A well-known example of one such shared frame is the RESTAURANT frame [8, p. 211], as it is used not only by many Americans, but also by Europeans. This frame serves to illustrate the kind of knowledge we have about going to a restaurant. This knowledge can be given as a series of events that follow one another. Another name for frames of this type is script. A script describes a stereotypical situation in a culture – a situation

in which events unfold through time. The RESTAURANT-GOING frame, or script, involves the following events:

- Go to the restaurant
- Be seated
- Study the menu
- Order meal
- Waiter brings meal
- Eat the meal
- Pay
- Leave restaurant

Many members of European and American culture share this script about going to a restaurant. It enables them to understand conversations about restaurants. For example, if someone tells me that he or she went to a restaurant and paid way too much, I can legitimately assume that the person went through all the events listed here. Most important, I can assume that this person paid too much for a meal he or she had and not for buying a pair of shoes. I can be sure about this because the speaker and I share the script of what it means to go to a restaurant. Notice that these elements of the script are not essential features. They can all be easily canceled. I can tell you that I went to a restaurant, was seated, and looked at the menu, but I did not eat anything. At the same time, this script can vary in certain details from culture to culture. For example, in some countries you do not have to wait to be seated; you can go in and find a free table yourself. The cancelability of all these features can thus give rise to cultural variation.

Another source of cultural variation in cultural models are “frame-based” categories. Since ways of eating food can vary cross-culturally, the frame-based categories of selling food may vary from place to place. For example, it is common in Ukraine for butcher shops to sell salo and garlic together in the same butcher shop. In other words, Ukrainians have a frame that includes salo and garlic. This is because Ukrainians commonly eat salo with a garlic dressing. This particular frame of eating salo in Ukraine may not be found in other cultures.

The frames we have in connection with objects and events of the world represent two kinds of knowledge: everyday, or folk, and expert knowledge. Our everyday knowledge is far more extensive than our expert knowledge. Everyday knowledge is knowledge that we use automatically, without conscious thought, and that we acquire without conscious learning or formal education. Our everyday knowledge is represented by “folk theories”, while our expert knowledge is represented by “expert theories”.

On the one hand, we use folk theories (also called cultural models or naive understandings) of the world for most everyday purposes (such as going to a restaurant, reasoning about a particular topic, and understanding sentences). Expert theories (or scientific models), on the other hand, are used by specialists in a field. We can hold folk theories and expert theories about the same aspect of the world. It commonly happens that in such cases our folk and expert theories conflict with each other. For example, linguists have very different models about language than nonlinguists. In this case, we could say that laypeople's folk theories of language may differ considerably from the expert theories of language used by linguists.

Taxonomies constitute another form of cultural/cognitive models of the world. They have a hierarchical structure. Folk and expert taxonomies can differ considerably. For example, whales are commonly regarded as fish in folk theories of the natural world, whereas experts classify them as mammals. Most people – laypersons and experts alike – assume that there is only one correct taxonomy of anything. The fact that folk and expert theories often conflict casts doubt on this assumption. Just as important, expert theories can also clash with each other in attempting to explain a phenomenon, as incompatible scientific accounts of, say, language testify.

Conclusions. To sum up, much of our cultural knowledge comes from folk theories, or cultural cognitive models. Our folk theories may conflict with other people's folk theories, and they commonly clash with expert, or scientific, theories. As a matter of fact, the very same person may hold contradictory folk and expert theories of the same phenomenon. The two ideas that culture is largely composed of shared cultural/cognitive models and that there are two distinct type of cultural/cognitive models – folk and expert theories – go a long way in explaining our cultural functioning in the world. The further research can focus on the cultural application and importance of frames.

References

1. Alverson H. Metaphor and experience : Looking over the notion of image schema // J. Fernandez(ed) *Beyond Metaphor : The Theory of Tropes in Anthropology*. – Stanford, CA : Stanford University Press, 1991. – P. 94–117.
2. Andor J. On the psychological relevance of frames / J. Andor // *Quaderni di Semantica*. – 1985. – № 6(2). – P. 212–221.
3. D'Andrade R. The development of Cognitive Anthropology / R. D'Andrade. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 289 p.
4. Fillmore C. H. Frames and the semantics of understanding / C. H. Fillmore // *Quaderni di Semantica*. – 1985. – № 6 (2). – P. 222–254.
5. Holland D. Cultural Models in Language and Thought / D. Holland, N. Quinn. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 278 p.
6. Kövecses Z. Language, Mind and Culture / Z. Kövecses. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 397 p.

7. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things : What Categories Reveal about the Mind / G. Lakoff. – Chicago : University of Chicago Press, 1987. – 384 p.
8. Schank R. Scripts, Plans, Goals, and Understanding / R. Schank, R. Abelson. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum, 1977. – 285 p.
9. Strauss C. Cognitive Theory of Cultural Meaning / C. Strauss, N. Quinn. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – 378 p.

Отримано 20.01.2014

Анотація

Бокун Ірина. Фрейми як культурні моделі.

У статті описуються фрейми як продукти, які загально використовуються різними культурами. Пропонується визначення культури як набору спільних інтерпретацій, які реалізуються в культурних/когнітивних моделях. Культурні/когнітивні моделі розкладаються на два види: народні теорії та експертні теорії. Автор доказує, що народні теорії конфліктують з науковими.

Ключові слова: фрейм, когнітивна модель, когнітивна лінгвістика, народні теорії, наукові теорії.

УДК 81'27

Людмила ГНАПОВСЬКА

ПРОСТІР МОВИ: ДІАЛОГ КУЛЬТУР, ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ, СВІТОГЛЯДІВ

У статті власна назва як згорнутий національно-культурний текст розглядається через інтерпретацію закованого в її внутрішній формі лінгвокультурного потенціалу. Фрагменти ономазіологічного простору англійських імен кельтського та германського походження пояснюються в контексті загальних світоглядних засад міфопоетичної свідомості.

Ключові слова: культура, міфопоетична свідомість, соціокультурний контекст.

Постановка проблеми. Притаманне сучасній мовознавчій парадигмі посилення на те, що будь-яка мовна одиниця набуває референційних ознак лише завдяки участі у процесах номінації та комунікації мислячих істот (носіїв певної мови), обумовило необхідність дослідження того, з якими структурами суспільного знання співвідноситься семантика мовного знака та які ментальні процеси покладено в основу номінативних процесів. Усвідомлення неминучості виходу за межі замкненої “в-собі-і-для-себе” системи мови та визнання того факту, що мовне значення є закованою у мисленні інформаційною структурою, а семантична структура, відповідно, являє собою форму концептуальної структури, надало актуальності пошуку та встановленню

тих характеристик слова, які дозволяють розглядати його як певне когнітивне утворення, “вписане” в загальний контекст суспільної свідомості індивідів, що складають соціум на конкретному часовому та соціальному зрізі.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідження, результати якого представлено у запропонованій статті, виконано саме в такому концептуальному полі.

Метою дослідження є спроба продемонструвати, яким чином смислова структура англійських власних імен, що етимологічно походять від кельтських та давньогерманських основ, відбиває специфічні ознаки ментальності народностей, які стояли біля витоків сучасної англійської нації.

Виклад основного матеріалу. Як соціально-історичні утворення, що виникли в конкретних умовах онтогенезу певного етнічного угруповання у відповідь на комунікативно обумовлену необхідність індивідуалізуючої номінації об’єктів оточуючого світу, на кожному *синхронному* зрізі оніми (зокрема, антропоніми) функціонують в якості етноспецифічних культурно-історичних індексів самотності індивіда як суб’єкта суспільної діяльності. У *діахронічному* плані семантика кожного антропонімічного апелятива стає “дзеркалом” тієї суспільної формації, в надрах якої ім’я виникло: вона кодує певне текстове утворення – соціальний сюжет, і в цьому тексті-сюжеті окремі ноти екологічного середовища, щоденного буття, соціально-політичного устрою, світоглядних настанов, духовних цінностей, морально-етичних уявлень соціуму зливаються у потужну симфонію під назвою “культура”. Інакше кажучи, у семантичній структурі ономастичної лексики нерозривно пов’язаними виявляються три базових концепти – СЛОВО (ІМ’Я), ТЕКСТ та КУЛЬТУРА, і спроба дослідити особливості взаємодії елементів цього концептуального трикутника базується на наступних положеннях.

У сучасному розумінні *текст* як опредмечене знання про світ (фрагмент реальності) є своєрідним складним *іменем*. Він відображає певну референтну ситуацію, в межах якої процеси ідентифікації та характеристики її складових відбуваються в єдиному акті номінації-предикації. У результаті породжується текстура, тканина (тобто, цілісне утворення), окремі нитки якої переплітаються і утворюють особливий, притаманний лише цій тканині візерунок – специфічну для кожного окремого тексту структурно-композиційну та смислову структуру.

За формальними ознаками, у момент виникнення власні назви (зокрема, антропоніми) зазвичай складаються з однієї або декількох основ. Семантично арсенал онімічних апелятивів пов’язаний з найбільш значущими реаліями сучасного номінативного акту суспільного

контексту. Тобто, незалежно від структурних характеристик (просте чи складне ім'я), антропоніми – це не просто слова, а короткі описи місць, людей, тварин, міфічних істот тощо. Саме завдяки цьому реконструкція внутрішньої форми антропоніма дозволяє декодувати згорнутий в ній семантичний простір *тексту*, хоча й формально еліптизованого.

Як суб'єкт власної пізнавальної діяльності, будь-який індивід, залучений до процесів мовної номінації, співвідносить свій *власний* досвід із досвідом *соціальним* – системою аксіологічних настанов та цінностей, що складалася у суспільстві протягом історії його розвитку. При цьому, оцінюючи власну систему комунікації з оточуючим світом, номінатор залучає до сфери свого “теперішнього індивідуального “Я” минулий досвід соціуму як “колективної особистості”, тобто усвідомлює себе в ролі *суб'єкта культури*. Відповідно, як цілісний номінативно-комунікативний комплекс, будь-який антропонім функціонує лише у широкому контексті культури соціуму, виступаючи елементом цієї культури. Розшифровуючи, “розплутуючи” основні смислові нитки тексту імені, дослідник отримує можливість проникнути у таємниці концептуальних сфер буття певного етносу та змодельовати ментальні процеси, притаманні йому на певному етапі його історичного розвитку.

Таким чином, внутрішня форма власного імені як згорнутого національно-культурного тексту кодує пропущений через свідомість інтерпретатора складний інформаційний комплекс – знання про текстову подію та про прототипові образи учасників цієї події. Інформація, за допомогою якої інтерпретатор імені декодує прихований в ньому смисл, містить знання, “зняті”, за словами С. А. Жаботинської, з різних концептуальних площин – онтологічної (знання про світ: матеріальний або духовний), аксіологічної та модальної (оцінка світу суб'єктом та модус його свідомості), лінгвопрагматичної (знання канонів мовної комунікації). При цьому об'єм та зміст цих знань залежать від статусу, який ім'я як лінгвосоціальний знак людини-особистості має в межах певної культурно-історичної традиції [1].

Так, у *сучасному деміфологізованому суспільстві* антропонім як член класифікаційної системи номінації виконує основну *називну* функцію, що реалізується у двох аспектах: *дистинктивному* (функція виділення носія імені з колективу) та *інтеграційному* (функція об'єднання носіїв одного й того ж самого імені в загальний клас). При цьому представники множини однойменних об'єктів не мають жодних спільних ознак окрім спільного імені, і лише в окремих випадках, зокрема в разі наречення новонародженого іменем померлого родича або відомої особистості, простежуються відлуння минулих вірувань у незалежне існування імені та його тотожність з названим ним об'єктом. Проте,

зазначені випадки не мають нічого спільного з наївною вірою стародавніх пращурів у магічні властивості імені-слова, які зумовили специфіку моделі іменування, що функціонувала в межах міфологічного мислення.

Специфічною ознакою *міфопоетичного* сприйняття світу є отождоження різнопланових субстанцій – зокрема, предмету та процесу, речі та її властивостей тощо. Така концептуальна настанова призводила до того, що ім'я ставало невід'ємною складовою особистості, її своєрідним знаком-символом, який відображав зміст її внутрішньої неповторної природи. Важливим слідством типового для міфопоетичної свідомості отождоження імені та природи його носія стала *креативна функція* ономастичної номінації: вважалось, що, виконуючи цю функцію, антропонім активно впливає на індивіда-носія імені, формує його як особистість та визначає долю, тобто виступає первинним по відношенню до свого референта. Зокрема, Т. В. Топорова стверджує, що акт наречення іменем можна порівняти з граматичними категоріями оптатива чи імператива, оскільки ім'я вміщує побажання або наказ [3, с. 5]. У цьому зв'язку порівнюємо три приклади. Давньослов'янське ім'я *Святослав* етимологічно інтерпретується як “свята слава”. Тобто, у внутрішній формі цього антропоніма задоване побажання дитині “володіти святою славою” або “знаходитися під охороною святої слави”. Аналогічно слід розтлумачити семантику давньогерманського імені *Albert (Adalbert, Ethelbert)*, що утворене складанням двох апелятивів – “шляхетний” + “яскравий / відомий”: тобто, “нехай дитина буде шляхетною та відомою / відомою своєю шляхетністю”. Подібним чином пояснюється кельтське ім'я *Kevin*, яке походить від основ зі значенням “вродливий” + “народжений”: тобто, “нехай народжена дитина буде вродливою”.

Таким чином, у контексті міфологічного мислення семантично вмотивований антропонім кодує інформацію про свого референта та вміщує потужний прагматичний потенціал, виконуючи певне комунікативне завдання – реалізуючи намір номінатора сформулювати за допомогою імені фізично та духовно гармонійну особистість. Інакше кажучи, матеріалізуючись у формі мовного знаку, власне ім'я стає невід'ємним елементом структури світу. Саме зазначений факт зумовив специфіку протікання мовних процесів в антропонімічних системах стародавніх і середньовічних кельтів та англосаксів, де кожне ім'я мало прозорий зміст, соціокультурне навантаження якого перевіряється на матеріалі інтерпретації покладеної в основу антропонімічної номінації апелятивної лексики та її тезаурусного імплікаціоналу. На підтвердження наведених вище думок розглянемо та проінтерпретуємо декілька прикладів,

кожен з яких презентує окрему текстову подію – культурологічний сюжет, але сукупність цих сюжетів складає фрагмент цілісної хроніки буття етнічних спільнот, що дали життя сучасній англійській нації.

Приклад 1. Позначення “велетня” зафіксоване в англійських антропонімах лише в одному чоловічому імені *Humphre(y)* (давньоанглійська форма *Hunfrith*), що етимологічно походить від складання апелятивів “велетень” (д.-англ. *huni*) та “мир, спокій” (д.-англ. *frith(u)*). Однак, сама згадка цієї міфологічної істоти свідчить про наявність її у загальній системі магіко-релігійних вірувань середньовічних англосаксів. Насправді, в германських міфах велетні як група антропоморфних істот величезного розміру представлена у двох аспектах [6, с. 85]. З одного боку, це прадавні гігантські істоти – перші жителі Всесвіту, які передували у часі богам та людям. Уявлення про них імплікують мудрість, і завдяки цьому згадування “велетня” в апелятиві аналізованого чоловічого імені *Humphre(y)* можна інтерпретувати як бажання батьків через посередництво антропонімічної номінації дарувати дитині, що наречена цим іменем, саме зазначену чесноту. При цьому комбінація двох позитивних ознак у складі одного імені (в даному випадку – метафоричне позначення “мудрості” через номінацію “велетня” та згадка про “мир” і “спокій”) є досить типовим явищем у системі англосаксонської антропонімічної номінації, оскільки воно відображає прагнення батьків через наречення дитини “щасливим” іменем запрограмувати певний “інформаційний код” її подальшої щасливої долі шляхом кодування якомога більшої кількості бажаних ознак та чеснот.

З іншого боку, велетні протиставлялись богам (перш за все, асам) у просторі – як мешканці холодної кам’янистої країни на північній та східній околицях землі, як представники стихійних, демонічних природних сил, вороги асів, що прагнули відібрати у останніх їхніх дружин та чудодійні скарби – атрибути богів, наприклад, молот Тора та молодильні яблука Ідуни [2, с. 212]. Можливо, комбінування елементу “велетень” з лексемою на позначення “миру, спокою” у структурі розгляданого антропоніму *Humphre(y)* мало на меті нейтралізувати дію підступних сил велетнів і таким чином забезпечити носієві цього імені захист від злих духів, подарувавши йому мир, спокій та добру вдачу.

Не менш цікавий та культурологічно насичений інформаційний комплекс розгортається також за внутрішньою формою іншого складового елементу чоловічого імені *Humphre(y)* – апелятиву “мир, спокій” (д.-англ. *frith(u)*). Як структурно-змістовний компонент, він входить до складу таких сучасних англійських антропонімів германського походження як жіноче ім’я *Fri(e)da* (*Freda*) – “мир” та чоловічі імена *Frederick* – “мир” + “могутній, багатий”, *Ferdinand* – “мир” + “відвага”,

Geoffrey (Jeffrey) – “область, край” + “мир”, *Godfrey* – “бог” + “мир”, *Manfred* – “людина” + “мир”, *Siegfried (Seyfried)* – “перемога” + “мир”, *Wilfred* – “воля, бажання” + “мир”, *Winfred (Winfred)* – “друг” + “мир”. Давньоанглійська (давньогерманська в більш широкій ретроспективі) лексема *frith(u)* не збереглась в сучасній англійській мові. Причиною цього є вплив французького слова “*paix*” (сучасне англ. “*peace*”), яке з’явилося на Британських островах за часів правління норманського герцога Вільгельма I та поступово витіснило “*frith*” із вжитку в діалектах англосаксонських областей. Однак, наявність зазначеного елементу в складі германських антропонімів свідчить на користь релевантності позначуваного ним поняття в контексті світосприйняття сучасної появи зазначених імен епохи, що має важливі культурологічні імплікації стосовно етнічних та соціальних процесів тієї доби.

Аналіз специфіки комунікативних моделей співіснування індивідів та етносоціальних спільнот в межах англосаксонської (ширше – загальногерманської) культурно-історичної традиції доводить, що концепт “мир” був для неї ключовим. Ідея “миру-спорідненості” вписувалась у загальну концептуальну модель етнічної свідомості того періоду, яку в найбільш загальному вигляді Г. Сюч визначає як “гентилізм”, тобто психологічне протиставлення окремих спільнот “МИ” – “ВОНИ” (напр., англи та сакси, англосакси та дани тощо), засноване на відчутті приналежності до єдиного роду [7, с. 255]). На думку Є. А. Шервуд, в уявленні германських народів певна сила миру об’єднувала різні племена. При цьому основою “миру” у англосаксів був договір, який складався письмово та підкріплювався усно певними діями [4, с. 80].

Лексема “*frith*” зустрічається в англосаксонських законах уже в IX столітті поряд зі словами “*sib*” (“спорідненість, рід”) та “*cuth*” (“відомий” та, відповідно, “рідний”: до речі, ця основа також зафіксована в чол. антропонімі *Cuthbert* – “відомий” (*cuth*) + “яскравий / відомий” (*beorht*)). За свідомством істориків, слова “*sib*” та “*cuth*” уживались в офіційних документах для укладання мирних угод, які базувались на кривно-родинних стосунках. У той же час поняття, що позначалось словом “*frith*”, кодувало інший смисл – “мир – мирні відносини” – та об’єднувало дві етнічні спільноти, не спираючись на будь-які родинні стосунки. Так, у законах короля Альфреда можна знайти таку статтю: “Це є мир (*frith*), який король Альфред та король Гутрум та уїтани всіх родів англів та всього народу в цілому, що мешкає в східній Англії, разом уклали та клятвами скріпили за себе самих та за нащадків своїх як народжених, так і (ще) ненароджених, які користуються милістю Господа або нашою”. Подібним чином “мир” (“*frith*”) усвідомлюється у договорах королів Едуарда та Гутрума: “/.../ як англи та дани пішли

на постійний мир (frith) та дружбу /.../”, а також у законах короля Етельреда: “Якщо співтовариш по миру (frith-man) короля Етельреда прибуде до немирної країни (unfrith land), і тут підходить військо тієї землі, то нехай його король і все його багатство мають мир (frith), тобто недоторканість”. Наведена стаття є одним із пунктів мирного договору, який було укладено між англосаксами та данами. У 1018 році також за допомогою “frith” король Кнут стверджує мир між датчанами та англосаксами: “Іменем Господа. Це є розпорядження, що визначено та вирішено наймудрішими відповідно до багатьох добрих попередніх умов; нехай буде так, як тільки король Кнут за порадою своїх уїтанів встановив, що мир (frith) та дружба (freondscipe) між датчанами та англами, і нехай буде покладено кінець усім їхнім суперечностям” (цит. за Є. А. Шервуд [4, с. 218]). Як бачимо, основою миру, позначеного лексемою “frith”, була дружба, а не кривно-родинні стосунки: зазначений концепт “мир” об’єднував людей як усередині однієї етнічної спільноти, так і осіб різних етнічних груп не за принципом спорідненості, а на правовій основі державності, що саме зароджувалась.

Приклад 2. У контексті міфопоетичної свідомості маніпулювання іменем задля досягнення практичних цілей зумовило наречення здебільшого “приємними” іменами. Однак, в окремих випадках дитину, навпаки, нарекали “поганим”, “несприятливим” іменем задля того, щоб злякати злі духи та не дозволити їм заподіяти лиха носію цього імені. Можливо, саме цим слід пояснити наявність у семантичній структурі сучасного англійського оніма кельтського походження *Kennedy* позначення “потворний” у поєднанні з номінацією “голови”. Проте, на наш погляд, більш глибока інтерпретація зазначеного чоловічого антропоніма надає дослідникові можливість поринути у таємниці кельтських магіко-релігійних вірувань і міфологем. Зокрема, пояснити сполучуваність у його структурі елементів “потворний” та “голова” можна існуванням у деяких областях кельтського світу особливого культу відрізань голів ворога.

Як відомо, поняття “ворога” зазвичай пов’язане з чимось жахливим і викликає негативні емоції та асоціації. Згідно стародавніх кельтських уявлень, голова символізувала людину в цілому, і, очевидно, завдяки таким уявленням виник доволі жорстокий “культ голів”: повертаючись після бойових дій, воїн-кельт привозив додому на шиї свого коня відрізану голову переможеного ворога і прибирав цей воїнський трофей на стінці своєї оселі. Голови окремих, найбільш вагомих недругів навіть бальзамувались, а потім демонструвались гостям як докази відваги та мужності хазяїна. Подекуди черепи ворогів, в тому числі і з волоссям, використовувались замість кубків. Про цей звичай історикам стало

відомо з творів стародавніх письменників Діодора, Страбона, Орозія. На користь наявності зазначеного культу у структурі щоденного буття кельтських народностей свідчать також реальні знахідки, у тому числі артефакти. Так, на кельтських монетах часто можна було побачити зображення воїна, який тримає у руці відрубану людську голову, а на середньоевропейських могильниках іноді зустрічаються захоронення, в яких відсутні голови похованих у них людей [5, с. 122].

Розглянемо деякі інші міфологеми епохи язичницького етапу розвитку світогляду кельтів, що знайшли своє відбиття у семантиці їхніх антропонімів.

Приклад 3. Ідеологія кельтських друїдів, пов'язана з вірою у безсмертя *душі* та її нескінченні переселення, відтворилася у жіночому антропонімі *Enid* з етимологічним значенням “життя душі”. Згідно з даними етнографів та істориків, кельти також вірили у можливість людини знов і знов відроджуватись в інших *тілах* під одним й тим самим або під іншим іменем, не зберігаючи спогадів про це. Окрім віри у наявність “двійника” людини, її “дублікату”, який після смерті вів незалежне існування, кельти також вважали, що існує ще одна субстанція, що продовжує життя людини після її фізичної смерті, – дихання, подув, повівання. Тому цілком вірогідно, що, нарікаючи дівчинку іменем *Genevieve*, яке, за однією з версій, етимологічно сходить до позначення “божественних зітхань”, батьки прагнули шляхом звернення до священних вірувань забезпечити їй вічне життя на землі та на небесах. Відлуння уявлень про реінкарнацію через дихання представлені також у жіночому імені *Ethne*, де за апелятивом зі значенням “зернятко” розгортається популярний у кельтській міфології мотив “непорочного зачаття” – сюжет, в якому дівчина або раніше безплідна жінка вагітніла та народжувала дитину після того, як вона випивала води і при цьому випадково ковтала або просто *вдихала* комаху чи зернятко. Завдяки саме такому зачаттю, до речі, були народжені відомий кельтський бог Луг та герой Кухулін.

Приклад 4. Змістовний соціокультурний комплекс кодують також у своїй внутрішній формі чоловіче ім'я *Aidan* та жіноче *Ena*, обидва з яких етимологічно пов'язані з номінацією вогню. Згадування цієї потужної природної стихії у семантиці апелятивів зазначених кельтських імен не є випадковим, оскільки в них знайшла своє антропонімічне відображення кельтська ідея очищаючої та оберігаючої сили вогню. Так, за свідченням істориків та антропологів, одним із найбільш шанованих свят у стародавніх кельтів було Белтайн, яке сповіщало про прихід літа. Назва свята в перекладі з кельтської означає “вогонь бога світла – Белла”. У цей день на верхівках доколишніх пагорбів друїди

розпалювали величезні святі багаття, які були особливим чином складені з сучків священного дуба. Вважалось, що задля вдачі та духовного очищення слід було стрибнути через багаття. Між двома багаттями проганяли також свійську худобу: таким чином кельти намагались захистити її від хвороб та відігнати лихо.

Говорячи про взаємодію тексту імені-слова та тексту культури соціуму, який породив це ім'я-слово, слід підкреслити ще одну важливу думку. Як згорнутий національно-культурний текст, онім одночасно співвідноситься з двома когнітивними сферами. З одного боку, кодуючи *соціальний досвід номінатора*, він тісно пов'язаний з пізнавальною діяльністю останнього. З іншого боку, лише *когнітивний потенціал інтерпретатора* власної назви дозволяє декодувати прихований у її внутрішній формі зміст, який відображає концептуальні та онтологічні ознаки соціуму як актуального культурно-історичного контексту народження і становлення імені.

Висновки. Підсумок наведених вище роздумів виглядає таким чином. Сучасна мовознавча наукова парадигма, спрямована на пошук з'єднуючої ланки між мовою, мисленням та соціальним буттям індивіда як носія мови, відкриває для дослідника нові перспективи пізнання онтологічної сутності ономастичної номінації. Визнання того факту, що будь-який онім є носієм не лише певного суто лінгвістичного коду, а й мовним репрезентантом складного інформаційного комплексу знань про позамовну дійсність та індивідуально-особистісне сприйняття світу, дозволяє визначити власну назву як складне ім'я, як особливий, специфічний вид тексту – згорнутий національно-культурний текст. Як елемент культурно-історичної традиції, в надрах якої він виникає, формується та функціонує, цей текст зберігає у своїй “семантичній пам'яті” фрагменти тих подій, суспільних реалій, вірувань та цінностей, які складають концептуальний каркас свідомості цієї традиції. І нерідко там, де мовчать історичні хроніки та пам'ятки, розпочинають свою оповідь тексти власних назв, відкриваючи завіси вікових таємниць та складаючи яскраву і барвисту мозаїку культурного надбання певного етнічного угруповання.

Література

1. Жаботинская С. А. К вопросу о принципах построения концептуальной модели языковой номинации / С. А. Жаботинская // Имя: Слово, словосочетание, предложение, текст (именование на различных уровнях языка). – К. : ИСИО, 1993. – С. 48–56.
2. Мелетинский Е. М. Ётуны / М. Е. Мелетинский // Мифологический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1991. – С. 212–213.
3. Топорова Т. В. Культура в “зеркале языка”: древнегерманские двучленные имена собственные / Татьяна Владимировна Топорова. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 253 с.

4. Шервуд Е. А. От англосаксов к англичанам (к проблеме формирования английского народа) / Евгения Андреевна Шервуд. – М. : Наука, 1988. – 237 с.
5. Широкова Н. С. Мифы кельтских народов / Надежда Сергеевна Широкова. – М. : Астрель ; АСТ ; Транзиткнига, 2005. – 431 с.
6. Cirlot J. A Dictionary of Symbols. – London : Routledge & Kegan, 1973. – 419 p.
7. Kenyon J. P. The Wordsworth Dictionary of British History. – Hertfordshire : Wordsworth Editions Ltd., 1996. – 416 p.

Отримано 20.01.2014

Summary

Lyudmyla Hnapovska. Space of the Language: Dialogue of Cultures, Values, Mentalities.

The article focuses on the problem of ontological status of a proper name, the latter being treated as a condensed cultural text. The basis for considering phenomenological nature of onyms is illustrated by means of interpreting examples of English personal names of Celtic and Germanic origin. Linguistic and cultural potential encoded in anthroponymic systems of ancient Celts and medieval Anglo-Saxons is analyzed with respect to basic conceptual characteristics of mythopoetic conscience. The ability of onymic lexicon to represent major beliefs typical of certain ethnic community by means of language forms is exploited as the springboard for decoding the notions that underpin roots of modern British national mentality. The concepts under study are viewed as the key elements of Anglo-Saxon mapping of the world with heroism, brevity, honour, fame and glory being dominating values in the consciousness of analyzed ethnical groups where “war” was the lifestyle and “peace” – the major way of resolving conflicts inherent for this lifestyle.

Keywords: culture, mythical and poetical consciousness, social and cultural context.

УДК 81–11:34

Світлана ДОРДА

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ

Будь-який інституційний дискурс, зокрема й юридичний, являє собою комбінацію універсальних і специфічних характеристик. Особливі характеристики юридичного дискурсу визначаються його предметною областю, пізнавальними стратегіями, безпосередньо обумовленими його цілями.

Ключові слова: дискурс, інституційний дискурс, юридичний дискурс, особливі характеристики.

Постановка проблеми. До вивчення різних типів дискурсу, які формуються в умовах різноманітних сфер людської діяльності, звертаються як вітчизняні, так і закордонні дослідники питань мовленнєвої

комунікації. Серед дискурсивних досліджень особливе місце посідають роботи присвячені спілкуванню за інституційних обставин, які накладають певні обмеження на мовленнєву поведінку учасників спілкування. Незважаючи на існування великої кількості робіт, метою яких є вивчення інституційних типів дискурсу, наприклад, політичного, ділового, педагогічного, деякі типи інституційної комунікації залишаються об'єктом всебічного дослідження. До таких типів дискурсу можна віднести юридичний дискурс.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідження юридичного дискурсу дозволили описати його жанровий простір (Р. Tiersma, V. K. Bhatia, Н. П. Глінская), деякі функціонально-стилістичні особливості (Т. В. Губаєва, В. Б. Ісаков, М. Б. Кострова, Л. В. Правікова, В. Garner), прагматичні (Н. Д. Голев, Е. И. Галяшина), термінологічні (С. Хижняк, Н. П. Глінская) та семасіологічні особливості (Шевірдяєва). Крім того, досліджується проблема ефективного використання термінології (Т. В. Новікова, Т. В. Риженкова, С. П. Хижняк, L. M. Solan), з'ясується структурно-мовна організація текстів (И. А. Горелова, Н. И. Кузнецова, Р. Tiersma).

Метою статті є дослідження певних універсальних характеристик юридичного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап лінгвістичних досліджень характеризується тим, що в якості об'єкта аналізу увагу вчених все більше привертають не ізольовані мовленнєві акти, а взаємопов'язана послідовність мовленнєвих актів у складі комплексного мовленнєвого утворення – дискурсу. Саме аналіз дискурсу дозволив істотно розширити горизонти прагматики і є одним з найбільш ефективних і плідних підходів до вивчення мовленнєвого спілкування.

Термін “дискурс” було введено в науковий вжиток Ю. Хабермасом для позначення виду мовленнєвої діяльності, яка передбачає критичний розгляд цінностей, норм і правил соціального життя.

Виникнення і концептуальне оформлення теорії дискурсу припадає на 60–70-ті роки ХХ століття. Це обумовлено не лише прагненням структурної лінгвістики вивести синтаксис за межі речення, розробкою прагматики мовлення, дослідженням його соціальних рис, але й загальною тенденцією до інтеграції гуманітарних досліджень.

Аналізуючи існуючі визначення дискурсу, Г. М. Левіна зводить їх до двох позицій:

- 1) дискурс як фрагмент мовлення, як тканина оповідання;
- 2) дискурс як система знань в тій чи іншій галузі загальнолюдської культури (політичний, медичний і т.д.) [7, с. 69].

Усі трактування дискурсу одночасно містять два компоненти:

- 1) динамічний процес мовленнєвої діяльності, здійсненої в соціальному контексті;
- 2) результат цієї діяльності переважно у формі тексту.

Таким чином, у всіх наукових дефініціях постійними ознаками дискурсу є:

- 1) розуміння його як мовлення, яке спричиняється під час комунікації;
- 2) співвідношення з суб'єктом;
- 3) обов'язкове включення в комунікативну діяльність, крім вербальної складової, ще й контексту у формі знань про світ. Остання ознака акцентує увагу на ситуації спілкування, тому інтерпретувати ситуацію дискурсу – це враховувати умови спілкування, тобто його прагматичну складову.

Виходячи з наведених визначень, можна зробити висновок, що дискурс розуміється вузько і широко. У першому випадку – це вербальна складова комунікативної дії, її результат, який інтерпретується комунікантами. При цьому в процесі комунікації на перше місце виходить не мовлення, а сума загальних знань, володіння контекстом ситуації, що й забезпечує розуміння. Такому розумінню відповідає формула *дискурс – це текст плюс контекст*. У другому – це комунікативна подія, яка здійснюється між мовцем, реципієнтом в процесі комунікативної дії [2, с. 7].

Наприкінці ХХ століття термін “дискурс” отримує більш широке розуміння. Він стає полісемантичним і залежить від наукової сфери. Все більша увага приділяється соціумній приналежності дискурсу. Г. Г. Почепцов визначає дискурс як соціолінгвістичну структуру [8, с. 89]. Це визначає його мовні і мовленнєві, а також комунікативно-прагматичні характеристики. Це літературний, фольклорний, тоталітарний та інші дискурси.

Нашу увагу привертає дослідження юридичного дискурсу як одного з видів інституційного дискурсу [4, с. 5–20].

Соціальний дискурс як категорія життєдіяльності суспільства є складним за своїм змістом феноменом. Поняття “соціальний інститут” в науковий ужиток ввів соціолог Г. Спенсер. У межах теорії людського суспільства виокремлюють три основні види інститутів: а) ті, що продовжують рід (брак та родина); б) розподільні (економічні); в) регулюючі (релігійні та політичні організації) [9, с. 31]. Головною функцією будь-якого з цих інститутів є функція регулювання соціальних процесів та явищ з метою збереження стабільності їх існування та підтримки рівноваги між ними.

До числа найбільш важливих компонентів, що складають внутрішню структуру соціального інституту належать: 1) наявність об'єктивного стану людей у сфері певного виду діяльності та суспільних відносин, тобто статусу; 2) сукупність рольових виконань (виявлень), котрі характеризують членів суспільства, які асоціюються в межах даного соціального інституту; до того ж, якщо статус передає вихідну позицію, яка визначається об'єктивними потребами в тому чи іншому виді діяльності, тоді соціальна роль є процесом його реалізації, його динамічною формою виявлення (і мовного також) або функцією; 3) соціальна норма як показник рівня обумовленості взаємодії людей один з одним в межах соціального інституту, яка “завжди може бути формалізована”. Вона є тією мірою, котра визначає стандарт поведінки людей, яка становить соціальний інститут, за допомогою якої оцінюється їх діяльність і визначаються санкції по відношенню до тих, хто допускає ухильну поведінку. Соціальні норми (політичні, правові, естетичні, моральні та ін.) є одночасно умовами вибору рольової поведінки і засобом її виміру (схвалення чи засудження), тобто вони організовують, впорядковують і регулюють діяльність людей та їхні взаємовідносини в межах певного соціального інституту [1, с. 134–137; 9, с. 27–30].

Свої функції соціальний інститут здійснює за посередництвом дискурсивної діяльності, яка представлена у вигляді сукупності відповідних комунікативних актів.

На думку Кожемякіна, інституційні дискурси специфічні не лише умовами регламентованого виробництва знання, особливим чином ієрархізованими учасниками, спеціальною “телеологією”, але й кодом, який в єдності своїх семантичних, синтаксичних і прагматичних характеристик націлений на досягнення інституційними акторами певних цілей. Ідея лінгвістичних відмінностей соціальних інститутів добре відома лінгвістам і тут отримано чимало значущих результатів. Але те, що значною мірою характерно для дискурс-аналізу – це інтерес не до коду як такого, а до його використання, заснованого на виборі актором семіотичних одиниць відповідно до характеру виробництва знання в суспільному інституті [5, с. 62].

Під юридичним дискурсом розуміємо діяльність, яка регламентується певними історичними і соціокультурними кодами (традиціями), а також є такою, що утворює зміст; вона спрямована на формулювання норм, правове закріплення (легітимізацію), регулювання та контроль суспільних відносин. Процеси змістоутворення, що протікають в рамках юридичного дискурсу, пов'язуються з регулюванням соціальних відносин між індивідами з повноваженнями (легітимністю), свободами і відповідальностями суб'єктів юридичного дискурсу [5, с. 63].

На думку Кожемякіна, метою юридичного дискурсу є нормування і регулювання соціальної реальності – соціальних відносин між індивідами, виконання ними соціальних функцій, їх позиції в соціальній структурі. Маючи політичні, суспільно-культурні та економічні підстави реалізації цієї мети, юридичний дискурс базується також на системі соціального контролю, яка створюється за допомогою інших інститутів, наприклад, освіти або релігії. Право функціонує у сфері вже сформованих соціальних відносин, значень і смислів, залучаючи ті з них, які ефективно використовуються в якості інструментів контролю. Проблема підтримки системи соціального контролю як цілі юридичного дискурсу має відношення до цінностей культурних інститутів.

Юридичний дискурс, “розгортаючись” у міжінституційному і міжкультурному середовищі, з одного боку, ґрунтується на цінностях і принципах таких культурних інститутів, як політика, релігія і економіка, але з іншого боку, він також “обслуговує” інші інститути, формуючи стійкі та ефективні механізми демаркації легітимного і нелегітимного, підтримки соціального контролю, регулюючи інституційні відносини. Правові дії характерні практично для всіх культурних інститутів і деякі юридичні категорії міцно вкорінені в предметних областях політичної, релігійної, освітньо-педагогічної та інших культур [5, с. 65].

Будь-який інституційний дискурс, в тому числі і юридичний, являє собою комбінацію універсальних і особливих характеристик. Універсальні риси юридичного дискурсу визначаються його мотиваційно-цільовою домінантою і базовими стратегіями, моделями організації семіотичного простору і певним набором жанрів.

Особливі характеристики юридичного дискурсу визначаються його предметною областю, пізнавальними стратегіями, безпосередньо обумовленими його цілями.

Предметна область юридичного дискурсу включає в себе три “онтологічні сфери”: по-перше, це об’єкти “фактуальні” (пов’язані з дійсним станом справ, індивідуальними і колективними діями), по-друге, об’єкти “поведінкові” (що відносяться до дій і відносин), і, по-третє, “абстрактні” об’єкти (пов’язані з абстрактними категоріями, що дозволяють здійснювати когнітивні операції з “фактуальними” і “поведінковими” об’єктами – тобто класифікувати, узагальнювати, оцінювати стан справ та дії, і т.д.) [6].

До об’єктів першого типу відносяться предмети матеріального світу, речі. Однак, юридичне поняття “речі” не збігається з аналогічним природно-науковим поняттям. Предмети фізичного світу трактуються в юридичному дискурсі як такі, що беруть участь в системі ціннісних

відносин, тобто – як частина соціальних відносин, оскільки в якості об'єктів права вони встановлюються лише у зв'язку з їх ставленням до людської діяльності та їх використанням у ціннісно навантаженій соціальній практиці.

Другий тип об'єктів юридичного дискурсу – “поведінкові” об'єкти – виражає дії і відносини індивідів і груп індивідів в якості об'єктів права. Як і у випадку з об'єктами першого типу, мова не йде про наділення статусом об'єкта права будь-яких дій і відносин, але тільки тих, які мають або можуть мати ціннісний зміст, а також які обумовлені законами природи і можливостями індивіда.

Третій тип об'єктів юридичного дискурсу – абстрактні – являють собою цілісні утворення, що відображають істотні властивості предметів перших двох типів, і складають чи не найбільш численну групу об'єктів юридичного дискурсу. До ключових об'єктів цього типу належать “право”, “закон”, “справедливість”, “гідність”, “провина”, “порушення”, “мораль”, “честь”, “вирок”, “покарання” та інші. За допомогою “абстрактних” об'єктів суб'єкт юридичного дискурсу може узагальнювати і ототожнювати об'єкти перших двох типів, ідеалізувати їх, фіксувати їх суттєві властивості, а також визначати їх потенційну здійсненність [6].

У той же час, незважаючи на те, що абстрактні об'єкти юридичного дискурсу конституують як “фактуальні”, так і “поведінкові” об'єкти і “наповнюють” їх певним змістом, самі юридичні абстракції не завжди мають однозначний, неамбівалентний зміст і мають, швидше, конвенціональний, ніж абсолютний характер. Наприклад, справедливість як абстрактний об'єкт юридичного дискурсу може трактуватися як те, зміст чого визначається рішенням суду, що ґрунтується на інтерпретації суддею конкуруючих заяв, що фактично позбавляє категорію справедливості метафізичного або навіть соціально-економічного статусу і приписує їй виключно текстову природу [6].

Пізнавальні стратегії, характерні для юридичного дискурсу, безпосередньо обумовлені його цілями і предметною сферою. По-перше, юридичне пізнання носить “діагностико-оцінюючий” характер, що визначається метою дискурсу – нормувати і регулювати суспільні відносини. У цьому відношенні в юридичній дискурсивній практиці видається недостатнім описати деякий стан справ; необхідно встановити ступінь і характер його відхилення від норми або її дотримання відповідно до прийнятої в якості легітимної в юридичній практиці когнітивної моделі, тобто – здійснити індивідуалізуючу або типологізуючу діагностику. По-друге, специфіка “юридичних об'єктів” така, що суб'єкт,

який пізнає, прагне до максимально точного їх опису, уникаючи двозначностей і смислової невизначеності.

Як зазначають Зуєв та Кротков [3, с. 68–70], когнітивний процес діагностики вміщує в себе три основних етапи або рівні: спочатку суб'єкт юридичного дискурсу формує феноменологічний профіль об'єкта пізнання (ситуації, особистості або діяння), потім порівнює його з прийнятим в тій чи іншій юридичній дискурсній формації когнітивним образом об'єкта і потім формує ноуменальний профіль об'єкта.

Перший етап – конструювання феноменологічного образу об'єкта – припускає використання переважно репрезентативних когнітивних операцій. Юридичний дискурс орієнтований на максимально достовірний і точний опис реального стану справ. Кінцева мета такого опису – діагностика відповідності або невідповідності нормі. Одна зі специфічних рис пов'язана з тим, що юридичне пізнання будується не на моральних принципах, а на системі формально-логічного доказу, і це означає, що недоведені факти не можуть бути інтегровані в систему юридичних знань.

Другий етап – порівняння феноменологічного профілю з когнітивним образом об'єкта, що передбачає реалізацію категоризуючих когнітивних операцій. Те чи інше діяння або ситуацію необхідно віднести до певної інституційно встановленої категорії діянь або ситуацій, що має на увазі виокремлення в об'єкті пізнання істотних для категоризації ознак. Неупередженість як один з принципів юридичного пізнання передбачає безоцінкове, не засноване на певній ціннісній системі ставлення до об'єктів категоризації. Проте зауважимо, що самі підстави встановлення норм, відповідно до яких виділяються ті чи інші категорії (“злочин”, “порядок”, “осудність”, “покарання” і т.д.), можуть мати ціннісний характер – наприклад, бути заснованими на релігійних ідеалах.

Категоризація об'єктів юридичного дискурсу припускає застосування операції аналогії, в ході якої поодинокі факти зіставляються один з одним на підставі загальних ознак, що складають ту чи іншу категорію. Центальною функцією аналогії є контроль над реалізацією морального принципу, згідно з яким закон повинен застосовуватися в аналогічних випадках. Категоризація не є кінцевою метою юридичного пізнання. Перехід від категоризації до правових дій вимагає ще одного етапу – інтерпретації об'єкта пізнання.

Третій етап – формування ноуменального об'єкта – характерний реалізацією інтерпретативних когнітивних операцій. Інтерпретація в юридичному дискурсі виконує виключно діагностико-нормуючу функцію, тобто кваліфікує об'єкт як відповідний або невідповідний нормі,

а також, у разі девіації, визначає ступінь порушення норми і характер наступних правових дій.

Конвенція має відношення до кожного з трьох етапів юридичного пізнання і являє собою підпорядковуючу собі всі інші пізнавальні операції, більшою мірою інтерпретативні, в меншій – репрезентативні операції. Проблема конвенцій в юридичному дискурсі пов'язана з апіорним і апостеріорним типами знання. Якщо зміст апостеріорного знання в значній мірі залежить від індивідуальних аргументативних навичок і компетентності суб'єкта, то апіорне знання має дискурсивну і – в більш загальному сенсі – культурно-історичну природу.

За своїм результатом юридичне пізнання адаптивне або констрuktивне – але не автономне – стосовно інших типів “інституційного” пізнання; проте, за своїм процесом воно специфічне і незалежне.

Висновки. Юридичний дискурс – це особливий вид інституційного дискурсу, який має свої характерні ознаки. Юридичний дискурс має як універсальні так і особливі характеристики, які визначаються його предметною областю та пізнавальними стратегіями, безпосередньо обумовленими його цілями.

Література

1. Андреев Ю. П. Категория “социальный институт” / Ю. П. Андреев // Философские науки. – 1984. – № 1. – С. 134–137.
2. Денисова С. П. Дискурс у сучасних комунікаційних системах / С. П. Денисова // Дискурс у комунікаційних системах : зб. наук. ст. – К., 2004. – С. 5–14.
3. Зуев К. А. Диагностическое познание / К. А. Зуев, Е. А. Кротков. – М. : Вузовский учебник, ИНФРА-М, 2011. – 120 с.
4. Карасик В. И. О типах дискурса / В. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. – Волгоград : Перемена, 2000. – С. 5–20.
5. Кожемякин Е. А. Лингвистические стратегии институциональных дискурсов / Е. А. Кожемякин [Електронний ресурс] // Современный дискурс-анализ. Лингвистические измерения дискурса. – 2011. – Выпуск 3. – С. 62–69. – Режим доступа : www.discourseanalysis.org.
6. Кожемякин Е. А. Юридический дискурс как культурный феномен: структура и смыслообразование [Електронний ресурс] / Е. А. Кожемякин. – Режим доступа : <http://konference.siberia-expert.com/publ>.
7. Левина Г. М. Невербальная вербальность: некоторые вопросы и уточнения к понятию “дискурс” / Г. М. Левина // Мир русского слова. – 2003. – № (15)2. – С. 64–71.
8. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – К., 1999. – 308 с.
9. Романов А. А. Политическая лингвистика: функциональный подход / А. А. Романов. – М. ; Тверь : ИЯ РАН ; ТвГУ, 2002. – 191 с.

Отримано 20.01.2014

Summary

Svitlana Dorda. About Some Specific Characteristics of the Juridical Discourse.

Juridical discourse is understood as the activity, which is regulated by certain historic, social and cultural codes (traditions), this activity creates sense; it is aimed to norms formulation, legitimization, regulation and social relations control.

Any institute discourse, including juridical discourse, is the combination of universal and specific characteristics. Universal features of the juridical discourse are determined by its motivation and aim dominant, by basic strategies and organizational models of semiotic space, and by certain set of genre.

Specific characteristics of the juridical discourse are determined by its subject sphere and cognitive strategies, stipulated by its aims.

Subject sphere of the juridical discourse includes three “ontological spheres”, notably: “factual” objects, “behaviour” objects, “abstract” objects.

Cognitive strategies, peculiar to the juridical discourse, are directly determined by its aims and subject sphere. Firstly, juridical cognition has “diagnostic and evaluating” character; it is specified by the discourse aim – normalization and regulation of social relations. Secondly, the specificity of the “juridical subjects” is – cognizing subject pursues precise description and avoidance of ambiguity and semantic vagueness.

Keywords: discourse, institutional discourse, legal discourse, special characteristics.

УДК 336(477)

Алла ЗЯКУН, Юлія ЗЯКУН

ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ДО ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА ВСЕРОСІЙСЬКОГО ГРОШОВОГО ОБІГУ (НА ПРИКЛАДІ ГРОШОВОГО РИНКУ ГЕТЬМАНЩИНИ)

У статті розглянуто складність процесу становлення та розвитку грошового ринку Гетьманщини під впливом європейської та російської монетарної експансії. З'ясовано питання походження та карбування монет, що використовувалися в Гетьманщині в другій половині XVII–XVIII столітті.

Ключові слова: грошовий обіг, монета, монетарна політика, історія грошей.

Постановка проблеми. У період національно-визвольної війни 1648–1654 рр. козацтво розпочало будівництво власної держави – Гетьманщини, розвиток і функціонування якої значною мірою визначалися не тільки військово-політичною дипломатією Б. Хмельницького, а й товарно-грошовими відносинами, що здійснювалися українським населенням. Грошовий обіг визначав стан внутрішньої та зовнішньої

торгівлі та був необхідним елементом економічної стабільності й показником відносин з іншими державами.

Аналіз актуальних досліджень. Перші спроби опису монетного обігу України XVII ст. були зроблені на початку XX ст. в роботах В. Шугаєвського [17; 18], М. Петровського [9], М. Слабченка та І. Крип'якевича [8; 9]. Надалі глибокий науковий аналіз монетних та документальних матеріалів грошового обігу XVII–XVIII ст. було проведено І. Спаським [11; 12] та В. Зваричем [5]. Цінними по досліджуваному періоду є доробки М. Котляра [6; 7], Н. Стрижаквої [14], Р. Шуста [19; 20]. Однак, роботи, в яких би досліджувався саме грошовий обіг Гетьманщини, почали з'являтися не так давно [3], що говорить про відсутність ґрунтового доробку з цієї тематики.

Мета статті розкрити складність процесу становлення та розвитку грошового обігу Гетьманщини під впливом європейської та російської монетарної експансії.

Виклад основного матеріалу. Щоб реконструювати історію грошового обігу Гетьманщини, потрібно з'ясувати, чи була власна монета на Україні в цю добу та хто з гетьманів їх карбував чи міг це зробити. Ще на початку XX століття гіпотезу про існування власної української монети висунув український історик та економіст Михайло Слабченко, який стверджував, що у 1649 р. гетьман Б. Хмельницький розпочав карбувати власну монету [13]. Такого висновку він дійшов, посилаючись на доповідну записку російського дипломата – дяка Григорія Кунакова, який у перші роки національно-визвольної війни неодноразово бував на Україні та в Польщі. В одному зі звітів про місію до українського гетьмана він зазначав, що “в Чигирине, де учинил Богдан Хмельницький мынзу и денги делают, а на тех новых денгах на одной стороне мечь, а на другой стороне ево, Богданове, имя” [20]. У 20-х роках точку зору Слабченка підтримали Іван Крип'якевич та Ілько Борщак, які посилалися ще й на лист подільського воєводи Станіслава Потоцького до польського короля Яна II Казимира, в якому йшлося про порушення Хмельницьким права монетної регалії короля та емісію ним власних грошей [20]. Крім цього, у паризькій тогочасній газеті “Gasette de France” від 21 грудня 1652 року є повідомлення про те, що польський король обурився з приводу того, що козацький гетьман Б. Хмельницький почав карбувати монети за власним зразком [12, с. 141].

Опонентом в дискусії про карбування монет Б. Хмельницьким виступив Валентин Шугаєвський. У статті “Чи була на Україні в XVII столітті власна монета?” він вказував на хибність припущення М. Слабченка, бо в жодному з монетних скарбів, датованих серединою – другою половиною XVII ст., монет Богдана Хмельницького

не було виявлено. Не містилося в них і невизначених монет, які гіпотетично могли б належати гетьману. Не було їх і в найбільших тогочасних нумізматичних колекціях. Крім цього, Григорій Кунаков, на якого посилається М. Слабченко, особисто не бачив українських монет, а лише чув про них від Адасія Бреїмова – слуги литовського підканцлера Сапеги [18]. Думку Шугаєвського підтримав історик М. Петровський. Проаналізувавши повідомлення російських дипломатів Неронова та Богданова, які невдовзі після Кунакова відвідали Чигирин, він зазначив, що вони не могли не відзначити такого важливого кроку гетьмана. А чутки про карбування українських грошей він вважав перебільшенням польської політичної еліти, занепокоєної можливістю утворення незалежної та сильної української козацької держави на кордонах з Річчю Посполитою [9].

Сучасні дослідники Іван Спаський та Микола Котляр також обговорювали питання про карбування монет Богданом Хмельницьким. Зокрема, досліджуючи це питання у монетній збірці Санкт-Петербурзького Державного Ермітажу, вони знайшли молдавські монети з зображенням меча та жетони одного з найбільших литовських магнатів середини XVII ст. князя Богуслава Радзивілла. Останні з них дещо нагадували монети, згадані Кунаковим. На них було вміщено зображення меча, а також ім'я князя, яке малограмотним слугою могло прочитатися як Богдан. Крім того, проаналізувавши політичне та соціально-економічне становище Української держави в середині XVII ст., вчені зробили висновок про відсутність достатніх підстав для твердження про карбування монет Богданом Хмельницьким [20].

На нашу думку, дане питання не можна вважати остаточно вирішеним. Можна припустити, що гетьман здійснював такі спроби, заснувавши в Чигирині монетний двір та згодом відмовився від своєї ідеї в силу певних внутрішніх та зовнішніх причин. Можливо, з часом наступні пошуки в архівосховищах України та сусідніх країн, а також вміст ново виявлених монетних скарбів дадуть підстави дати позитивну відповідь на це питання.

З-поміж версій, хто з гетьманів другої половини XVII ст. міг карбувати монети, виринає ім'я Петра Дорошенка. У складних зовнішніх умовах цей політичний діяч намагався об'єднати Україну, заручившись підтримкою Туреччини. Розуміючи потребу власного монетного карбування, Дорошенко отримує дозвіл кримського хана на чеканку срібної монети і у Валахії розпочинається її виготовлення. Монета зовнішньо відповідала кримським зразкам. Виготовлені у Валахії гроші використовувалися для фінансування видатків, пов'язаних з утриманням турецько-татарських військ на правобережній території, що контролював П. Дорошенко. Крім цього населення, яке негативно ставилося

до появи на українських землях турецько-татарських військ, не охоче використовувало “волоські” гроші Дорошенка, тому ці монети є рідкими знахідками, що вказує на незначні масштаби карбування та короткий термін їх використання. Саме це змусило гетьмана відкрити ще один монетний двір в селі Лисянка сучасної Черкаської області. Тут карбувалися до 1672 року “польські чехи, шеляги і шостаки з польським гербом та іменем Яна II Казимира” [2, с. 12]. Хоча ці монети й набули широкого використання серед населення, але це не була національна валюта, а швидше підробні гроші “коронних солідів (шелягів), півтораків (чехів) та шостаків королів Сигізмунда III та Яна II Казимира” [20]. Ці монети на той час були найпоширенішими на грошовому ринку тогочасної України. Вони впродовж тривалого часу емітувалися на різних монетних дворах, що стало причиною існування багатьох типів та відмін цих номіналів, особливо шелягів та шостаків. При організації монетного двору у Лисянці Дорошенко використав досвід Яна Гранковського – колишнього монетарія Львівського монетного двору, який з перервами функціонував у 1656–1663 р. Навесні 1674 р. московські стрільці та козаки лівобережного гетьмана Івана Самойловича, захопивши Лисянку, виявили тут обладнання монетного двору та його інструментарій, у тому числі штемпелі для карбування шелягів та шостаків. Незабаром було затримано Гранковського та його співробітників, які після втечі з Лисянки переховувалися у Каневі та Переяславі. Згодом царський уряд використав набутий ними досвід під час організації карбування чехів у Путивлі та Севську [20]. Як бачимо, грошова емісія П. Дорошенка зазнала краху бо одні гроші не знайшли підтримки серед населення, а карбування інших законного статусу так і не отримало.

У другій половині 70-х років XVII ст. в Гетьманщині було зроблено спробу вилучити з обігу поширені серед населення монети відкарбовані як на монетних дворах Речі Посполитої, так і в монетарнях іноземних держав. Для цього новий гетьман Іван Самойлович, отримавши згоду царя Олексія Михайловича, повинен був розпочати карбувати нові гроші – “чехи” (так на Україні називали польські монети півтораки) на зразок польських, зберігаючи вагу й розмір, тільки польський герб замінювався на царський та замість ім’я короля царське ім’я латиною. Але гроші, що мали карбуватися в Путивлі з кінця 1675 року, так і не з’явилися, бо помер цар. У 1676 році новий цар Федір Олексійович дозволяє розпочати виробництво монет, змінивши ім’я царя та рік випуску. Однак воєвода Федір Хрущов, що був призначений керувати процесом, не порозумівся з гетьманом і карбування знову не розпочалося. Лише у 1686 році вдалося випустити “чехи” на монетному дворі в Севську (сучасна Орловська область). За описом В. Зварича, “на лицьовому боці монет було зображення російського двоголового

орла під трьома коронами й напис, що містив початкові букви імен і титулів Івана й Петра Олексійовича (латиною), на зворотному зазначалось дата й місце карбування” [5, с. 154]. Севські чехи були низькопробні бо в них було більше міді, ніж срібла, і населення українських та білоруських земель відмовлялося їх приймати. Чехи почали видавати служилим людям в якості платні, але купити за них життєво необхідні товари було неможливо, тому у прикордонних з Річчю Посполитою землях розпочалися соціальні та голодні бунти.

Як бачимо, випуск цієї монети не вирішив проблему грошового дефіциту, пов’язаного з кримською компанією, а ще більше загострив ситуацію. Щоб зняти соціальну напругу в регіоні, за царським указом від 16 вересня 1687 р. було припинено видачу цієї монети з казни, а рештки монети, нагромаджені в Приказі великої казни, згодом було переплавлено і перекарбовано на російську монету. У грошовому обігу севські чехи ще декілька років використовувалися населенням у повсякденному вжитку, при цьому для них було встановлено реальний ринковий курс, що базувався на вмісті у цій монеті чистого срібла [20].

Отже, спроби карбування монет в Гетьманщині в другій половині XVII століття не мали успіху, тому на грошовому ринку України вагому частку монетної маси все більше становили номінали російської монетної системи. На момент входження українських земель під протекторат Москви єдиним законним засобом платежу в цій державі були “срібні копійки” та дуже рідкісні “денги”.

Для наближення російської грошової системи до європейської цар Олексій Михайлович у 1654 році розпочав грошову реформу. Однією з передумов її проведення стала необхідність розповсюдження російських монет на українських землях та вилучення у населення польських номіналів. Спочатку в обіг були введені неповноцінні срібні рублі, пів полтин ($\frac{1}{4}$ рубля), мідний полтин, алтин (3 копійки) та гроші (2 копійки). Срібні монети отримали назву “рубль”, бо на монеті вперше було викарбовано цей напис. Виготовлялися вони шляхом перекарбування закуплених у іноземних купців західноєвропейських талерів і були неповноцінною монетою, бо вміщували менше срібла, ніж 100 срібних копійок. Фактично вартість срібного рубля дорівнювала 64 копійки, тому в 1655 р. уряд відмовився від випуску неповноцінного рубля й продовжив карбувати срібні копійки попередньої ваги [1, с. 135]. Незначну кількість срібних рублів (6–7 тис. шт.) було випущено лише у 1654 р. [20] для нас вони цікаві тим, що вперше серед титулів московського царя в легенді монети було використано титул володаря України – “Малої Русі”.

Замість срібних рублів у 1655 році в обіг на українських землях були введені “єфимки з ознакою”. Ось як про це пишуть автори підручника “Історія грошей...”: “Це були західноєвропейські талери, на яких двома штемпелями наносилися кругле зображення копійки та напис “1655”, що означав рік випуску. Встановлювався офіційний курс нової монети на рівні 64 копійок, що відповідало її реальній вартості. Єфимки з ознакою були прирівняні до випущених раніше срібних рублів. Ці монети поряд із півполтинами перебували в обігу до 1659 р., коли були викуплені в населення за мідні копійки” [10, с. 144]. Нові монети стали популярними серед українців бо нагадували польські талери, які на грошовий ринок не надходили, бо обіг іноземних монет був заборонений царським урядом.

Внаслідок проведеної грошової реформи Олексія Михайловича на Лівобережній Україні та в Чернігово-Сіверщині поширилося використання срібних російських монет та мідних копійок, які за виглядом і вагою відповідали срібним. За встановленим примусовим курсом в обігу вони перебували за співвідношенням 1:1. Царський уряд карбував їх дедалі більше, скуповуючи за них срібні копійки – це привело до їх фальшування та падіння курсу. У 1663 р. “за срібну копійку давали 12 мідних” [10, с. 144]. Величезна кількість мідних копійок, значне зростання цін, бездіяльність царя стосовно фальшивомонетників призвели до зростання невдоволення серед населення, що вилилося в Мідний бунт. Після його придушення обіг мідних монет припинили. У населення “100 мідних викупувалися за 1 срібну копійку” [10, с. 144].

Як бачимо, на кінець XVII ст. намагання Москви припинити обіг іноземної монети на території України не мав очікуваного успіху. Українське населення надавало перевагу європейській валюті – “польським грошам (осьмакам), півторагрошовикам (чехам) і тригрошовикам (шагам). За неофіційним співвідношенням один талер тоді відповідав 90 польським грошам або 60 російським копійкам” [10, с. 145].

Кардинальні зміни в українському та російському монетному господарстві розпочинаються лише на початку XVIII ст. та відносяться до фінансових реформ Петра I, що тривали з 1698 до 1718 року. Їх мета передбачала створення грошової системи з великою кількістю номіналів, уніфікацію українського та російського грошових ринків та збільшення доходів державної казни. Реформа здійснювалася в декілька етапів. Спочатку потрібно було укріпити російський “рубль”, назва якого походила від новгородської гривні, що була в обігу до XV ст. Як вказує А. Армен, “у ваговій одиниці рубль дорівнював гривні (204 грама), з якої виготовлялося 200 монет (денег)”. Завдяки монетам,

рубль став лічильною одиницею та використовувався у дрібних платежах. Але “розмінні монети похитнули його стійкість, бо їх вага поступово зменшувалася, тобто 200 були зливком”. Після грошової реформи 1534 р. рубль дорівнював “100 копійкам (новгородкам), кожна з яких важила 68 грама, а на початку XVII ст. вага 100 копійок знизилася до 48 грамів” [1, с. 135]. Перетворити рубль на повноцінну монету намагався цар Олексій Михайлович, вище ми вже про це згадували, але дії успіху не мали – рубль зберіг лише лічильну функцію.

Отже, за петровською реформою лічильно-ваговий рубль спочатку був прирівняний до західноєвропейського талера та за десятковою монетною системою ділився на 100 срібних копійок. У 1704 році “1 рубль мав вагу 28 г., а з 1764 р. 18 г. цю вагу рубль залишив аж до 1915 року” [1, с. 135]. Другий крок полягав у введенні в номінал у 1700 р. мідних монет – “денги ($\frac{1}{2}$ копійки), полушки ($\frac{1}{4}$ копійки) та пів полушки ($\frac{1}{8}$ копійки), які становили відповідно пів, чверть і восьму частину копійки” [4, с. 316]. У наступний рік розпочалося карбування нових срібних “полтин, пів полтин, гривеників, що становили 50, 25, 10 копійок, а також 5 срібних копійок – десять денег”. У 1701 р. почалося карбування “золотого червінця (3,44 г), який відповідав західноєвропейському дукатові, та подвійного червінця із зображенням портрета Петра I” [4, с. 316]. У 1704 р. було випущено “мідну копійку (соту частину срібного рубля) та почалося карбування мідних полтинів (3 копійок)” [16, с. 160]. У 1718 р. карбування срібних копійок було зупинено та розпочато випуск нових “золотих монет вагою 4,04 г. з текстом, що засвідчував їхню вартість – два рублі. У наступні роки з’явилися нові номінали: мідні 5, срібні 15 і 20 копійок, золоті імперіали (11,61 г. золота) і напівімперіали, що становили 10 і 5 рублів відповідно” [15, с. 413–414].

Наведені дані свідчать, що внаслідок реформи роздрібний обіг був повністю забезпечений розмінною монетою нових номіналів, які використовувалися як на території Росії, так і на Лівобережжі, при цьому написи на всіх монетах (крім кількох видів золотих) були зроблені російською мовою. Нові монети суттєво відрізнялися від західноєвропейських та у 20–30-х рр. XVIII ст. стали домінувати на українських землях, хоча на території Лівобережжя аж до ліквідації Гетьманщини в обігу ще траплялися європейські монети талерного та дукатного типів. Переважно це були монети Речі Посполитої та західноєвропейські талери – “золоті подвійні дукати (подвійний червоний), дукат (червоний золотий), срібні талери, півталери, чвертки, четвертаки ($\frac{1}{4}$), орти, білонні злотувки (тимфи), шостаки, трояки (шаги), півтораки (чехи), драйпелькери, крейцери, рідше гроші” [2, с. 15].

Висновок. За наявності власної держави в другій половині XVII – XVIII ст. українці залишилися без національної грошової системи. Намагання українських гетьманів карбувати власну монету не мали успіху, а втрата централізованої влади змусила в черговий раз українців пристосовуватися до нав'язаних реалій, в даному випадку говоримо про російську та європейську грошову експансію. Після територіального поділу України грошовий обіг Лівобережжя та Правобережжя значно різнилися. На Правобережжі домінувала західноєвропейська срібна монета польського, шведського, німецького та голландського походження, а на Лівобережжі в XVIII ст. поступово почав домінувати російський рубль.

Література

1. Армен А. А. Грошовий обіг на Глухівщині в період Гетьманщини // Сіверщина в історії України : зб. наук праць / за ред. С. А. Слесарева ; Національний заповідник "Глухів" Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – Київ ; Глухів, 2010. – Вип. 3. – С. 133–137.
2. Бакалець О. А. Монетні скарби як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648–1764 рр.) : автореф. ... дис. ... канд. іст. наук: 07:00:06 / Бакалець О. А., НАН України, Ін-т історії України. – К., 2007 – 19 с.
3. Бакалець О. А. Монетні скарби як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648–1764 рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 07:00:06 / Бакалець О. А., НАН України, Ін-т історії України. – К., 2007 – 158 с.
4. Бакалець О. Російська срібна копійка в грошовому обігу України II половини XVII – I чверті XVIII ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://histans.com/JournALL/geo/8/21.pdf>.
5. Зварич В. В. Нумизматический словарь / В. В. Зварич. – Львов, 1978. – 338 с.
6. Котляр М. Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV–XVIII ст. / М. Ф. Котляр. – К. : Наук. думка, 1981. – 340 с.
7. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму / М. Ф. Котляр. – К. : Наук. думка, 1971. – 174 с.
8. Крип'якевич І. "Скарби" Хмельницького // ЗНТШ. – Львів, 1910. – Т. 96. – Кн. 4. – С. 116–119.
9. Петровський М. Чи існувала в Україні власна монета за часів Богдана Хмельницького? // Записки історичної секції Всеукраїнської Академії Наук. – 1925. – Т. 19. – С. 37–48.
10. Скоморович І. Г. Історія грошей і банківництва : підручник / І. Г. Скоморович, С. К. Реверчук, Я. Й. Малик ; за заг. ред. С. К. Реверчука. – К. : Атіка, 2004. – 340с
11. Спасский И. Русская монетна система / И. Спасский. – Ленинград, 1970. – 124 с.
12. Спасский И. Г. Талеры в русском денежном обращении 1654–1659 гг. Сводный каталог ефимков / И. Спасский. – Ленинград, 1971. – 72 с.
13. Степанков В. Проблема становлення монархічної форми правління Богданом Хмельницьким (1648–1657 рр.) // Український історичний журнал. – 1995. – № 4. – С. 14–33.
14. Стрижакова Н. Таляри Західної Європи в українських скарбах // УНІБ. – 2000. – № 2. – С. 299–343.

15. Узденников В. В. Монеты России 1700–1917 / В. Узденников. – Москва, 1985 – 504 с.
16. Федоров-Давыдов Г. А. Монеты – свидетели прошлого / Г. Федоров-Давыдов. – Москва : Изд-во МГУ, 1985 – 176 с.
17. Шугаєвський В. Монета і грошова лічба на Україні в XVII столітті // Українська вільна Академія Наук у США : науковий збірник. – Нью-Йорк, 1952. – Т. 1. – С. 122–157.
18. Шугаєвський В. Чи була на Україні в XVII ст. власна монета // Науковий збірник Української секції УАН. – К., 1926. – Т. XXI. – С. 112–119.
19. Шуст Р. М. Нумізматика: історія грошового обігу та монетарної справи в Україні / Р. М. Шуст. – К. : Знання, 2007. – 376 с.
20. Шуст Р. М. Нумізматика: історія грошового обігу та монетарної справи в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/12631113/finansii/osoblivosti_evolyutsiyi_groshovogo_gospodarstva_ukrayinskih_zemel_skladi_moskovskoyi_derzhavi#779.
Отримано 20.01.2014

Summary

Zyakun Alla, Zyakun Julia. The integration of Ukraine into Western European and nationwide circulation of money (as for example – circulation of money in Hetmanate).

In the early years of the Ukrainian Cossack state were founded the foundations of the financial system and created a military treasure, but it had not further development. Plans about the coinage in Ukraine in the second half of XVII century had not fulfilled. The population of Hetmanate gradually get used to the Western European and Russian coins. The question, discussed in this article, is about the origin and coinage in the Hetmanate in the second half of XVII–XVIII century.

Keywords: *circulation of money, coins, monetary policy, the history of money.*

УДК 81'373:378

Людмила КУЛІШЕНКО

ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ ЯК ДжЕРЕЛО НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ ВИШІВ

У статті йдеться про особливості вивчення фразеології в економічних вишах. Розглянуто одиниці фразеології, які розкривають всі аспекти життя українців, – історію, вірування, цінності, традиції, обряди, побут, види господарської діяльності та основи родинного укладу. Автор стверджує, що всебічне ознайомлення з фразеологічним багатством української мови, з одного боку, дозволяє зберегти надбання пращурів, а з іншого – збагачує молоде покоління духовними скарбами свого народу, сприяє національному вихованню студентів економічних вишів.

Ключові слова: *фразеологія, сталий вираз, національне виховання, духовні цінності.*

Постановка проблеми. У повсякденному спілкуванні люди використовують багато влучних висловів, стійких словосполук на зразок: *вилами по воді писано, зав'язати голову, давати драла, ложка дьогтю, як насіння лускати, легкий хліб, ні риба ні м'ясо, давати прочухана* тощо. Саме вони роблять наше мовлення образним, найкраще відображають рівень духовної, матеріальної культури та менталітет народу, а тому їх розгляд є актуальним на наш час, коли відбувається становлення Української держави. Значний інтерес науковців до фразеологічного багатства української мови спричинений намаганням пізнати глибоку сутність українського народу як етнокультурної спільності.

Такі стійкі словосполучення, що сприймаються у мові як єдине ціле і не створюються у процесі мовлення, називають фразеологізмами, а розділ мовознавства, який вивчає такі одиниці, – фразеологією. Цей термін вживають і на позначення сукупності фразеологізмів у мові.

Аналіз актуальних досліджень. Фразеологія є порівняно новою лінгвістичною дисципліною. Українська фразеологія ґрунтується на етнографічних, етнолінгвістичних працях О. Потебні, М. Сумцова, І. Франка, М. Костомарова тощо. Інтерес до неї зріс у середині ХХ століття. Найвідомішими українськими дослідниками є такі: Б. Ларін, Ю. Прадід, Л. Авксентьєв, М. Алефіренко, Л. Скрипник, Л. Удовиченко, В. Ужченко тощо. У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. актуальним стає етнокультурний аспект наукових розвідок у працях О. Селіванова, О. Левченко. Аналіз лінгвістичної та методичної літератури показує, що проблема вивчення фразеології знаходиться у полі зору таких вчених: С. Гаврина, О. Бистрова, В. Барабаша, Т. Грибницького, М. Коломійця, О. Смовської, В. Мельничайка та інших. Однак не зовсім розкритим є питання аксіологічної основи українських фразеологізмів.

Виокремлення ціннісних пріоритетів української фразеології як джерела національного виховання студентів економічних вишів є **метою статті**.

Виклад основного матеріалу. У дослідженнях стилістичного аспекту фразеологічного складу української мови прийнято вживати терміни: “стійка сполука”, “фразеологічна словосполука”, “фразеологічний зворот”, “фразеологізм”, “фразеологічна одиниця” та інші, які міцно увійшли і поширились в українській і російській науковій літературі з питань фразеології (В. Ващенко, В. Виноградов, М. Демський). У літературі більш широкого, популярного вжитку нерідко вживаються такі терміни: “ідіома”, “приказка”, “прислів'я”, “афоризм”, “крилатий вислів”, що характеризують не стільки структурний, скільки семантико-виразний, художній план функціонування цих одиниць у мові.

Серед мовознавців поки що немає єдиної думки, які мовні утворення слід зараховувати до фразеологізмів. Очевидно, слід розрізняти фразеологізми у вузькому розумінні (власне фразеологізми, або фразеологізми) і в широкому розумінні (фразеологічні вирази).

Власне фразеологізми своїм лексичним значенням рівнозначні окремим словам або словосполученням: *наставляти на розум – навчати, скеровувати; у своєму репертуарі – як завжди; у Крим по сіль – далеко; брати гору – перемагати; в лоб – прямо; від душі – щиро, сердечно.*

Вони характеризуються образністю і водночас нерозкладністю лексичного значення, співвіднесеністю його з певним цілісним сигніфікатом. Для власне фразеологізмів властиве певне емоційно-експресивне забарвлення. “Виразні семантико-стилістичні якості фразеологізмів – їх образність, картинність, жива внутрішня форма – відсвіжують мовлення, роблять його невимушеним, соковитим, містким, дотепно-влучним” [9, с. 250].

Наприклад, прикметник *запальний* лише вказує на рису характеру людини, тим часом фразеологізм *смола в зіницях так і закипить* має ще й виразне конотативне забарвлення, викликає певні емоції: *Софійка легенько прикушує зубами нижню губу, щоб не сказати Санькові нічого образливого за оте його здоровкання, бо ...він же скажений, смола в зіницях закипить* (Григір Тютюнник).

У фразеологічних виразах слова більшою мірою, ніж у власне фразеологізмах, зберігають своє індивідуальне значення. Самі фразеологічні вирази, як правило, позбавлені певного емоційно-експресивного забарвлення. Але вони, як і власне фразеологізми, функціонують у мовленні як готові, усталені поєднання двох або більше слів. До фразеологічних виразів належать:

- мовні кліше і штампи: *ринкові реформи, цінова політика, соціальна програма, сфера обслуговування, мати велике значення;*
- складені найменування: *річ у собі, коефіцієнт корисної дії, грудна жаба, білий гриб, м'яка вода, Чорне море;*
- прислів'я та приказки: *Батьком-матір'ю не хвались, а хвались честю. Язиком вихати – не ціпом махати.*
- крилаті вислови: *Борітеся – поборете* (Т. Шевченко). *Лиш боротись – значить жити* (І. Франко).

Всі фразеологізми мають спільні ознаки: цілісність значення, фразеологічну відтворюваність, відносну стійкість компонентів, однак їх використання, функціональне призначення і сфера використання не є однаковими.

Метою курсу “Українська мова (за професійним спрямуванням)”, що викладається у вишах, є підвищення рівня загальномовної підготовки, мовної грамотності, комунікативної компетентності студентів, практичне оволодіння основами офіційно-ділового, наукового, розмовно-офіційного стилів української мови, що забезпечить професійне спілкування на належному мовному рівні. Одиниці фразеології теж вивчаються, однак найбільшу увагу приділяють таким сталим сполукам, як мовні кліше, штампи та складені найменування. Зосередженість на цих фразеологічних виразах є цілком виправданою, оскільки вони використовуються у двох основних стилях – науковому та офіційно-діловому. Для студентів економічних вишів, які прагматично, з огляду на професійне спрямування, вивчають українську мову, насправді ознайомлення з такими сталими сполуками є важливим і корисним, оскільки вони полегшують ділове спілкування. Розрізняють такі кліше: мовного етикету (*добрий день, доброго здоров'я, радий Вас бачити, до побачення, на добраніч, на все добре, будь ласка, ласкаво просимо, щиро дякую, глибоко вдячний, з повагою, шановний пане, вельмишановний добродію*); офіційно-ділового спілкування (*згідно з розпорядженням, на підставі наказу, відповідно до чинного законодавства, порядок денний, поставити питання на розгляд, довести до відома, взяти до уваги, вжити заходів, надати допомогу, з боку адміністрації, обіймати посаду*); суспільно-політичного життя (*посадова особа, засоби масової інформації, сфера обслуговування, передвиборча агітація, результати виборів, всенародне обговорення, пленарне засідання, маніпулювання громадською думкою, соціально незахищені верстви населення, розв'язання проблеми, фінансова підтримка, комплексні заходи*).

На відміну від таких сполук штампи (*у зв'язку з відсутністю коштів, за наявності відповідних умов, питання забезпечення виконання плану*) затуманюють зміст висловлювання, роблять мовлення складним для сприйняття, нечітким, тому їх слід уникати. Складені найменування сукупно позначають одне поняття чи називають одне явище і мають сталий склад (*ринкова економіка, цінова політика, продуктивні сили, фонд заробітної плати, додана вартість, безоплатний кредит, районна державна адміністрація, державний секретар, Сумська область*).

Важливо звернути увагу студентів на фразеологічні новації, які з'являються внаслідок змін у суспільно-політичній та економічній сферах життя суспільства. Це такі фразеологізми економічної сфери, як *прокручувати гроші, девальвація грошей, тіньова економіка, тіньовий бізнес, перехід до ринку, валютний коридор, індексація цін* тощо.

Отже, використання кліше та складених найменувань дозволяє економити розумову енергію, сприяє точному складанню документів та швидкості передачі інформації, що оптимізує діяльність майбутнього фахівця банківської сфери.

Однак вивчення фразеології тільки в такому ракурсі позбавляє студентів можливості ознайомлення з матеріальним та духовним життям українського народу та, як наслідок, гальмує процес національного виховання, що суперечить концепціям вітчизняної освіти. Одним із її завдань на сьогодні є виховання, з одного боку, висококваліфікованих фахівців в усіх сферах життєдіяльності суспільства, а з іншого – виховання національно-мовної особистості, здатної не тільки оволодіти мовними компетенціями, а й протистояти нівелюванню національних інтересів, зберегти самобутність українського народу. Прерогатива у становленні національно свідомої особистості належить шкільній освіті, проте розвиток і утвердження ціннісних орієнтирів, світогляду в цілому відбувається саме у студентські роки.

Вивчення фразеології у повному обсязі допоможе студентам вищів пізнати історію рідного народу, звичаї, традиції, обряди. Наприклад, фразеологізм *“бити чолом”* сягає часів Київської Русі, оскільки тоді існував такий звичай: звертаючись до князя, русичі низько кланялись, інколи ледве не сягаючи чолом землі. Відтоді у мові закріпився вислів *“бити чолом”* – кланятись комусь, звертатися з проханням.

А такий стійкий вислів, як *“виносити сміття з хати”* розкриває вірування слов'ян, оскільки наші пращури вважали, що сміття з хати потрібно спалювати, а не викидати, бо злі люди можуть використати його для чаклунства. У переносному значенні *“виносити сміття з хати”* означає розголошувати, виносити на людський суд сімейні суперечки, таємниці [4, с. 17].

Фразеологізм *“хоч кілок на голові теши”* вживають для характеристики впертої, нерозумної людини. Кілок в українській міфології був здебільшого оберегом. Кілок оберігав людину від нечистої сили. Імовірно, такі риси характеру, як впертість, настирливість, давні слов'яни вважали проявами хвороби.

Перемивати кісточки. Вислів пов'язаний із стародавнім обрядом перепоховання. Через кілька років після смерті, щоб очистити душу померлого від гріхів і зняти з неї закляття, останки викопували і перемивали. Такий обряд супроводжувався спогадами про покійника, оцінками його характеру, вчинків, справ тощо. Це зумовило те, що фразеологізм *“перемивати кісточки”* набув переносного значення – пліткувати, пересуджувати [4, с. 70].

Посилати по рушники. Стати на рушник. В українців рушник – символ злагоди, подружньої вірності, працьовитості, гостинності, надії, прощання. Рушники були невід’ємним атрибутом весілля: ними пов’язували молодих, старостів, сватів. Готуючись до одруження, дівчина вишивала декілька видів рушників. Якщо вона давала згоду на шлюб під час сватання, то підносила старостам на тарелі два рушники, складені навхрест. Тому вислів “*посилати по рушники*” означає просити руки дівчини у неї та її батьків, сватати. Інший рушник, найкрасивіший і найдорожчий, дівчина вишивала, щоб стати на нього з милим у церкві під час шлюбної церемонії. Звідси походить інший фразеологізм – “*стати на рушник*”, тобто взяти шлюб, одружитися [4, с. 74–75].

У фразеологічних сполуках відбито родинні стосунки, реалії побуту, спостереження за явищами природи, тваринним та рослинним світом тощо. Однак найбільшу групу становлять фразеологізми різних видів діяльності людей. Серед них цікавою для майбутніх фахівців економічної галузі є група фінансово-торгівельних висловів:

- *гріш ціна* – нічого не вартий, не має жодної цінності;
- *хитро, мудро, і недорогою коштом* – за незначну ціну;
- *сипати грішми* – бездумно витрачати гроші;
- *горнути гроші лопатою* – мати великі прибутки;
- *показувати товар лицем* – представляти щось з найкращого боку;
- *перший сорт* – найкращий;
- *без копійки* – зовсім не мати грошей.

Цікавим і корисним буде ознайомлення студентів-економістів із фразеологізмами, до складу яких входить числівник, бо ставлення до цифр не було однаковим. На думку В. Герасимчук, найулюбленішими цифрами для наших пращурів були *три та сім*, а тому їх уживали частіше і в різних значеннях [2, с. 38].

Сім п’ятниць на тиждень. У дохристиянські часи на українських землях саме п’ятниця була святковим днем. Щоп’ятниці в селах відбувалися ярмарки. У цей день люди купували, продавали, позичали гроші, сплачували борги, розважалися. Отже, той, хто кожен день вважає п’ятницею, – людина несерйозна, непрацьовита, всі думки в неї крутяться навколо розваг. Про того, хто часто змінює погляди, не має постійної думки, кажуть, що в нього сім п’ятниць на тиждень [4, с. 86–87].

Три чисниці до смерті. Вислів постав із мовлення пряль. Чисниця – це десята частина пасма, тобто три нитки. А три чисниці – дев’ять ниток. Дуже мала одиниця виміру полотна. “Три чисниці до смерті” – так кажуть про дуже старих або безнадійно хворих людей, які скоро можуть померти.

Найчастіше у стійких зворотах використовуються цифри першого десятка:

- *нуль без палички* – нічого не вартий, ніщо;
- *один нуль на мою користь* – перемога з мінімальною перевагою;
- *одним вухом слухати* – слухати не уважно, уривками, несерйозно сприймати;
- *два чоботи пара* – однакові;
- *двоє третього не чекають* – підкорятись, бути залежним від більшості;
- *дев'ятий вал* – найбурхливіший вияв, найбільше піднесення, злет;
- *десята вода на киселі* – дуже далека рідня.

Розглянувши різні варіанти вживання числівників у фразеологічних зворотах, можна констатувати, що використання тих чи інших числівників пов'язані з ментальними особливостями українців і семантичними процесами у становленні мистецтва лічби [2, с. 42].

У стійких сполуках відбито ставлення українського народу до етичних проблем, бо цінності становлять основу життєдіяльності людини і суспільства в цілому. У сучасному розумінні цінності – це ідеї, норми, процеси, відносини матеріального і духовного порядку, які мають задовольняти певні потреби людей. Іншими словами, цінностями є моральні основи для поведінки. Таким чином, система цінностей визначає сутність як людини, так і певної спільноти, направленість їхніх дій і вчинків.

Вчені поділяють цінності на національні та загальнолюдські. Під пріоритетними загальнолюдськими цінностями розуміють самоцінність людини і людського життя, любов, сім'ю, дітей, щастя, волю, рівність, справедливість, мир. Вони не виникають спонтанно, а передаються через традиції, звичаї, побут, мораль, спосіб життя, а також через моральний досвід людей.

Найкраще мудрість народу, морально-етичні настанови передають прислів'я та приказки. На особливу увагу заслуговують ті прислів'я, які вчать абсолютній цінності – добру: *добре ім'я краще багатства; добре роби – добре й буде; від добра ніхто не тікає* тощо. Про життя як найбільшу цінність кожної людини, про його складнощі йдеться у таких виразах: *життя прожити – не поле перейти; де є життя, там є й надія; ніхто не знає, що його в житті чекає; де просто, там живуть роки зо сто*. Розум, знання та вміння людини як позитивні характеристики відображені у таких сталих сполуках: *грамоти вчиться – завжди пригодиться; грамотний – видючий і на все тямуций; знання робить життя красним; розум – скарб людини; що знаєш, що вмієш, те за плечима не носить*.

Дружна сім'я є запорукою щасливого життя українця. А для цього необхідними компонентами є:

- 1) злагода, взаєморозуміння: *нащо й клад, коли в сім'ї лад; живуть між собою, як голубів пара; чоловік та жінка – одна спілка; хоч ох, та вдвох!; сім'я міцна – горе плаче!;*
- 2) рівноправність у сімейних відносинах: *жінка чоловікові подруга, а не прислуга; Іван плахту носить, а Настя булаву;*
- 3) шанобливе ставлення до жінки, дружини, матері: *добра жінка мужові своєму вінець, а зла – кінець; як сорочка біла, то й жінка мила; що мати навчить, то й батько не перевчить; дітки плачуть, а у матері серце болить;*
- 4) повага до чоловіка: *без чоловіка – то так, як без голови; добрий чоловік жінці ліпший від рідної матері; під добрим кущем трава зеленіє, за хорошим чоловіком жінка молодіє;*
- 5) наявність дітей-нащадків: *нема смерті без причини, нема щастя без дитини; рад би до дітей небо прихилити, та зорями вкрити; добрі діти – батькам вінець, а злі діти – кінець.*

Український народ створив багато прислів'їв про працю: *без роботи день роком стає; праця чоловіка годує, а лінь марнує.* Схвалення заслуговує сумлінна робота: *на дерево дивись, як родить, а на чоловіка, як робить; як дбаєш, так і маєш; хто робить криво, той ходить певно.*

Фразеологізми є “віддзеркаленням ставлення суспільства до моральності чи аморальності вчинків людей” [5, с. 3]. Традиційно за народними уявленнями серце – місце народження симпатії, дружнього ставлення, кохання. Кордоцентризм світобачення українців відбито у таких фразеологізмах: *від чистого серця* (щиро, з добрим наміром), *добре серце* (лагідний характер); *віддавати серце* (щиро любити); *брати до серця* (близько сприймати що-небудь); *серцем нудити* (сумувати, журитися). Про людські взаємини йдеться у таких народних висловах: *людина без друзів – що дерево без коріння; де дружніші, там і сильніші; без ради і військо гине; добре ім'я – найкраще багатство.*

Цікавими видаються народні вирази про майнові відносини: *земля все крутиться навколо осі, а люди навколо грошей; де гроші говорять, там правда мовчить; коли золото поверх пливе, тоді правда на дно спаде.* Як бачимо, гроші, матеріальні статки є важливими, однак не варто їх ставити на перше місце в житті, оскільки вони є не тільки засобом досягнення цілі, а метою життя.

Отже, наведені приклади переконують у тому, що прислів'я є джерелом мудрості народу, результатом спостереження за повсякденним життям. Безумовно, ознайомлення з такими моральними аксіомами допоможе студентам сформулювати власну піраміду життєвих цінностей.

Детальний розгляд фразеології як розділу мовознавства дозволяє зробити такі **висновки**:

- 1) ядро української фразеології становлять самобутні сталі вислови, що якнайкраще відображають рівень духовного й матеріального буття нашого народу;
- 2) у фразеології розкриваються всі аспекти життя українців: історія, вірування, звичаї, традиції, обряди, побут, види господарської діяльності, основи родинного укладу та цінності;
- 3) вивчення фразеології у курсі “Українська мова (за професійним спрямуванням)” не слід зводити тільки до вивчення таких сталих виразів ділового мовлення, як кліше, штампи та складені найменування;
- 4) всебічне ознайомлення з фразеологічним багатством української мови, з одного боку, дозволяє зберегти надбання пращурів, а з іншого – збагачує молоде покоління духовними скарбами свого народу;
- 5) розгляд фразеологічних одиниць, які стосуються сфери торгівельних і майнових відносин, ставлення до грошей, достатку українського народу, є важливим з огляду на професійне спрямування майбутніх працівників банківських та фінансових установ.

Таким чином, ґрунтовне вивчення фразеологічних одиниць є вкрай необхідним, оскільки розширює світогляд та сприяє національному вихованню студентів економічних вишів.

Література

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія : навч. посібник / Л. Г. Авксентьев. – Х. : Вища школа, 1988. – 134 с.
2. Герасимчук В. Числівник у фразеологічних зворотах / В. Герасимчук // Дивослово. – 2012. – № 5. – С. 38–43.
3. Дудик П. С. Стилїстика української мови : навч. посіб. / П. С. Дудик. – К. : Академія, 2005. – 368 с.
4. Забіяка В. А. Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування : практ. посіб. / В. А. Забіяка, І. М. Забіяка. – К. : Академія, 2012. – 304 с.
5. Петленко Л. Українська фразеологія: морально-психологічний аспект характеристики людини / Л. П. Петленко. – Суми : Джерело, 2005. – 158 с.
6. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с.
7. Соловець Л. О. Вираження етнічної специфіки української культури у фразеологізмах / Л. О. Соловець // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2011. – № 6. – С. 52–62.
8. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
9. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.

Отримано 20.01.2014

Summary

Kulishenko Lyudmyla. Study of phraseology as a source of national education of students from economic universities.

This article discusses the features of studying phraseology in economic higher education institutions. It was analyzed the semantic units that show all aspects of the life of Ukrainians – history, beliefs, values, traditions, rituals, customs, types of economic activity and the basics of family life. The author argues that the detailed acquaintance with the phraseological wealth of the Ukrainian language, on the one hand, allows you to save the heritage of ancestors, and enriches the younger generation the spiritual treasures of the people, promotes national education of students of economics universities.

Keywords: phraseology, semantic unit, national upbringing, spiritual values.

УДК 801.3:8020

Ольга ЛЕЩЕНКО

АНТРОПОЦЕНТРИЧНОСТЬ КАК УНИВЕРСАЛЬНЫЙ ПРИНЦИП ОРГАНИЗАЦИИ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА

В статье рассмотрена проблема соотношения языка и человека. Анализируются истоки и эволюция антропоцентричности в ходе развития общества. Фокусируется внимание на роли антропоцентрического принципа в организации языковой картины мира.

Ключевые слова: антропоцентричность, язык, человек, антропоцентрический принцип, человеческий фактор, лингвистическая концепция, языковая картина мира.

Постановка проблемы. Проблемы сущности человека, его личностных качеств, перспектив их развития являются весьма актуальными в комплексе глобальных вопросов современности.

Многомерность человека как объекта исследования и многообразие изучающих его наук породили серьезные методологические трудности. При этом необычайно возросли как актуальность теоретического осмысления современного знания о человеке, так и роль философии в интеграции различных отраслей научного исследования человека-объекта. Проблема познания бытия и сущности человека остается в настоящее время такой же актуальной, как и тысячелетия назад.

Анализ актуальных исследований. Филология как наука о слове и искусство слова всегда была обращена к человеку, но именно в последнее время в лингвистических исследованиях человеческий фактор приобретает приоритетное значение.

Современная лингвистика связывает речевую деятельность со всеми видами человеческой деятельности, что объективирует ее личностно-ориентированный или антропоцентрический характер.

Целью данной статьи является осмысление природы антропоцентричности в философском и лингвистическом аспектах, идентификация роли антропоцентрического принципа в языке и определение статуса антропоцентричности как универсального принципа организации языковой картины мира.

Изложение основного материала. Антропоцентричность – наиболее древнее по своему происхождению свойство человеческой психики и общественного сознания. Исходная форма антропоцентричности – естественная, природная, генетически запрограммированная, являющаяся продуктом развития биологической автоцентричности живого организма. Человек изначально с младенчества сконцентрирован на себе самом, своих ощущениях, потребностях, влечениях, бессознательно воспринимая себя в качестве центра мироздания, или, скорее всего, отождествляя себя с мирозданием как таковым.

В понимании ребенка все, что происходит вокруг него, делается для него или имеет к нему непосредственное отношение. С годами человек осмысливает свое место в мире уже совсем по-другому. Однако, антропоцентричность остается при этом, в той или иной мере, естественной характеристикой человеческой психики и неотъемлемым принципом его собственного осознания. Здесь, очевидно, следует говорить уже о сознательном уровне существования “естественной” антропоцентричности. Это проявляется, например, в способности человека соизмерять все новое для него по своему образу и подобию или – по пространственно-воспринимаемым человеком объектам, с которыми он имеет дело в практическом опыте. Так, в древние времена в измерении/исчислении человек, как правило, использовал части своего тела, что подтверждается наличием эталонов измерения антропометрического происхождения типа локоть, фут, ладонь, сажень, пядь.

Антропоцентричность человека в исторически ранних формах ее проявления есть непосредственное продолжение зоологической сконцентрированности на собственных витальных потребностях.

На ранних ступенях развития человечества, разумеется, нет никакой принципиальной разницы между сконцентрированностью на себе человеческого индивида, для которого среда существует лишь как поток воздействий, удовлетворяющих потребности либо препятствующих этому удовлетворению, и “автоцентричностью” животного, столь же инстинктивно потребляющего элементы природного окружения. При этом именно отдельно взятая особь – элементарная действующая единица,

активная, развивающаяся, находящаяся в процессе эволюции и накладывающая на нее свой отпечаток, а значит, обладающая самооценностью, эволюционной целесообразностью и природно-исторической полезностью.

Эволюционное развитие человечества приводит к существенному видоизменению тех форм, в которых реализуется автоцентричность в животном мире.

Развитие собственно человеческих форм отражения мира приводит к углублению восприятия разницы между “внешним” и “внутренним”. Человек учится отличать себя от внешнего мира, от природы. Антропоцентричность приобретает новые формы, интенсивно развивается, так как развиваются и совершенствуются механизмы самосохранения, выживания и приспособления к природным условиям.

Развитие сознания и самосознания не отделимо от развития форм антропоцентричности. Социум развивается на основе деятельности индивида, его стремления к выживанию, которое достигается через постоянный поиск все новых и новых форм и средств обеспечения индивидуальной и групповой жизнестойкости, расширения сферы, охваченной процессами жизнедеятельности.

Авто – или антропоцентричность в ее примитивнозоологических формах перерастают во всеобщечеловеческую сущностную характеристику. С развитием социума появляется потребность индивида в персонализации – это глубинная основа таких неутилитарных форм отношения людей, как альтруизм, аффилиация, стремление к общественному признанию и самоопределению в группе [8, с. 18].

Развитие сознания и духовной культуры общества проходит параллельно с развитием антропоцентричности. “Сконцентрированность на себе” на протяжении истории приобретает новые и весьма разнообразные модификации. Эволюционирующая природа антропоцентричности выражается в различных ее формах: бытовая, авторитарная, деперсонализирующая, автодеперсонализирующая, патерналистически-авторитарная, патерналистическая, гуманистически-персонализирующая и др.

Развитие форм антропоцентричности происходит при самоформировании человека как субъекта, в процессе познания окружающего мира, природы, вселенной.

Антропоцентричность является универсальной чертой когнитивного процесса, реализуется во всех формах духовной культуры и фиксируется в специальных знаковых системах: в мифологии, религии, искусстве, языке [6, с. 72]. Анализ средств выражения антропоцентричности помогает осмыслить проблемы человеческого фактора и языковых картин мира.

Антропоцентричность не есть однозначная форма связи человек-мир, в которой человек воспринимается как ядро системы. Эта категория включает в себя и другие связи типа “человек – другой человек”, “человек – микросреда”, “человек – общество”, “человек – его знание о мире”, “человек – созданные им образы мира”, “человек – язык” и др.

Категория антропоцентричности постоянно эволюционирует: воспроизводится, варьируется и модифицируется.

Создание обществом картины мира неотделимо от развития языка, слова, речи, ведь картина мира – это продукт длительного процесса нагромождения социального опыта по познанию реального окружения и констатации представляемых феноменов [3, с. 228].

Проблема соотношения языка и человека, их связь и взаимообусловленность постоянно находятся в центре внимания лингвистов.

Формирование человека как разумного, социального существа начинается с возникновения членораздельной речи, которая наравне с трудом является мощным средством развития человека, его сознания и общества в целом. По мере развития и совершенствования языка как особой человеческой системы сигналов о реальной действительности, позволяющей говорить, думать и оперировать понятиями отвлеченно от конкретных предметов и ситуаций, возникла возможность общения не только между членами данного коллектива, но и были созданы условия приобретения и передачи социального опыта, культурных и нравственных норм и традиций одним поколением другому, одной исторической эпохой другой.

Мысль о конститутивном характере языка для человека как теоретическая идея была сформирована и разработана в лингвофилософской концепции В. Гумбольдта. Определить сущность человека как человека, по Гумбольдту, означает выявить силу, делающую человека человеком [5]. Язык – и есть одно из таких “человекообразующих” начал. Человек становится человеком только через язык, в котором действуют творческие первосилы человека, его глубинные возможности. Язык есть единая духовная энергия народа.

Э. Бенвенист выдвинул тезис о языке как о конститутивном свойстве человека: “Невозможно вообразить человека без языка и изобретающего себе язык... В мире существует только человек с языком, человек, говорящий с другим человеком, и язык, таким образом, необходимо принадлежит самому определению человека” [2, с. 293].

Существует непреложная истина: абсолютно все, что представлено в языках мира – от мелкой частицы до сложного предложения и множества самых разнообразных текстов, – создано человеком и для человека, так как “язык – важнейшее общественное явление, которое сопровождает людей всегда и всюду: в процессе их труда и отдыха, во

время размышлений и переживаний, радостей и горестей. Язык по своей природе человечен” [4, с. 3].

Антропоцентричность языка повсеместна, так как познание человека невозможно без изучения языка, а понять и объяснить природу языка можно лишь исходя из человеческого фактора. В современной науке о языке наметился сдвиг, смена базисной парадигматики, переход от лингвистики “имманентной” с ее установкой на язык “в самом себе и для себя” к лингвистике антропологической, предполагающей изучать язык в тесной связи с миром человека, сквозь призму речедетельности. Актуальным становится создание единой теории языка и человека.

Стимулом построения и развития лингвистики на антропологических началах явилась теория субъективности Э. Бенвениста, переключившая внимание лингвистов на личностные аспекты высказывания, на пропозиции, пропозициональную установку, связывающую предметно-логическую часть высказывания с личностью говорящего [2].

“Субъективность в языке” есть способность говорящего присваивать себе язык в процессе его применения, отражающаяся в самом языке в виде особой черты его устройства: в том, что целые классы языковых элементов – местоимения первого лица, делюкутивные глаголы и др. имеют особую референтную соотнесенность, или, если пользоваться специальным термином, являются “аутореференционными” [9, с. 50].

В концепции “человек в языке” Э. Бенвенист развил традицию европейского языкознания, особенно русской и французской лингвистических школ. Так, указание на необходимость учитывать в лингвистических исследованиях человеческий фактор находим в работах М. М. Бахтина. Ср.: “Но язык, чтобы стать художественным образом, должен стать речью в говорящих устах, сочетаясь с образом говорящего человека... В филологических же дисциплинах говорящий человек и его слово являются основным объектом познания” [1, с. 163–164]. Во Франции антропоцентрический принцип разрабатывался Густавом Гийомом, который видел основное отличие копенгагенского структурализма в том, что язык выступает объектом внешнего наблюдения. Копенгагенская школа, по Гийому, приписывает языку ложную объективность как экстра – (вне) – субъективность, а между тем язык не имеет иной объективности, кроме той, которая устанавливается в самых глубинах субъективного [11, с. 58–60].

Термин “антропоцентризм” появился в отечественной лингвистической науке относительно недавно. Данный термин восходит к кибернетике. В лингвистике этот термин был впервые употреблен Ю. С. Степановым: “За субъективностью вскрывается... общее свойство языка: язык есть семиотическая система, основные референционные

точки которой непосредственно соотнесены с говорящим индивидом. Э. Бенвенист называет это свойство “человек в языке”... Иначе всю эту черту лингвистической концепции можно назвать антропоцентрическим принципом” [9, с. 50].

Распространенности термина “антропоцентризм” способствовало интенсивное развитие лингвистики текста, прагмалингвистики и когнитивной лингвистики.

В настоящее время принцип антропоцентричности срабатывает практически во всех лингвистических концепциях и по праву считается одним из главных.

В современном языкознании сознание человека рассматривается как антропоцентрическое по своей природе явление, которое организует непредметную действительность по аналогии с пространством и временем мира, данного в непосредственных ощущениях.

Язык не только окрашивает через систему своих значений и их ассоциаций концептуальную модель мира в национально-культурные цвета, но придает ей и “собственно человеческую – антропоцентрическую – интерпретацию, в которой существенную роль играет и антропометричность, т.е. соизмеримость универсума с понятными для человеческого восприятия образами и символами” [10, с. 177].

Исследуя метафоризацию и ее роль в создании языковой картины мира, лингвисты обращают особое внимание на то, что в основе тропических механизмов лежит антропометрический принцип, согласно которому “человек – мера всех вещей”. Этот принцип проявляется в создании эталонов, которые служат своего рода ориентирами в процессе количественного или качественного восприятия действительности.

Для метафоры показательной является антропометричность, выражающаяся в том, что сам выбор того или иного основания для метафоры обусловлен способностью человека соизмерять все новое для него, в том числе и реально несоизмеримое, по своему образу и подобию или же по пространственно воспринимаемым объектам, с которыми человек имеет дело в практическом опыте. Антропометричность метафоры позволяет создать языковую картину мира изначально в высказываниях о нем, а затем в тезаурусе носителей языка (личностном или нормативно-санкционированном), всегда служащем не только хранилищем самих вербализованных средств, но и их ассоциативных потенций [10, с. 182].

Восприятие человеком себя как центра мироздания фиксируется в языковой картине мира в языковых единицах типа соматических слов, метафорических единиц, зооморфизмов и т.д. [7, с. 68].

Выявленное нами в процессе исследования наличие соматизмов – метафор в разных, при чем дистантных языках подтверждает тезис об антропоцентричности как универсальном принципе организации языковой картины мира (табл. 1).

Таблица 1 – Реализация соматизмов-метафор в дистантных языках

Англ.	Русск.	Укр.
an arm of a chair; a neck of a bottle; an eye of potato; an ear of rye; a foot of mountain; an ell of love; a span of life; an ounce of sleep; give him an inch, and he'll take an ell	девочка-дюймовочка; мальчик-с-пальчик; сам-с-ноготок, борода-с-локоток; жили с локоть, а жить с ноготь; он еще сверх плута на два фута; косая сажень в плечах; семь пядей во лбу	пiл – п'ядь дошка од дошки; прибуло дня на курячу п'ядь; ноги на полі, середина на дворі, голова на столі (Пшениця); яку державуносять на голові? (Панаму); яка річка тече в роті? (Десна)

Итак, характерными для языковой картины мира принципами организации являются антропоцентричность и антропометричность, а именно способность человека познавать, отображать и “оязыковлять” мир идей, страстей, этических установок и межличностных отношений разного рода в соизмерении с физически ощущаемой действительностью и с привычным для человека ее масштабом.

Выводы. Таким образом, антропоцентричность является универсальной категорией, которая возникает в результате развития живой материи, человеческой психики, стремления индивидуумов к выживанию, самосохранению, к обеспечению жизнедеятельности. Пронизывая все сферы духовной жизни человека, антропоцентричность отражает процесс осознания человеком своего статуса в природе и социуме. Эта категория является личностно-ориентированной и постоянно эволюционирующей. В своей эволюции антропоцентричность, в той или иной форме, облигаторно находит выражение в философских воззрениях, морально-нравственных ценностях, лингвистических концепциях и выступает универсальным принципом организации языковой картины мира. Данная категория соотносится с человеческим фактором и детерминируется уровнем жизни и формой духовного бытия.

Литература

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики / М. М. Бахтин. – М. : Худ. лит., 1975. – 504 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.
3. Біленко Т. І. Слово і мовна картина світу: діалектика раціонального та ірраціонального / Т. І. Біленко // Сучасна картина світу: інтеграція наукового та позанаукового знання : зб. наук. праць. – Суми : Мрія, УАБС, 2004. – Вип. 3. – С. 228–233.
4. Будагов Р. А. Человек и его язык / Р. А. Будагов. – М. : Изд-во Моск. ин-та, 1976. – 270 с.
5. Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. – М. : Просвещение, 1964. – 466 с.
6. Лещенко О. И. Антропоцентричность как универсальная категория текста: лингвофилософский аспект / О. И. Лещенко // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. – № 2(70). – Луганськ : Альма-Матер, 2004. – С. 71–79. – Серія “Філологічні науки. Іноземна філологія”.
7. Лещенко О. И. Лингвокреативная деятельность нарратора в художественном тексте / О. И. Лещенко // Філологічні трактати : науковий журнал. – 2010. – № 3. – Том 2. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – С. 68–74.
8. Петровский А. В. Психология развивающейся личности / А. В. Петровский. – М. : Педагогика, 1987. – 239 с.
9. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1975. – 312 с.
10. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в содержании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке : язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 173–204.
11. Guillaume G. Foundations for a science of language / G. Guillaume. – Amsterdam-Philadelphia : John Benjamins, 1984. – 175 p.

Отримано 20.01.2014

Анотація

Лещенко Ольга. Антропоцентричність як універсальний принцип організації мовної картини світу.

У статті розглянуто проблему співвідношення мови і людини. Аналізуються витoki та еволюція антропоцентричності в ході розвитку суспільства. Фокусується увага на ролі антропоцентричного принципу в організації мовної картини світу.

Ключові слова: антропоцентричність, мову, людина, антропоцентричний принцип, людський фактор, лінгвістична концепція, мовна картина світу.

Summary

Leshchenko Olha. Anthropocentrism as the universal principle of the language picture of the world organization.

The article deals with philosophic and linguistic aspects of anthropocentrism. The sources and evolution of anthropocentrism in the process of social development are explicated. The author focuses on the role of the anthropocentric

principle in the language picture of the world organization. Anthropocentrism is treated in terms of cognition evolution; the anthropocentric principle is viewed as deeply characteristic of all contemporary linguistic theories. The author comes to the conclusion that anthropocentrism is the universal category which in its evolution is appeared obligatorily integrated in philosophic views, moral and ethical values, linguistic conceptions and may be considered as the universal principle of the language picture of the world organization. The thesis of the universal character of the anthropocentric principle in the language picture of the world organization is supported in the article by the realization of somatic metaphors in distant languages.

Keywords: *antropocentricity, language, people, anthropocentric principle, human factors, linguistic concepts, language world.*

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94(477)+316.64](049.32)

Бузина О. Союз плуга и трезуба. Как придумали Украину. – К. : Арий, 2013. – 496 с.

Важко дати виважену рецензію на видання невиважене, тим більше, коли його автор не приховує своєї тенденційності в підході до піднятих ним питань. І все ж ми взялися за цю невдячну справу – охарактеризувати одіозний “опус”, після читання якого хочеться ретельно вимити руки.

Отже, сумнозвісний О. Бузина, син офіцера 5-го (ідеологічного) управління КДБ, закінчивши філологічний факультет і попрацювавши то “гувернантом”, то журналістом, зумівши за вчинення злочину попастися лише під амністію (бо мав на утриманні малолітню дитину), вирішив у черговий раз з позицій “Русского блока” (за підтримки якого марно прагнув вибороти депутатський мандат) облили брудом нашу землю та її народ і тим ще раз нагадати про себе як затятого україножера. Визначивши темою книги розповідь про формування України на початку ХХ ст., автор зазначає, що він “хотел бы реконструировать возникновение Украины ... как историю массовых психозов и навязчивых идей” (с. 9).

Тому “історії” не вийшло. Натомість постав згусток похабщини, людиноненависницьких, зокрема українофобських ідей, лайка, нетерпимість, антисемітизм, грубі й провокативні анекдоти – і все це через призму вигадок, покритих, здається, отруйною піною. Чого тут тільки немає: “Украину сделали буквально из ничего – воссоздавая то, чего никогда не было” (с. 18), “Украинская независимость была просто навязчивой идеей”, “Украина – выдуманное государство” (в іншому місці – “искусственное государство”), що її назва походить, мовляв, від “окраїни” (Росії, якої тоді не існувало!), в ній – “фальшивый президент” (М. Грушевський), у якого “седая, как у раввина борода”, що скрізь “дикие мужики”!.. Автор всіляко прагне нав’язати думку, що українців “немає”, це – чи то поляки, чи то турки, чи просто другосортні росіяни.

Відсутність історичних знань не дозволяє одіозному журналісту зрозуміти, що Русь – це не Росія, а Україна. Тож коли в Європі тривалий час українців називали русинами, це ще не означає, що українців не

було до ... початку XX ст. (адже росіян чи не до сьогодні сусіди називають іншими словами, але це не відкидає факту їх існування)!

Не володіючи в щонайменшій мірі системним історичним та філософським знанням, автор демонструє повну необізнаність в області філософії історії, не має ніякого уявлення про те, що історичному процесові властиві свої закономірності, які не можуть бути підмінені хворобливими вигадками про “вади” політичних діячів як рушійну силу “історії”! Тим більше, коли сам же О. Бузина ці “вади” тенденційно фабрикує, поширює і сам починає в них вірити як у свою “ерзац-релігію”!

Еклектичне видання позбавлене внутрішньої цілісності й належної структури, в ньому відсутня логіка викладу, натомість подається підбірка оповідок, пов’язаних ідейками, підігнаними в прокрустове ложе імперського шовінізму. Логіка історичного процесу підмінюється “перемиванням кісток” українських політичних діячів (М. Міхновський, М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра, Ю. Тютюнник та ін.). Чого варті лише назви розпорошених глав (якщо це можна назвати “главами”): “Была ли Леся Украинка лесбиянкой?”, “Иван Франко – масон, “расист” и украинофоб”, “Забытый геноцид русских в Галиции”, “Галоша Грушевского против украинской армии”, “Как Петлюра за канализацию воевал”, “Сеятель “бактерий” украинства”, “Сосюра – классик из дурдома”, “Трансвестит в вышиванке” і т.п.

Скандальний автор часом демонструє неправильний переклад термінів (чому, наприклад, “трезуб”?), вживання вульгаризмів і грубих слів, ледве не інвектив (“архиплохиш”, “масонская клика”, “националистический язык”, “дремучее пузо” тощо), що має на меті ще більше образити національні почуття українців.

Такий собі невизнаний “геній”, ніцшеанець гебельсівського формату, автор не турбується про об’єктивність викладу, натомість нав’язує протухлу нафталіном ідею “русского мира”, відродження комуно-більшовицьких ідей, від яких справді несе сморідом.

Не випадково в роботі відсутня елементарна наукова методологія, факти перекручуються, ставляться з ніг на голову. Автор з якоюсь хворобливою уявою породжує “факти”, які не варті виїденого яйця. Опираючись на ненаукові дані російськомовної “Википедии”, творець “опусу” спотворює історичне минуле України, що суперечить документам, яких, певне, О. Бузина не читав, бо в нього немає жодного посилення на джерела, а присутня неперевірена белетристика. Героїзм українців тлумачиться як “трусость”, а злочини імперських окупантів на теренах України – як “патріотизм”! Власне, в цьому немає нічого

дивного, якщо згадати “кредо”, проголошене О. Бузиною в 1999: “Моим идеалом есть возрождение Российской империи, а я вынужден пристраиваться к уродливым условиям “розбудови незалежної України”!

На цьому “положенні” безперечно патологічно неврівноваженого автора можна було б закінчити рецензію. Бо надалі потрібні зусилля психіатра, а не філософа. Щоправда, залишається нез’ясованим один аспект проблеми: хто фінансує й сприяє масовому поширенню подібної продукції, котра безперечно постає як вираження ідеологічної диверсії проти України. Проте, у світлі подій початку 2014 року на Півдні й Сході України усе й так зрозуміло. Зрозуміло і те, що справжні наукові дослідження не можна підміняти істеричною ідеологізацією, шовіністичною пропагандою, примітивною українофобією та фашистсько-чорносотенською демагогією, місце якій – на смітнику.

Іван Мозговий

Отримано 20.01.2014

SUMMARY

Worldview – Philosophy – Religion : Scientific Journal / ed. by Ivan Mozgovyi. – Issue 5. – Sumy : SHEI “UAB NDU”, 2014. – 169 p.

Journal of scientific papers “Worldview – Philosophy – Religion” is a scientific publication, founded jointly by the State Higher Educational Institution, “Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine” and the Institute of Philosophy named by G. S. Skovoroda of the National Academy of Sciences of Ukraine.

The journal is published to promote philosophical ideas directed on further systematic formation of the the complete outlook of modern human, highlighting research papers in the field of humanities, analysis of current social, political and spiritual issues of the day through the lens of philosophical knowledge.

In the fifth of the journal of scientific papers “Worldview – Philosophy – Religion” works of scientists from Ukraine are presented. They are devoted to the problems in the sciences such as philosophy, religion, cultural studies.

Publishing of the articles is being made in the original language (English, Ukrainian, Russian). Frequency of publishing: up to two times per year. Editorial team exercises internal and external peer review of submissions and reserves the right to edit them according to current requirements. Authors are responsible for scientific and methodical level of articles, validity of conclusions, and reliability of facts. During the reprint of materials published in the journal of scientific papers “Worldview – Philosophy – Religion”, a reference to this issue is required.

Journal is designed for professionals and scientists, experts in the field of humanities graduates and university students.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бойко Ольга Петрівна	— доктор філософських наук, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи НБУ”, м. Суми
Бокун Ірина Анатоліївна	— кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи НБУ”, м. Суми
Васюріна Алла Олександрівна	— кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи НБУ”, м. Суми
Гнаповська Людмила Вадимівна	— кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи НБУ”, м. Суми
Дорда Світлана Володимирівна	— кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи НБУ”, м. Суми
Зякун Алла Іванівна	— кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, м. Суми
Зякун Юлія Вячеславівна	— студентка факультету банківських технологій Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи НБУ”, м. Суми
Кулішенко Людмила Анатоліївна	— кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, м. Суми
Лещенко Ольга Іллівна	— кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, м. Суми
Мозговий Іван Павлович	— доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, м. Суми
Ніколаєнко Світлана Іванівна	— кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, м. Суми

- Ніколаєнко
Сергій
Олександрович** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, м. Суми
- Осадчий
Юрій
Григорович** – доктор історичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи НБУ”, м. Суми
- Побожій
Сергій
Іванович** – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, м. Суми
- Проценко
Микола
Григорович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, м. Суми
- Сало
Іван
Васильович** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри банківської справи Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи НБУ”, м. Суми
- Соколова
Ірина
Валентинівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи НБУ”, м. Суми
- Туляков
Олег
Олегович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, м. Суми

При передруку матеріалів, опублікованих у збірнику наукових праць “Світогляд – Філософія – Релігія”, посилання на даний збірник обов’язкове. Позиція редколегії може не збігатися з думкою авторів. Статті друкуються в авторській редакції. За достовірність викладеного матеріалу відповідальність несуть автори. Усі права застережені.

Підписано до друку 24.04.2014. Формат 60х90/16. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 11,44. Умов. друк. арк. 11,63. Тираж 300 пр. Вид. № 1335

Видавець і виготовлювач
Державний вищий навчальний заклад
“Українська академія банківської справи Національного банку України”
вул. Петропавлівська, 57, м. Суми, 40000, Україна, тел. 0(542) 66-51-27

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК № 4694 від 19.03.2014